

Абдулҳамид
МАЖИДИЙ

ТАНЛАНГАН
АСАРЛАР

“
Истиқлол қаҳрамонлари

АБДУЛҲАМИД
МАЖИДИЙ

ТАНЛАНГАН
АСАРЛАР

Кўнгил орзулари

ТОШКЕНТ “МАЪНАВИЯТ” 2000

Таҳрир ҳайъати:

Озод Шарафиддинов, Наим Каримов, Бегали Қосимов, Дилором Алимова, Суннат Аҳмедов; Шухрат Ризаев.

Истиқлолчи шоир Абдулҳамид Мажидий бор-йўғи 38 йил умр кўрди. 19 йил ижод этди. “Абутайбал”, “Чақмоқ” каби тахаллуслар остида шеър ва достонлар, ҳикоя ва драмалар, илмий ва публицистик мақолалар ҳам фельетонлар битиб эл орасида шуҳрат топди. Ижодкор таниқли театр режиссёри ва йирик журналист сифатида ҳам танилган эди.

Ушбу сайланма асримизнинг 20—30-йиллар адабиётида салмоқли ўринлардан бирини эгаллаган, “миллатчи”, “жадид”, “шуро душмани” ва “эскиликка қайтган”лик каби айбловлар сабаб қатл этилган Абдулҳамид Мажидий қаламига мансуб бўлган сара асарлар мажмуасидан ташкил тошган.

Китоб адабиёт мухлислари ва кенг ўқувчилар оммасига мўлжалланган.

Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи — тарих фанлари доктори, профессор Ҳайдарали Узоқов

Махсус муҳаррир — филология фанлари номзоди Бойбўта Дўстқораев

М15

Мажидий, Абдулҳамид.

Танланган асарлар //Тўпловчи: Ҳ. Узоқов/.— Т.: Маънавият, 2000.—160 б.— (Истиқлол қаҳрамонлари).

Ўз2

А $\frac{4702620204 - 5}{M25(04) - 00}$ 19—00

© «Маънавият» 2000

ИККИ ОГИЗ СУЗ

Маълумки, Абдулҳамид Мажидий ўзбек адабиётининг 20—30-йиллардаги дарғаларидан бири эди. У қатағонликнинг мудҳиш азоблари гирдобида қатл этилди ва бор-йўғи 38 йил умр кўриб истиқлол ва мустақилликни орзу қилиб ўтди. Аммо орзулари армон бўлиб қола берди. Истиқлол туфайли бундай алломалар ижодиёти билан танишиш имконияти яратилди.

Абдулҳамид Мажидий миллий истиқлолчи шоир ва ёзувчи, драматург ва режиссёр, адабиётшунос ва ўткир журналист сифатида келажак авлод учун бой адабий мерос қолдирди. Бу адабий мерос узоқ йиллар халқимиздан яшириб келинди. Аксилниқилобчи ва миллатчи номи билан бадном этилган бу улуғ инсоннинг бадний юксак, гоёвий баркамол ва мавзу жиҳатдан хилма-хил бўлган асарлари эндиликда ёруғлик юзини кўриб, озми-кўпми кенг китобхонлар оmmasига етказилмоқда.

Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи шоирнинг қаламига мансуб бўлган бой ижодиётидан сайлаб олинган долзарб мавзулардаги шеърлар — сатирик ва юмористик тизмалар, ҳикоя ва танқидий-публицистик, кулги улашувчи асарларидан ихчам сайланма тузиб, китобхонларга тортиқ этмоқда.

«Абутанбал», «Чақмоқ» каби тахаллуслар билан машҳур бўлган бу ажойиб ижодкор ҳамиша хурсандчилик ва беғараз кулгига чанқоқ халқимиз учун сув билан ҳаводек зарур бўлган, инсон меъдасига тегмайдиган мавзуларда катта маҳорат билан юмористик асарлар яратган эди. Бу асарлар ҳозир ҳам кулги-севарлар учун ҳаводек зарурдир.

Ушбу сайланмада ҳукмингизга ҳавола этилаётган шоирнинг тизма ва сочмаларидан танлаб олинган қатор асарлари 76 йил ичида биринчи бор китобхонга, аниқроғи халқимизга тақдим этилмоқда. Сайланмага киритилган асарлар 20—30-йиллар муҳитида вужудга келган бўлиб, улар ўз моҳиятига кўра сиёсатдан узоқ, ҳолис ҳаётий асарлардир.

Биз муаллифнинг ўша замон зайли билан яратилган, «замон сенга боқмаса, сен замонга боқ» қабилида

битилган 30-йиллардаги асарларидан ҳаёт ҳақиқатини очиқ кўрсатиб берадиганларини сайлаб олиб, тарихийликни сақлаб қолиш мақсадида уларни тўпламга киритдик. Бундай асарларнинг мавзусида айрим қалтиликлар бўлса-да, уларни жузъий қисқартиришлар билан бердик. Бундай асарлар ўша давр ҳақида, адолатсизликлар ва хунрезликларнинг туб моҳияти тўғрисида келажак авлодга яхши маълумотлар беради.

Ушбу тўпламга киритилган ҳажвий ва мутойиба асарлар 20—30-йиллар вақтли матбуотида тўла босилиб чиққан. Улар 8 та салмоқли жилдини ташкил этади. Буларни нашрга тайёрловчи араб ва лотин имло-сидан ҳозиргига ағдарган, маъқулларини сайлаган.

Ишни тайёрлашда баъзи нуқсон ва камчиликларга йўл қўйилган бўлиши мумкин. Уларни тўғрилашга ёрдам берувчиларга ташаккур айтамыз.

Ҳайдарали УЗОҚОВ,

тарих фанлари доктори, профессор.

МАНЗУМАЛАР

НАХРИПАЙ

Илҳом каби кўнгилларга силжиб оққан, Наҳрипай,
Кун тифи-ла ялтираган яногингдан бир ўпай..

Улуғ ерлар чўққисидан наъра тортиб, ҳай-ҳайлаб,
Ҳисор каби маҳкам ва кенг жойлар сари энади.
Юксак ерда полвонлардек қадамини авайлаб.
Босадир-да, пастга тушгач, жимжитгина тиқади.
Йироқлардан оппоқ бўлиб, оқ илондек буралиб,
Эринмасдан, виқор ила кўкрак кериб оқади.
Қуёш дами билан эриб, печак каби ўралиб,
Ер қизининг қулоғига олтин ҳалқа тақади.
Муҳтожларнинг талабини тинглаш учун бир эмас,
Неча юзлаб исирғали қулоқлари бор унинг.
Кўланкада заҳлаб кетган, ҳаракатсиз, нон емас,
Ялқовларга қарғиш тўла дудоқлари бор унинг.
Электрик нури билан ялтироқ қизининг сочи.
Кабى оқар кун тифида кумуш сувнинг устида.
Нашъа тўла узатилган ер йиғитин қулочи
Ҳаёт қизи Наҳрипайнинг қўлтиқлари остида...
Илҳом каби кўнгилларга силжиб оққан, Наҳрипай,
Кун тифи-ла ялтираган яногингдан бир ўпай!

1928.

ШЕРОЗИЙГА

*(Хоразмнинг моҳир қўшиқчиси Мадраҳим
Шерозийга атаб)*

Зиҳи савти сурури анжуманоройн Шерозий,
Ҳамон жонбахшдур лаъли Масиҳосойн Шерозий.

Садойн учқунидандур фалакда ҳар тараф анжум,
Тонг эрмаским, малаклар бўлсалар шайдойн Шерозий.

Хато йўқким, жамий пири партут чоллар/кўнглин
Очиб, айлар жувойн базми тарабавзойн Шерозий.

Не ёлғиз солди ғул-ғул шуҳрати номи жаҳон ичра,
Фалакни рўддек қоплабдурур ғавғойи Шерозий.

Ибодат таркии этса энди зоҳид аҳли тонг эрмас,
Жаҳонни жаннат этмиш нағман зебойи Шерозий.

Муборак раъйн ғоят мустақим эрмиш ҳамоноким,
Емон-яхшини фарқ этгай нафасда раъйн Шерозий.

Бу Танбалдек ҳамиша анга ёру ҳамзабон ўлисун
Рубобу, гурчагу, танбур, сантур ила нойи Шерозий!

1930

ЛОҲУТИЙ ХОТИРАСИ

Оппоқ сутдек ёз кечаси боғимда,
Шуълалардан тўр кўйлақлар тўқийман.
Нурлар билан аралашган чоғимда,
Лоҳутийдан тўрт йўл шеър ўқийман.
«Кўнгил варақлари» машҳур Монийнинг
«Таблулар» китобидек чиройли.
Тўлишган ой Мажнун кўзи-қошининг
Таъсиридан бу чаманда бир Лайли...»
Бу сатрлар ҳақиқатан бир рассом,
Бир санъаткор лавҳасидек нафисдир.
Шу сатрлар ҳар бириси бир илҳом
Янглиғ гўзал, чиройлидир, мунисдир.
— Устозлардан ўрганингиз! — дедилар,
Бир қайрилдим, биров кўрдим изимда...
Устозлар-ку ўтиб кетган эдилар,
Бир титрама ҳосил бўлди тизимда.
Биламанки, бу сиймонинг шуҳрати
Санъат китобаси узра Лоҳутий.
Англайманки, бу шоирнинг ҳурмати,
Икромининг йўқдир асло ҳудуди!
Бу шоирдир —
Сўздан кўкка ип ташлаб,
Кўкни ерга ўрнатишга тиришган.
Бу шоирдир —
Тирикликда энг бошлаб,
Ўз даврининг хизматига киришган.
Бу шоирдир —
Ўқ учига ўрнатиб.
Ўз шеърини душман кўксига отган.

Бу шоирдир --
Барқ-ўт дамлар таратиб,
Қўрғон йиқиб,
Қалъаларни қулатган.
Бу шоирдир —
Ут чақнаган майдонда,
Хавфли, мудҳиш нуқталарда тўхталган.
Бу шоирдир —
Қоп-қоронғу зиндонда,
Дам олмасдан меҳнат қизин мақтаган!
Бу шоирдан икки сабоқ ўргандим:
Бири — шеър у бири — хизмат замонга,
Текисланди шу чоғ настим-баландим,
Томирларим тўлди оловли қонга.

* * *

Олов ёнган кўзлар билан қарадим,
Бир телбани кўрдим кенг боғ ичида,
Девор ошиб боққа тушган.
Атроф жим...
Мева термай титрар дарахт учида.
Аччиқландим, дедим унга:
— Эй, телба!
Ваҳм босиб ётлар каби бу боғда
Уғрилардек қўрқиб, писиб, титрама!
Сен ҳам ишла,
Меҳнат сарф эт.
У чоғда
Хавотирсиз яйраб, яшнаб оласан.
Лекин бу боғ бошқа боғлар сингарин,
Қарвонсарой эмас,
Кирсанг, қоласан,
Ё қол, ё йўқол, кет нари!..

* * *

«Қиёмат»дан,
«Меърож»лардан завқ олиб,
Кимлар илҳом қучоғида яшайди.
Кимлар бу кун деса,
Ранг-қути учиб,
Девор ошган телбаларга ўхшайди.
Имоним шу:
Бу боғ менинг ўз боғим,
Мевасидан этак-этак тераман.

— Мана, ҳозир сўзлайди Тошкент! —
Дейдир-да, қулоғин ўнгга бурайдир.

Бошланар музика замзама тузиб,
Бир хушхон хонанда қўшиқ айтадир.
Қизикқар бизнинг чол, бўйинини чўзиб,
Радиони «текшириб» кўриб қайтадир.

— Уғлим, Тошкандан бу ер кўп узоқ,
От билан бизларга икки ойлик йўл, —
Дер эди отамиз: — Энди бу қишлоқ
Минутда Тошканин қилди қабул...

Умримиз беҳуда қоронғиликда
Соврилган тутундек ҳавога учган.
Кунимиз тўқайда, қора қулликда
Бойлар хизматида йўқликқа кўчган.

Мана, сиз хизматчи Қаримни қаранг,
Ота-она парвосини кўрмади,
Етим қолди.
Топширдилар мактабга,

Ўқиди,
Беҳуда юрмади...

Мана, ҳозир кўрасизким, нафасда
Тошкандаги сўзни бунда кўчирди.
Ҳа, ўзимизнинг Қарим илму ҳикматда
Афлотунни китоблардан ўчирди.
Бу қандайин таажжубли замона,
Ҳар лаҳзаси

меҳнат билан боғланган.

Ҳалол меҳнат ҳар тилакка нишона,
Ким ишққмас, унинг бағри доғланган...

Ёз чоғи,
Ҳаволар ипакдай юмшоқ.
Кезишдан,

юришдан тўйиб бўлмайдир...

19

КОСА ТУТГУВЧИГА

(Бир коса тут тутган қизга)

Қўлингда бир коса тўла марварид,
Марвариддек тишларингни кўрсатиб,
Бир жилмайиш билан тилак ва умид —
Қайнаб турган кўзларингни ўйнатиб,
— Шу косани қабул этиб ол, — дейсан,
Сўнг дамгача саодатда қол, — дейсан...
Этагингда зич қисилган япроқлар
Юраклардан кўтарилган нусхами?
Шу поёнсиз чаманзорлар, қишлоқлар
Сенинг билан шу чиройга эгами?
Сен қулликнинг қўшиғини ташлаган,
Истиқболга тўғри бир йўл бошлаган,
Қамчиликни кўнгиллардан йўқ этган,
Умидларни ўз бахтига биркитган,
Инсон қизн,
Одамизод фарзанди!
Шу ватаннинг,
Шу жигарнинг пайванди,
Шу социал далаларнинг меваси,
Шу ўйноқи турмушнинг шўх шеваси,
Оҳанги,
Тилисан. Бир гапир!
Шу муҳитни ҳар минутда бир кулдир!
Сен кулмасанг, шу замона кулмайдир,
Сен бўлмасанг, шу тириклик бўлмайдир.
Нашъа билан ялтираган кўзларим
Соф кўкракдан ҳислар олиб сепадир.
Тотли завқдан ранг кўрсатиб юзларим,
Ҳурмат сенга! —
Юрак тинмай тепадир.
Мен шу ҳолни саодатли ҳол дейман,
Соф юракдан пок ҳурматни ол дейман,
Кўкрагинга сол дейман,
Саодатда қол дейман!

ИСТАЙМАН

Истайман:
Чеҳрангда енгил ва юмшоқ
Бир жилмайиш,
Бир табассум кўринса.

Кўзингда ҳар нафас,
Ҳар чоқ
Бир жозиба ўт кўзғашга уринса...
Истайман:
Шу қараш,

табассум,

Гул баргидан ҳид кўчгандай бир кўчса.
Истайман:

майин,

сеҳрли бир товуш

Кўнглимни сийпалаб,

завқимни кучса...

Истайман:

Куй билан шеъримдан бир қат
Олма тушган сувдек кўнглим чайқалса,
Истайман:

Тиниқ,

покиза муҳаббат

Юрагимнинг япроғига из солса...

Муҳаббатки,

Унинг кучи таъсири

Турдирилса ҳалол меҳнат, чин роҳат.

Мана менман шу муҳаббат асири,

Шу муҳаббат бағишлайди саодат...

* * *

Бу гал нега бунча очиқ табиат,
Лабларингдан ё табассум учдими?
Нақадар соф,
Ё покиза муҳаббат
Қалбларингдан юрагимга кўчдими?
Юрагингда бир ҳарорат бор дейман,
Бу даража ўт аралаш куйлайсан?
Мен ҳам сендай,
Ҳеч тинмасдан «ёр» дейман,
Балки мени сен ҳам шундай ўйларсан?
Кел, иккимиз аҳду паймон боғлайлик:
Мен ёзайин,
Сен куйлаб бер, гўзал қиз.
«Ким ўзарга» ўзимизни чоғлайлик,
Кўнглиларда қолдирайлик ўчмас из!
Менинг шеърим,
Товушингга қўйилиб,

Кўнгиллардан эски ҳисларни қувсин.
Димоқлардан эски ҳидларни ҳайдаб,
Диллардаги ғубор, кирларни ювсин.
Капалакнинг қанотидек шу юмшоқ,
О, куйларинг кўнгилларга елпигич.
Кўклам чоғи,
Елпигичдан ҳар япроқ
Баҳра олсин,
Яшнаб турсин эрта-кеч!..

1935

ҚҰРИҚЛАЙМАН

Мен хаслардан қўриқлайман кўзимни,
Кўзим қўриқчиси таним, баданим.
Шу тилакка бахш этганман ўзимни,
Менинг кўзим — шу муқаддас Ватаним!

Саодатим гуллаб турган шу боққа,
Суқ муҳаббат билан қараб тўймайман.
Шу покиза, ҳалол қизил тупроққа
Бир ҳашарот ўрмаласа, қўймайман!

Мустаҳкамдир бизнинг пўлат дарвоза,
Қўриқлашга ҳамма қасам ичганмиз.
Ер юзига кетган баланд овоза:
Ватан учун жонимизни тикканмиз.

Қим кўзимга сочмоқчи бўлса бир хас,
У битишга, йўқ бўлишга маҳкумдир.
Жонимга чанг солса агар ҳар нокас,
Унинг учун ёлғиз жавоб — ўлимдир!..

Мен хаслардан қўриқлайман кўзимни,
Кўзим қўриқчиси — таним, баданим.
Шу тилакка бахш этганман ўзимни,
Менинг кўзим — шу муқаддас Ватаним!

1937

ҲАЖВИЙ ВА МУТОЙИБА ШЕЪРЛАР

ШОИРНИНГ ЁЗ НАФСИГА ШИКОЯТИ

(Муқимийга пайров)

Танбало; дунё юзида бир иши осон қани?
Дарди меҳнатни чекишга бизда қолғон жон қани?

Шайхдек хирмон талаб, деҳқоннинг аъзосини шимиб
Сўрмасанг, жаннатга боргач ҳур ила ғилмои қани?

Май ичиб, ишрат қилиб, дудинг фалакка чиқмаса,
Бу замонда сен учун алданғучи имон қани?

Бу муборак афтингиз алвасти шаклин олмаса,
“Тўралик” чўнтакка кирса каллаи нодон қани?

Тўққиз олиб, ўнга сотмасдан бекор юрсанг агар,
Олам устида азозил дев ила шайтон қани?

Мадмуазиллар орқасидан ит каби осилмасанг,
Ишқ рамзини билишга мияи айрон қани?

Тўдакаш, бюрократлар қуйруғига осилиб
Олмасанг, сен хастага ёғлик ва жазлик нон қани?

Ўсма, сурма, пудра бирла юзни таъмир этмасанг,
Кеча-кундуз айш этишга пачкалаб червон қани?

Оз олиб, кўп ишламоққа розилик берсанг агар,
Чарх даврида сенингдек одами сарсон қани?

1921

ДЕДИМ — ДЕДИ

Дедим: нега ака деҳқон, омочни ёд этасиз?
Бу эски-туски буюм орқасида қон ютасиз?
Ва ё таваккал ила дунёдан ўтиб кетасиз?
Дедики, чиқди трактор, хотирни жам тутасиз...

Дедимки, овчи эшон, элни мунча кўп эзасиз?
Эшак миниб, мурид овлаб, жаҳонни юз кезасиз?

Сотиб беҳишти Эрамни, оқчадан қачон безасиз?
Деди: ярамга тепиб, ақлу ҳушни ирғитасиз...

Дедимки, порани олманг, ҳазар қилнинг андак,
Бурутни қирқингу соқолни ўрдиринг жиндак,
Махов бўлинг, қаранг ойина сари маймундак,
Деди: дамнингиз чиқарманг, уятни ҳуркитасиз!..

Дедимки, эй хола, сиз ҳам очиқ юрарсизми?
Ҳуқуқу ҳурлигу тенгликни ҳам кўрарсизми?
Ва ёки кўчага туйнук билан қарарсизми?
Дедики, чиқди “Женотдел”, кўнгулни тинч тутасиз...

Дедимки, бағи тоға, “Ҳа!” деса қочарсизми?
Яна чилмга мниб кўк сари учарсизми?
Ва ёки эсга, келиб, сиз пинак бузарсизми?
Деди: вағилламангизким, одамни қўрқитасиз?

1925

ЎРГАНДИМ

Пусуб кунжакда ғингшишни эшон муллодан ўргандим,
Қусуб извошда инжишни “Херис” винодан ўргандим.

Секин қўлни узотиб, порани чўнтакка солмоқни
Кўмирга нур беришни истаган устодан ўргандим.

Бурут шопдай, оғиз қопдай, дағал-дўққи гапирмоқни,
Мулойимлик раҳини топмаган аъмодан ўргандим.

“Правда” тескари қўлда, савод-ла ерни тешмоқни
Алифни билмаган табъи дағал “донодан” ўргандим.

Бўйида эски иштонбоғ, кўзимда тилло кўзойнак;
“Баришна” овламоқни “Мажнунни шайдо”дан ўргандим.

Хотинни саккиз айлаб, бир бошимга юз бало тўплаб,
Азиз умрим эговлашни махов муллодан ўргандим.

Кеча-кундуз ириллаб, тинч ётишнинг қадриға етмай,
Саҳар “вақ-вақ” қилишни қорию қурродан ўргандим.

Ажалдан беш кун аввал нечанинг жонини олмоқни
Қасам Азроила берган табиб ҳумсодан ўргандим.

1925.

ВИЖДОН БА ЧИ МЪЪНИ?¹

(Бир муллонинг тилидан)

Халқи олам ўртасида чиқди “виждон” отли гап,
Мен бу тўғрида бутун фикримни кўрдим сургалаб.

Айталар: виждони бор ҳеч эгри ишни қилмагай,
Ўғрилиқ, каззобликнинг маънисини билмагай.

Қатта салла, туп-тузук одамсифат ҳар кимсаким,
Айбдур бу тўғрида айтмай туришлик лому мим.

Чунки бул сўзнинг теги ҳам асли асло йўқ турур,
Тўғри бир одам бўлу ҳеч эгрилик қилмай ўтур!

Бир ариқ йўқдирки, оқсин тўғридан-тўғри юруб?
Бешта бармоқ йўқки, тушсин онадан бирдай бўлуб?

Бас, далил бундан иборат бўлғонидан беҳабар,
Сочдилар дунё аро одатда йўқ кўп шўру шар.

Гар бу “виждон” сўзи эл ичра ёйилса, алҳазар..,
Қўрқаман, баъзи имони беқувватларни бузар.

Келса қошингга бирав, берса бирон маблағ назир,
Мақтаса, кўкка кўтарса, айласа мисли Хизир.

Тўғримни виждон десанг, шайтонга ҳай берсанг у вақт,
Қилма бу ишни, агар қилсанг, қочар иқболу бахт.

Бой оғолар, йўқ қилинг “виждон” деган ҳумсони сиз,
Токи дунёда яшайлик шоду хандон иккимиз.

1925.

ЧИҚДИ ГАЗЕТДАН

(Газета душманларининг тилидан)

Бизнинг егану ичганимиз чиқди газетдан,
Ҳар хил ўтириб-турганимиз чиқди газетдан...

Жонлиқ киши дунё тотипи тотмасин эрмиш,
Жонон сарига ҳеч киши сўз қотмасин эрмиш,

¹ “Виждоннинг нима кераги бор?” маъносига

Қарри кишилар ёш қиз ила ётмасин эрмиш,
Кўкрак жуни позик танига ботмасин эрмиш,
Ёш қизлар ила ётганимиз чиқди газетдан,
Ишрат хумига ботганимиз чиқди газетдан.

Бунларга бизнинг салла, чопонлар нима қилди?
Мисвок эгаси — шайху эшонлар нима қилди?
Тасбиҳу таровиҳу азонлар нима қилди?
Жонсиз ва гуноҳсиз рамазонлар нима қилди?
Моҳи рамазон тутганимиз чиқди газетдан,
Лабларга кесак суртганимиз чиқди газетдан.

Деҳқон элига муллою эшонми керакмас?
Фолбин ила қушночу дуохонми керакмас?
Эшонда томоқ йўқми, унга нонми керакмас?
Тўнлик кишига чўнтаку ҳамёнми керакмас?
Хирмонни талаб олғонимиз чиқди газетдан,
Қопларга тираб солғонимиз чиқди газетдан.

Май ичган ила ит бўладурму сира инсон?
Базм этгани-чун осиймидир ҳазрати эшон?
Ҳожатни чиқарган билан айбликми дуохон?
Инсоф ила айтинг-чи, керакмасми биза жон?
Бизнинг егану ичганимиз чиқди газетдан,
Роҳи ғалата тушганимиз чиқди газетдан.

Ўз йўлида юрган эди Исо ила Мусо,
Шундек ҳама ғарзодаю озодаю хумсо,
Ҳар кўз икиси ўз кўзини очса-да юмса,
Ўз майлидадир, чунки унинг майли қўлида,
Афсуски, ҳар ўйлашимиз чиқди газетдан,
Ўз ўртадаги миш-мишимиз чиқди газетдан.

Тўққизга олиб, ўнга сотиш касб эмас эрмиш,
Фойда пули мурдору, уни ит емас эрмиш,
Бу йўлдаги “меҳнат” ҳаммаси ҳам абас эрмиш,
Судхўрлик иши кўп юримас, бир нафас эрмиш,
Бозорда олиб-сотганимиз чиқди газетдан,
Базм оғушида ётганимиз чиқди газетдан.

Порани олиш мумкин эмас, биз биладирмиз,
Хўп билган учун “пок-покиза” иш қиладирмиз,
Яъни баҳузур доҳили ҳамён қиладирмиз,
Ҳидини чиқармаймиз-у, аммо оладирмиз,
Сад ҳайфки, бул ёлғонимиз чиқди газетдан,
Ҳар ниманким олганимиз чиқди газетдан.

Қайдан бу бало бошимизга келди десамми?
Е илми амални уламо қўйди десамми?
Е шайхлари аҳли риё бўлди десамми?
Е тўғриси, дунё бузилиб қолди десамми?
Ҳар хил ўтириб-турганимиз чиқди газетдан,
Фисқ кўчасида юрганимиз чиқди газетдан!

19

МУЪЖИЗА ОДАМ

(Товламачилар хусусида)

Кал Акбар доимо хандону хуррам,
Дилида заррадек гўёки йўқ ғам.
Ва лекин сиррини сақлайди маҳкам,
Тилини кўнглига қилмайди маҳрам,
Юзи хандонлиғидан урса ҳам дам,
Ғаму дарди нишот остида мубҳам,
Сўзида ростлигининг унсури кам,
Юзини хандасидекдир сўзи ҳам,
Топилмайдир бу хил муъжиза одам,
Ширин кулгуси — гиря, тўйи — мотам.

Жаҳонда битта топган ёри — ёлғон,
Дилининг хушлиги, дилдори — ёлғон,
Бировни севса, оҳу зори — ёлғон,
Сўкилса номус ила ори — ёлғон,
Бу кун бозор деса, бозори — ёлғон,
Отанг келди деса, ахбори — ёлғон,
Умрда битта касби кори — ёлғон,
Гапирган гапларининг бари — ёлғон.
Топилмайдир бу хил муъжиза одам,
Ширин кулгуси — гиря, тўйи — мотам.

Илонни алдаса, чиққай инидан,
Эшонни қайтарур ҳатто динидан,
Агар ифвога чоқса, чоқинидан
Пичоқ ирғиб чиқар шаксиз қинидан.
Хотин-чи, яхши, ёлғону чинидан
Хабарсиз, бу келиннинг ботинидан,
Айирган, сақлаган уч хотинидан,
Бугун тез туттирар ўз тизгинидан.
Топилмайдир бу хил муъжиза одам,
Ширин кулгуси — гиря, тўйи — мотам.

Йиғиб тарқатди кўп афсона гапни,
Кўзини ўйнатиб, тебратди лабни.
Эридан ажратиб Бибиражабни,
Бузиб қўйди жасадда жим асабни.
Эри англаб бу хил нозик сабабни,
Хотин олдиға қўйди кўп талабни,
Бу иш қайнатди томирда ғазабни,
Уруб Акбарни, эр бузди адабни.
Топилмайдир бу хил мўъжиза одам,
Ширин кулгуси — гиря, тўйи — мотам.

Бурунги хотини ҳам қилди даъво,
Бу тинч турмушда қўпти катта ғафво,
Айирғоч икки хотин бўлди пайдо,
Нафақа деб ариза қилди иншо.
Бўлуб суд, ҳамма даъвогар муҳайё,
Қал Акбар бўлди юрт олдида расво.
Бошида шунча ранго-ранг савдо,
Ва лекин рангини бузмайди асло!
Топилмайдир бу хил мўъжиза одам,
Ширин кулгуси — гиря, тўйи — мотам.

Қизиқ одамки, тўрт ёни — тағофил,
Сўзининг вазни, мезони — тағофил,
Қочишға катта майдони — тағофил,
Жавобининг энг осони — тағофил,
Бели, белбоғи, ҳамёни — тағофил,
Томирда қайнағон қони — тағофил,
Бутун жисмида бор жони — тағофил,
Қиши шаклида юргони — тағофил,
Топилмайдир бу хил мўъжиза одам,
Ширин кулгуси — гиря, тўйи — мотам.

Қал Акбарнинг яқинда тўйи бўлди,
Чиқарди ис, уйи меҳмонга тўлди.
Ажойиб баъзи Жамшидний қурилди,
Биров ўйнаб, биров илжайди, кулди.
Шу чоғ бир воқеа бирдан туғилди:
Янги қонун газетадан ўқилди.
Қал Акбар кўкрагига ниш урилди,
Қиёфатда тирик, маънода ўлди.
Топилмайдир бу хил мўъжиза одам,
Ширин кулгуси — гиря, тўйи — мотам!

ДУМЛИҚ САВОЛЛАРГА «НОРДОН» ЖАВОБЛАР

Тушдим гузар, бир-бир босиб чиқдим “ниёи” сари,
Бошим шишиб, кўзим тиниб, кирдим дўкон сари.
Жаннат каби ясалғон иморат вино бари,
Оқу қизил экан аролаш, кўку савсари.
— Бу қандай уй, магар ўчоғмиди? — дедим, деди:
— Ори, беҳишти кавсари дунёиғ эрур сенинг.

Чиқдим гаранг бўлиб, юмалаб, кўча мўралаб,
Кўрдимки, Лизахон кетадур сочини тараб,
Тушдим баршна орқасидан лабларим ялаб,
Сўз ташладим ва танишғоч унга қараб,
— Чаккангдаги қора сочлар надир? — дедим, деди:
— Ақлу эсингни тортғучи нўхтанг эрур сенинг.

... Фориғ бўлиб, яна бўшашиб, галдираб юриб,
Уйга келиб “хотинча”нинг одобини бериб,
Маст тарқағунча остини устига келтириб,
Нохос кўзимни очдиму бир соқчини кўриб:
— Қўлингда тутганинг нима калтақ? — дедим, деди:
— Ақлу эсингни солғучи устанг эрур сенинг.

Бошимда қўнқайиб турадур саллаи калон,
Фазлимга шоҳидим эрур устимдаги чопон,
Ит ёқа кўйлагим ичида жойланан йўғон,
Гавдам ила ёбон тарофига бўлиб равон,
Кўрдимки, қўшини қўшадир ул “Калли Остон”,
Бир чўп қўлида ўқталадур мен томон ёмон,
— Қўлингдаги, ука, гавронмидир? — дедим, деди:
— Гаврон эмас, бу йилги томошанг эрур сенинг.

1926

ИСТАР КўНГИЛ

(Бир бюрократнинг хотири дафтаридан)

Тўртталаб янги иморат, боғу роғ истар кўнгил,
Унталаб бўрдоқи от бирла улоғ истар кўнгил...

Никалай даврида нон ўрнида кафет тишладим,
Иштаҳам карнай бўлиб, бойлик этокин ушладим,
Бахт куёши чиқди бошга хаста дилни хушладим,
Ҳали ҳозир ҳам бурунғудек фароғ истар кўнгил,
Атр уриб кўйлаққа ҳам сочга тароқ истар кўнгил.

Ҳайфким ўтти жувонлиқ, чиқди някларга сақол,
Чиннидек юзимда ўсди бир десятина пахол,
Энди патнус қўлга олсам, айтасиз: Келди шағол,
Найлайин аввалгидек базми чароғ истар кўнгил,
Ҳам ашула қилғали нозик тамоғ истар кўнгил.

Пул кўпайди, хотин олдим катта карнай қўйдириб,
Ҳовли солдим, боғ олдим кўҳна кулбам қолдириб,
Ишчи-деҳқонни этакка ташладим осилтириб,
Негаким, савлат қилиб, пордон димоғ истар кўнгил,
Арзи дод тинглаш учун тошдан қулоқ истар кўнгил.

Хоҳлади кўнгил яна бир кулча юзлик мадмуазил,
Уч гўдак бирла хотин ҳовлида қолдилар сабил,
Шунча вақт ўтди паранжида хотин бўлди разил,
Чунки хотинни мудом йиртиқ—ямоқ истар кўнгил,
Хона кунжида таёқ бирла қамоқ истар кўнгил.

Судга тортдилар мени, уч кун жавоб бердим туриб,
Кесдилар уч йил яна бир озгина “афвум” бериб,
Олти ой ётдим қамоқда, кетмади умрим чириб,
Энди чиқдим турмадан, оппоқ ароқ истар кўнгил,
Лаҳзан кайф этмака бодом қавоқ истар кўнгил.

Суд қароридан олиб бир нусха, конвертга тиқиб,
Марказий тафтишқўмға кетди ул конверт чиқиб,
Қўрдилар ул ердаги ишбошинлар хатни очиб,
Кўрсалар, фирқа сафидан мен йироқ истар кўнгил,

Фирқадан бўлдим “долой!” кўнгилда доғ истар кўнгил,
Чиқмагон жондан умид оту улоғ истар кўнгил.
Тўртталаб янги иморат, боғу роғ истар кўнгил,
Ҳоли ҳозир ҳам бурунғидек фароғ истар кўнгил.

1926

НОТАВОН ҚИЗИЛ ЧОЙХОНАЛАР

Тарбият бермоқ учун чойхона бир корхонадир,
Лек ҳозирча бу гап бир қуп-қуруқ афсонадир,
Хоҳ Зарафшон, хоҳ Бухоро, хоҳким Фарғонадир,
Сони энг кўп, шубҳасиз, бизда қизил чойхонадир,
Ҳар қадамда кўзингизнинг олдида бир донадир.

Лек бу чойхоналарда тарбият буткул эгов,
Тарбият ўрнида ҳам бул ерда қайнайди палов,

Зоҳиран сурх учраса ҳам ботинан куйган касов,
Аксарининг ташқориси зеби зийнатсиз махов,
Баъзисининг ичкарисси бир бузуқ вайронадир.

Тўпланар ҳар кун қизил чойхонага бир кўп чапан,
Қаклигу бедона жангидан чиқар турлик сухан,
Бир бутилка “мўйсафед” бошин кесишдир илму фан,
Лавҳасида “Бу қизил чойхона” деб ёзган билан,
Бир назар солсанг ичига, қип-қизил майхонадир.

Шул тийиқсизлар қилур чойхонанинг номини пас (т),
Ичкилик ҳиди билан олудаю наҳсу нажас,
Хархаша, жанжал билан тўлгай дўконга хору хас,
Аввалан чойхоначинларнинг ўзи масту алас,
Қуввати “қирқинчи” бир.лан рўзу шаб девонадир.

Бир қизиқ картинка кўрмакчи эсанг, шул ерга кир,
Жон қулогингни тутиб, зеҳнингни сен қаршингга бер,
“Нозикона” борди-келди, бошидан бир ипга тер,
Чунки бунда кўп яланғоч авлиё бошлар зикр,
Бу харобот ичра ҳар кас ҳушидан бегонадир.

Қирган одам илгари тургай бир оз бошин қашиб,
Чунки жанжал, хархаша ўз ҳаддидан кетгай ошиб,
“Мўйсафед” зўрлиқ қилиб, чиққай кўвачадан тошиб,
Баъзи вақтда икки-уч харомга ҳофиз додлашиб,
Кеча-кундуз бу харобот аҳлига ҳамхонадир.

Энди бир қишлоқ томонга борсангиз эшшак миниб,
Одамининг кўплигидан кўзингиз қолгай тиниб,
Бир муносиб жойда маркаб устидан ерга эниб,
Борсангиз қишлоқ қизил чойхонасига туртиниб,
Иштиғоли бангу бодахўрду кўкнорхонадир.

Аввалан чойхоначининг ҳушидир тоқи фалак,
Бунда ҳофиз йўқса, бордир дастаки базми чапак,
Маззадан ёпиқ-дарак, ё тушкан ортиқроқ намак,
“Ер юзи” ўрнида банг-у, “Муштум” ўрнида пинак,
“Ўзбекистон”у “Зарафшон” бунда қора донадир.

Янги журнолу газет тинглашга ҳамма гўши кар,
Бир газетдан бир хабар кўрган киши йўқ бир нафар,
Бошқа ташвиқот иши йўқликқа қилгандир сафар.
Қисқаси, чойхоналарда тарбиятдан йўқ асар,
Жаҳри ўқуш қилғучи каклик билан бедонадир.

Бунча гаплар ҳали бу чойхоналар ҳақида кам,
Турфаси шул ердаким, бу камчиликка ҳамма дам,
Ҳаста чойхона дилида шунчалик дарду алам,
Шунча наҳслик, шунча паслик, шунча песлик бўлса ҳам,
Билмадимким, текширувчилар қачон уйғонадир.

Энди бас қил, текширувчининг қулоқлари қизир,
Гарчи бундай камчиликлар келгуси ишга музир,
Лек чўзсанг гапни, нозирлар қулоғинини чўзир,
Танбало, бул ерда на нозир айблик, на Ҳизир,
Ҳар уқубатга ризо ёлғиз бу шўр пешонадур.

Энди гапнинг охири юмшоққина бўлсин бир оз,
Чунки кўп чойхоналарнинг ишлари ўлдиқча соз,
Жаҳри ўқуш ҳам, лекциядан элга иқболу ўроз¹,
Танбало, яхшиларининг мадҳини ўлгунча, ёз,
Бу каби чойхоналар гўёки бир дурдонадир.

1927

БИР ҶАҲУР ҚОРИНИНГ ИЛТИЖОСИ

Қийғоч қошинга қул бўлайин, эй гули раъно,
вай сарви сумонсо,
Мағриб айиғидек башаранг мунису зебо,
вей дилбари ҳумсо.
Топқон пулни қори аканг тикди йўлингга,
тонширди қўлингга,
Нозингни, хиромингни кўрап дидаи бино,
шаксиз, бўлур аъмо.
Ошиқларингни жонига сен руҳи равонсен,
ҳам офати жонсен.
Қон офати, жон офати, нон офати, жоно —
ҳуснингда ҳувайдо.
Шилниқ кўзинги сурмаси, ҳай-ҳай, ярашибдир,
кўзлар қамашибдир.
Ҳурлар кўзида бу киби ҳуси ўлмади пайдо,
ҳамма сенга шайдо.
Оҳу боқининг Кўр Тешани гуппа йиқитти,
жон ҳалқига етти,
Хуснингда намоеъи эди амвожи тажалло,
ортиқсо мужалло.

¹ Ўроз — туркча "бахт" демакдир (муаллиф изоҳи).

Оғзингда мудом заҳру зақум муштлашадирлар,
 хир-хирлашадирлар.
 Ҳикмат ила бор этти сени “Ҳаййи тавоно”,
 ул “Изади доно”.
 Хотин-боланинг нонга кўзи телмураверсин,
 очдан ўлаверсин,
 Тиззамда макон айласангиз яккаю танҳо,
 эй гавҳари якто.
 Қўб кўрмасангиз гар, солингиз бошимга соя,
 менга шу кифоя.
 Хотин-бола кетсин бажаҳаннам, нима парво,
 бўлсин бари расво.
 Бир кеча учун бору йўқимни берамен мен,
 ҳам ўргиламен мен,
 Дўст ишқиға берсанг ичамси онтинги билло,
 сенга шу тавалло.
 Ёраб, шу мадам ишқини кўнглимга писанд эт,
 жонни унга банд эт,
 Қори аканинг борлиғи ҳам шунга фидоё —
 раҳм айла, худоё.

1926.

ЕЛҒОНЧИ-АЙҒОҚ

(Бир айғоқ-ёлгончининг дўпписининг остидаги материаллардан)

Мен шундайин айғоқ киши, сира сўрманг,
 Қасофатим тегиб кетса, менадан кўрманг.
 Озроққина таърифимдан сизга айтай,
 Кимлигимни тушунтириб ўтиб кетай.
 Турк эмасмен, аммо туркда кўб йил турдим,
 Истанбулни печча топқир бориб кўрдим.
 Чала-чулпа усмонлича ҳам билурмен,
 Усмонлини бир чўқушда қочурурмен.
 Агар менга бирои тотор берса савол,
 Миллатимнинг қайсилиғин билур дарҳол.
 Чунким тилим эговланган худди тотор,
 Чин сўзласам, тотор тили тошдек қотор.
 Қозоқ десанг, у ўзимнинг туққон элим,
 Қозоқ ичра кичикликдаи қотқон тилим.
 Туркман десанг, ака, ишини бой берурсен,
 Туркманлигим аслин билсанг уёлурсен.
 Тожик десанг, худди тилим тегирмондек,
 Хўб сўзлаймен, лекин тилим соқов андак.

Ҳозир сўрсанг, меним ўзим жиққа ўзбак,
Ўзбаклик ҳам бир-икки куи менга эрмак.

Ярим меним чурчут билан тевалашган,
Қолғон аъзом ўрус билан аралашган.

Шунинг учун ҳар миллатга ботадирмен,
Воситасиз ҳар маслакка ётадирмен.

Саёҳатдан сўрсанг, меним фикрим шундай:
Ернинг юзи мисоли бир тарвузчадай.

Чумолидек бу тарвуздан юз айландим,
Шарқу Гарбу Шимол, Жануб — борин
кўрдим,

Лекин ўзим Туркистондан қўзғолмасдан,
Дунё юзини борин кўрдим силжимасдан.

Яна менда ажаб қизиқ бир одат бор,
Авлиёдек ғаройиб бир каромат бор.

Муллаларнинг суҳбатиди бўлсам агар,
Айтадирсан: фариштадир бу кас магар?

Кеча-кундуз ўқуйдурмен намозимни,
Кўз бўяймен қўймайдирмен ннёзимни.

Тўғри келса, коммунистга гар ёндашми,
Шпоримдир тим-тек туриб жўлдирлатиш.

Савдогарлар агар менга салом берса,
Қутилмайдир ботмон вайсаш эшитмаса...

Деҳқон десанг, отам экан жиққа деҳқон,
Шунинг учун қўлим ўроқ, оғзим кетмон.

Савдогарлик, айғоқчилик қору борим,
Мунофиқлик, ёлғончилик меним ёрим.

Уриштирдим кўб кишини жиқиллатиб,
Пичоқ қўйди бир-бирига пиқиллатиб.

Охир билди масъаланинг иғволигин.
Бўғиб олди томоғимдан хиқиллатиб.

Хом гашириб, пишиқ олиб ҳайрон бўлдим,
Эл ичида аримаган айрон бўлдим.

Кўб ёлғонни тўплаб олиб дўкон қурдим,
Бозор касод, сотолмасдан сарсон бўлдим.

Ғараз шулдир: мен шундайни ёлғончимен,
Дўкон қуриб, ёлғон-яшиқ сотғучимен.

Худо ҳаққи, Маркс ҳаққи, ҳар томонга ётғучимен,
Тўғри келса, ҳар икавин соринг пулга сотғучимен.

1926

БИР УСТАЛДАН ҲАЙДАЛГАННИНГ АЛБҶМИДАН

Жаҳон айвонида дардимга воқиф битта ҳамдам йўқ,
Агар бўлғонда ҳамдам, лаҳзае дилшодлик ҳам йўқ.

Бошидан кимнинг ўткан бўлса усталдан тушиб
қолмоқ,

Бу ҳижрон сирри ёлғиз ул кишига зарра
мубҳам йўқ.

Қаноат қилса озга, тўғрилиқдан тоймаса ҳар ким,
Эговласа агарчи умри дунёдан анга ғам йўқ.

Кимки тумшугини уч қулоч қилмай юрар бўлса,

Бу даврон борича ул ишчининг бахтига барҳам йўқ.
Агар шайтон сўзига кирса-ю, биздек шишиб кетса,
Белига тепки еткандан кейин дардига марҳам йўқ.

Чатоқ ишларни қилдик, аҳли деҳқон барча
нодон деб,

Ахир билдимки, дунё узра ҳеч хом қолғон
одам йўқ.

Эсинг бўлса бу усталнинг бақосига умид тутма,
Иморатнинг стунидек онинг тўрт пойи маҳкам йўқ.

Кимки порахўрлиқнинг бетига тупласа чиндан,

Қиёматга қадар ул кас кўзнда қатран нам йўқ.

Агар, аксинча, нафси қўзғолиб пора олар бўлса,
Ҳўкуз “туққон” гача гулзори рухсорига шабнам йўқ.

Бало урса у нокаси, очилса оқибат сирри,

Тирикликда у песнинг қурбати қурбақадан кам йўқ.

1927.

БОЙЛАРНИНГ ҲАСРАТИ

(Ер ислоҳоти муносабати билан)

Бу қандай кунки, бойлар бир тилончидек гадо бўлди,
Юқори иззату ҳурматлари охир фано бўлди,
Бу батрак, чоракору мардикорлар бир вабо бўлди,
Кўрарлик кун боёнларга фақат жабр-у жафо бўлди,
Қадақ тортди фақир халқ, ҳосили — кайфу сафо бўлди,
Қорни катта азизлар айш ишратдан жудо бўлди.

Замон охир бўлиб, бидъатни ҳаддидан оширдилар,
Узи бек, зоти бекзодларни маснаддан туширдилар,
Боёнларнинг уриб афтига лунжини шиширдилар,
Азизлар ноиложликдан шошиб ерни ёширдилар,
Ер ислоҳоти бойлар тақдирига бир бало бўлди,
Қилинг ҳижрат, биродарлар, ирода аз қазо бўлди.

Билардик биз охир бир кун келарди шундайини бир кун,
Қиёмат ваҳмидек ўйлаб жигарлар бўлгон эрди хун,
Босиб кетди бу селоби замона мисли бир Жайхун,
Иложсизлик балоси — мушшайиб мистоқи бир маймун,
“Жобил-жобил” мақоми бизга чиндан хуш наво бўлди,
Купеслар турмушига чинакам рўзи жазо бўлди.

1926

ИШОНДИР БУ, ЧАЁНДИР БУ

Дедим: тақсир, қиринг саққолингизни, кўп ёмондир бу,
Тутамлаб саққолин айди: ҳамоқотдан нишондир бу,
Қўлидаги асосин деди: деҳқонға чўпондир бу,
Бу тахсирни кўриб қўрққан кўзим айтди: чаёндир бу
Ва ё нори жаҳмдан йўл адашган бир йилондир бу!

Маҳаллангининг имомни тўплади ўз қавмидин тортиқ,
Лазиз авқот ила оқ сўлкавойинг бўлди бир уртиқ,
Текин авқотни омбориға босди аъламул тиртиқ,
Қозондек салласин кўрган деди: олим экан ортиқ,
Бошин ёрғон табиб айдики, нам тортғон сомондир бу!

Бу савлат, бу маҳобат, бу аломат турфадир ваҳ-ваҳ,
Зехн қўйсанг анинг аъзосиға кулгинг келур қаҳ-қаҳ!..
Оларнинг оғзига монанд келур сассиққа тўлғон чаҳ,
Намози жуманинг қолибидир, деди кўриб ногаҳ,
Бир аҳмоқ айдиким, йўқ, муллалар кийган чопондир бу!

Кўриб мўйлавларин, дедим: магар шайтонни сочимиз?
Ики қошини кўргач, фикр этдим: жин қулочимиз?
Қаватланғон лабини ўйладим: деҳқон омомчимиз?
Суянган ҳассасин кўрдим, дедим: дўзах яғочимиз?
Хирад айтди: ўликдан суғрилан бир тоқа сондир бу!

Имоминг ёндашиб келса, очиқ юз-ла кўзинг сузма,
Ёмонлиқ айлаган вақтида бўйнингни унга чўзма,
Сўзимнинг қисқаси шулдирки, неклик унга кўргузма,
Агар дастори гумбаздан ошиқ бўлса, пинак бузма,
Учиб келган ҳамоқат қушлариға ошиёндир бу!

Жанозангни ўқур чоқ, “йиртиш” устида бўлур данг-данг,
Тўйинг бўлса, узоқдан исни олғондан қилур ҳанг-ҳанг,
Димоғи олса ҳис, жуппой отар то икки юз фарсанг,
Буларда бунчалик макру, фирибу ҳийлаю найранг,
Йиғиб келсанг барини русиёҳи бурда нондир бу!

Ўзга гожд қилибдур икки минг касини шиллиб итдек,
Эмиб деҳқоннинг аъзосини точ тармашгучи битдек;
Мурид овлаб уйига қайтган эрди ваҳший бургутдек,
Бу ҳайвонни кўриб ҳайратда қолдим, титрадим тутдек,
Бирав айдикки, ҳайвон эрмас, ургутлик эшондир бу!

1927

СУҲБАТ

“Ҳужум” дostonлиридан

— Тагидан тўртта олинг, Ҳоди тағо...
Нима шовқин, яна қандоқа бало?
— Тагу туб қолдими гапда шу маҳал,
Кўча-кўйларни босиб кетди мағал.
— Қани, қандай мағал эркан?
— Сўраманг...
Ғалва остида бошим бўлди гаранг.
— “Хартажал”¹ келдими, айтнинг, нима гап?
— “Хартажал” қайда, яна ўзга ажаб.
Бир қизиқ ғалва туғилди шу букун,
Бўлди бир дамда шаҳар кунфаякун.
— Мулло Ҳоди, мени кўп қийнамангиз.
Қишининг қалби билан ўйнамангиз.
Лўкка айтнинг, қани, қандай тўпалон?
Юрагим гуп-гуп уриб кетди ямон!
— Сабр этнинг, мулло! Ғуломпошшо, бир оз,
Бу ҳикоят жуда ҳам дуру дароз.
Ҳар маталнинг боши, бошлангичи бор,
Хаз ололмас бу маталдан ичи тор.
Кувача ичра қамалғон аридек,
Бердингиз “минг-минг” этиб менга ҳадик.
Сиз таваққуф ила бардош қилинг,
Айтганимни эшитиб ош қилинг.
— Даббангиз бўлса, чиқаринг, эшитай,
Лаҳзае хаста кўнгилни хуш этай.
— Унча ҳам бу хабарим соз эмас,
Яна қурғурнинг ўзи оз эмас.
Сизга маълум юз очини масъаласи,
Бу қиёмат шу ҳужум гулгуласи.
Мулло Нурхон, биласизми уни сиз?
Шўр гузарлик тохи йўқ катта ҳўкнз...

¹ “Хартажал” — Хори дажжол (муаллиф ивоҳи).

— Қани, айтмиг-чи, на қилмиш ул ҳимор?

Қосангизнинг тагида ним коса бор.

— Нам олибдир шу киши ўз-ўзидан,

Хавф этибдир иккита ёш қизидан.

Боққа кўчмоқчи бўлибдир туну кун,

Шу алам бирла бўлибдур дили хун.

Яъни бир жуфт қизини сайр этиш,

Шу фириб бирла кўчиб боққа кетиш...

Яхши бир йўлни топиб олғон эмиш,

Икки сандуққа қизин солғон эмиш.

Бўлмаса ҳеч ким уни зўрламаган,

“Хошша, чошвонини ташлат!” — демаган.

Бошига саллонни кўйғони билан,

Узини асли худо урган экан.

— Мулло Ҳоди, гапингиз чўртта қизик,

Гапирингим, жуда ҳам дил эди зик...

— Икки сандуқни аробага босиб.

Остига майда-чуйда нарса осиб,

Шаҳар ичидан ўтадирган дамда,

Мулло Нурхон қоладир зўр ғамда.

Яъни бир от тўқунар-да, йиқилар,

Битта қизнинг бошига мих суқилар.

Бир маҳал сандуқ ичи доду фиғон,

Очсалар қизгинанинг бор ери қон.

Издихом¹ бўлди шу ерда ҳапашанг,

Ҳожини қизининг юзида қолмади раиғ.

1927

БИР МУҲОФАЗАКОРНИНГ ДАФТАРИДАН

“Ҳужум” дostonларидан

Менга қарағил, эй, меним сен жонима пайванд,

эй, мен сенга дилбанд.

Эрининг оёғига тушиб қолди оғир банд,

бўлмас сира хурсанд.

Фирқага киришдан менга мақсад эди мансаб,

оғзим унга ҳап-ҳап,

Мен не билайин охирида лолага монанд,

қусдим қора гулқанд.

Хонини очиш, сирни синаш боилана кетди,

жон ҳалқума етди,

¹ Издихом — публика, йиғин (муаллиф изоҳи).

Бош ғовлади, кўз тинди, керакмас менга ҳеч панд,
 бўлмас димоғим қанд.
 Кўзим тегадир, деб жуда қўрқиб юрадирмен,
 назрлар берадирмен,
 Қандай қилиб очай сени, эй лаблари нўшханд,
 эй сочлари чилбанд!
 Кўча сари чиқсангиз агар руҳсату несиз,
 шаппотини ейсиз,
 Ўнлаб ётасиз жойи фароғатда касалманд,
 мен сизга жигарбанд.
 Гар қочмаса хотин урамен бихига барҳам,
 жойи бажаҳаннам,
 “Номус” керак менга, керакмас зану фарзанд,
 мен шунисига хурсанд.

1927

ШЕЪР ҲҒРИСИ

*“Озод Бухоро” газетасининг “Қармоқ” бўлимида
 Тўрткўзхон имзоси билан меним “Бойларнинг ҳасрати”
 сарлавҳали шеърим ўғирланиб босилгон)*

Кўп эди дунёда дўкон бирла омбор ўғриси,
 Нуқраю олтин, бриллиант, дурру шаҳвор ўғриси,
 Салла, телпак, дўппи, кўйлак бирла чалвор ўғриси,
 Ҳам боғич, тугма, ёқа-енг, ҳалқа, тумор ўғриси,
 Кам эди ёлғиз бу дунё ичра ашъор ўғриси.

Шукрим, чиқди яна бир шоири боши сомон,
 “Бетаҳорат” майли айтсак, отлари “Тўрткўзхон”,
 Шеър ёзмоққа экан қурғур жуда беустихон,
 Чунки нафси бир тегирмон нафсидан баттар ёмон,
 На ўроқда, на машоқда, лек хирвор ўғриси.

Бир киши бир нарса ёзгонда қўли минг товланар,
 Дард еб туққан хотин янглиғ ҳазорон тўлғанар,
 Ўпкасининг қонидан бир барги гул зоҳир қилар,
 Бошқа бир одам келиб ердан ўшал гулни олар,
 “Тўрткўзхон”дек ўчоқбошининг ҳушёр ўғриси.

Бурноғи йил хаста Танбал қилгон эрди бир амал,
 Яъни ёзгон эрди бойларнинг тилидан бир ғазал,
 Шул ғазални “Тўрткўз уста” отиға қилгон бадал,
 Бузмаган бир сатрининг ҳам ярмисини лоақал,
 Кўрмадим дунёда бундай катта бозор ўғриси.

Турфаси шул ердаким, “Қармоқ” тоға бузмай шнак,
Ўғрининг оғзига қармоқ ташламай, қилмай ҳалак,
Бўйларин келтирмайин кўкдан мисоли чархфалак,
Тескарисинча у одамга очиб катта йўлак,
Билганини қилгон ул кунжакнинг бекор ўғриси.

Танбало, нафсингга бергил бир шикаст, чиқсин кўзи,
Мушт била урғилки, тандирдек қизиб кетсин юзи,
Қилмагил асло тараҳҳум, ўчсин онинг юлдузи,
Ўлса ўлсин нафс, аммо кетмасин сўзнинг тузи,
Бўлмагил “Тўрткўз” каби дупёда ашъор ўғриси!!!

1927

ХОЛ ОФТОБАСИ

(Воқеий ҳикоя)

I

Танбало, бултурги ҳолингни синаб оч битта фол,
Табъи маҳзунингда шеър айтишга бордирми мажол?
Гар мажол топилса, ўзингни совутгил, тўпла ҳол,
Зоҳир этгил качкулингдан озгина нордон мақол,
Дастн номарддан гирибонинг қутулди, пайқаб ол,
Рўза ойн ўтди, энди сози абъётингни чол.

Мавзунингнинг бошидирми ҳали ҳам Қори Урун?
Ёзган эрдинг бир талай ул ҳақда бундан ҳам бурун,
Энди ҳолингни йиғиб бир бошқа ёққа чўз бўйун,
Гарчи шеъринг бўлғусидур рўза ойдан узун,
Янгиланса мавзунг, ҳеч вақт унга бўлмас завол,
Эртароқ ёзиб қутулгил, сўнгра ётгил бемалол.

Каттақўргон шаҳрида бордир йигирма тўрт гузар,
Ҳам Қалаандархона отлиқ бир гузар бор дардисар.
Дардисарликка сабабдир бир неча гов ила хар,
Машҳури олам Қамар сасеиқ билан боз уч нафар,
Яъни Шукрулло, Розикбой, мулло Ҳайри — уч шағол,
Бу учовнинг дастидан дод айламасликдир маҳол.

Рўза ойда Ражаббойким, унга қорним фидо,
Айлади ифтор, қилди хайр ишини ибтидо,
Ногаҳон бир ҳодиса ифторга келтирди худо,
Бир нафас ичра Ражаббой бўлди ҳамёндан жудо,
— Қимда ҳамён? — деб ҳама бир-бирга бердилар савол,
Ҳамманинг қалби шикаст еб, бўлди бир синган сафол.

Гап билармон Мулло Ҳамро деди: “Иш бўлди чатоқ;
Пулни топмоқ энди бизга эҳтимолдандир йироқ,
Бир дуохони азимни айламак лозим сўроқ,
“Офтобагардон” билан ўғри топилса яхшироқ”.
Муллога кетди чопар, қолди бу ерда ёшу чол,
Ҳаммасининг ранги ўчган, худди бир тўплам хаёл.

Шул гузарда бор эди бир Бойпўлат отлиқ ғариб,
Ризқи тортиб келган эрди шу йиғинга судралиб,
Ногаҳон остона остидан ҳамённи олиб,
“Чиқмасин ҳиди бунинг” деб, қўйди чўнтакка солиб,
Кимса билмасдан бурун силжишга ул қилди жадал,
Мақсади топган пулини тез қилмоқ эрди ҳал.

Сўнгра мулло келди, қўлда офтобаси бирла тез,
Ағдариб, тўнтарди, қилди исми расмин бетамиз,
Охири ўғри бўлиб ушланди бир заъфар бенгиз,
Бенавонинг кўнглида на ўғрилиқдан гап, на из,
Ҳамма ёпишди яқосига, унга бўлди увол,
Мўлтайиб турди, йўқ эрди қарши турмоқликқа ҳол.

Урдилар, бечоранинг бурнини қилдилар пачоқ,
Устухон остидаги бор нарсаси бўлди мажоқ,
Кўп оёқ остида қолди сонки бир тарвуз пўчоқ,
Изладилар ҳавлисини, қолмади тандир, ўчоқ,
Қисқаси, қўпти шу ерда бир қиёмат қолма қол,
Ҳамма бошлар айнаган, бор миялар шоли паҳол.

Шунча ташвиш оқибатсиз чиқди, пул топилмади,
Гарданига ўлса ҳам Ҳамро бу гапни олмади,
“Офтобагардон” ароға сирни очиб солмади,
Бошқа бир тадбир топишдан ўзга чора қолмади,
Мулло айди: сўнги тадбир шул эрур — олманг малол,
Яъни бир ўтқир дуо, юз сўм билан беқийлу қол.

Бир дуо борким, ўқилса, шубҳасиз таъсир этар,
Олган одам пулни дарров келтириб ташлаб кетар,
Бўлмаса қорни ёрилгай тортса ҳам тошдан камар,
Чунки бундай бир дуо тоғнинг тошини тешиб ўтар,
Гапни кўп қилманг жамоат, энди гап бўлди ҳалол,
Ўйла, иш бўлгайки, лойдан кўза қилгандек кулол.

II

Бойпўлат шаҳри Самарқандга келиб олди аранг,
Кўп кийим қилди худойи пулга, берди юзга ранг,

Үч кун ичра катта бир бойваччадек бўлди таранг,
Юз таманно бирла ҳар икки оёқ турди башанг,
Ресторанда катта ойнак олдида кўрди жамол:
Юз қизил, кўзлар чақир, пешонасида битта ҳол.

Ногаҳон милисалар паспорт сўраб қилди гаранг,
Бойпўлат қопчиқдаги паспортни олиб деди: “Манг”,
Исми олийдур Ражаббой, бош белатни тез қаранг,
Мен туrolмаймен бу ерда, ишларим бор қисталанг,
Сир очилди, Бойпўлат бечора бўлди бир девол,
Бир деволким, қанча тепсанг ҳам гапирмас, гунгу лол.

Бир куни келди Самарқанддан узун бир тилгиром,
Қатта қўрғонга — Ражаббойнинг отига вақти шом:
“Тезлик бирлан Самарқанд шаҳрига айланг хиром,
Оқчангиз топилди, олинг”. Қисса таммат, вассалом.
Пул топилди, ҳамма иш жойига келди баркамол,
Уртада бечора Ҳамро еб таёқни мисли мол.

Эшитиб юз минг сўкиш, ҳар биттаси филдан қўпол,
Ҳар сўкишнинг биттаси бир заҳри жойлонгон сўқол,
Энди мулло бирла Ҳамронинг иши жангу жадал.

1928

БИР ПОЙ БОТИНКА МАРСИЯСИ

*(Беморларни ранжитаётган бир амбулатория
хусусида)*

Жисмима мариз бўлуб бир тоб нигун бўлди қадим,
Ҳукмни тақдирга ташлаб, уйда гингшиб ётмадим,
Бир шифо излаб давохона сари урдим одим,
Бўзчининг мокисидек соатда юз йўл қатнадим,
Охири бир пой ботинкам жуфтидан бўлди жудо.

Эртадан анкет учун турдим қаторга дум бўлиб,
Кечда дўхтурдан чиқиб, дориға бордим хум бўлиб,
Ётмади, қайтдим уйимга дорудан маҳрум бўлиб,
Соғ ботинкам дард ила ному нишонсиз гум бўлиб,
Кетди бир пойи жаҳаннам, жуфтидан бўлди жудо.

Улмади, афсус, эрлардек бу шамшир остида,
Ётмади ҳеч бўлмаганда гўшти кафғир остида,
Мен топиб турдим табийи бир шифо тер остида,

Ҳайфким, қолди ботинкамнинг бири ер остида,
Топмади дардига мазҳам, жуфтидан бўлди жудо!

Танбало, тарк айла навҳа расмини сабри шнор,
Бевафо дунёда тўзмас пойафзал қайда бор?
Ташла бетоқатлигингни, сабри қил ихтиёр,
Ўзинг ўлмасдан, шунга қил шукрлар, жойингга бор,
Кўп ботинка соҳибни ҳам жуфтидан бўлди жудо!

1934

МУХАММАС

(*Меҳтарбод газалига*)

Ударник — улфатим, меҳнат ҳақидан қоққа тобим йўқ,
Ўзи ялқов бўлиб панд этгучи аҳмоққа тобим йўқ,
Етар, бас қил, менинг бу бемаҳал тўқмоққа тобим йўқ,
Мени доим лақиллатган чатоқ ўртоққа тобим йўқ,
Алифбедан саводи бўлмаган чўптоққа тобим йўқ.

Бу ялқов бандаси ўз вақтида ақлига, келмайдир.
Бирор мажлис бўлиб қолса, ҳама бор, бу топилмайдир,
Мабодо топсалар, жим ўлтириб, силжишни билмайдир,
Гапирмас мажлис ичра оғзи танқидга очилмайдир,
Яширган камчиликни бедаво қўрқоққа тобим йўқ.

Агар танқидин билса, гап очарди кўчадан шаксиз,
Ажаб бир кўчалар бор, юрса бўлмас унда эшкаксиз,
Сузиб чиқса бўлур ул бошига иштонун кўйлаксиз,
Кўрарсан баъзи бир хил кўчаларни кўл каби тагсиз,
Оёғимдан этикни юлқинган ботқоққа тобим йўқ.

Олурсан бир ботинка яхшилаб ост-устини кўрмай,
Надоши олти ёққа айрилур беш кун кийиб юрмай,
Етар, бас, энди мен ортиқ этик ҳаққида сўз сўрмай,
Оёққа кийганингдан сўнг неча кун ялтираб турмай,
Чирувчи ҳафта ўтмай паст сифат пайпоққа тобим йўқ.

Шаҳарда ҳаммадан ошхона кўп, ҳар ерда бир дона,
Тамом овқати лекин маззадан бир четда, бегона,
Қуруқ донини қўярлар олдингизга, сизми бедона,
Мисоли оби дарё шўрва қилғай баъзи ошхона,
Агар мастова бўлса, бегўштуру беёққа тобим йўқ.

Хусусларнинг отин тутмам, улар мажмундир ифлос,
Қабобчи гўшtidан топса бўлур чекмакка бир оз нос,
Балиқчининг тавоғида фақат йўқ Ҳизр ила Илёс,
Ичида бир грамм гўшт, қолгани ёлғиз пиёзга хос,
Бозорда мантипаз Шермат пучуқ, Исҳоққа тобим йўқ!

1935

БИР МУРИДНИНГ РАПОРТИ

Пирим, мен, майли, шум бўлсам бўлай, бўлмай мурид
аммо,

Дуонгиз бирла тум бўлсам бўлай, бўлмай мурид аммо,
Емай-ичмай тулум бўлсам бўлай, бўлмай мурид аммо,
Ориқлаб бир бўгум бўлсам бўлай, бўлмай мурид аммо,
Пичоқ еб юз бўлим бўлсам бўлай, бўлмай мурид аммо.

Мурид бўлдим, қатиқ, сут бирла қаймоғимдан айрилдим,
Биринжу мошу арпа, гўшт ила ёғимдан айрилдим,
Бир-икки йилки пес бўлдим-да, қишлоғимдан айрилдим,
Хириллаб кеча-кундуз жаҳр этиб жогимдан айрилдим,
Эшакларга тўқум бўлсам бўлай, бўлмай мурид аммо.

Ўтиб умрим қаронғуда, бўлиб ем эски дунёга,
Гаранг бўлдим бу “ҳу-ҳу” бирла, бошим қолди ғавгога,
Кўз очиб боқмадим бир қатлаким, бу янги маъвога,
Дедингиз, зикр этса руҳинг учгай арши аълога,
Бориб варракка дум бўлсам бўлай, бўлмай мурид аммо.

Онам туққанда айтганми, болам очкўз бало бўлсин,
Отам айтганми, ўғлим эл бошига рўдапо бўлсин,
Гарангу лақма, овсар, банги, ялқов, мубтало бўлсин,
Пиридан юз ўгирганнинг, юзи, майли, қаро бўлсин,
Бўёқчиларга ҳум бўлсам бўлай, бўлмай мурид аммо.

Ўтиб бир печа йил жаннат дедим, кўнглимни тўқ қилдим,
Ҳама бору йўқимдан айрилиб, қўлни қуруқ қилдим,
Текинхўрликка ўргандим, кўзимни очу суқ қилдим,
Мулойим дил бўлай деб ҳақ дедим, ҳаққимни йўқ қилдим,
Кавушдўзларга мўм бўлсам бўлай, бўлмай мурид аммо.

Текинхўр бўлса ҳар ким, айрилур бор эътиборидан,
Уялмас ўғрилар ўз касбидан, ўз қорн боридан,
Ўлиб кетса келур шумлик исн хоки мазоридан,
Маҳовдек четда қолдим, ажралиб элнинг қаторидан,
Биёбонларда қум бўлсам бўлай, бўлмай мурид аммо.

Демайман мен мурид бўлдим-да, боғу роғ орттирдим,
Йўқу боримдан айрилдим, кўнгида доғ орттирдим,
Зикрда чарчамас бир фарғаракдек жоғ орттирдим,
Бировнинг ҳаққини еб, шунчалик кўп ёғ орттирдим,
Бирор тўйга сўқум бўлсам бўлай, бўлмай мурид аммо.

Чиқиб сонун саноқдан, айланиб мен эски қошиққа,
Бўлолмайман тиқинди ёки пона ҳеч бир ёриққа,
Ямоқбои бир буюм ҳам бўлмадим бир эски чориққа,
Муридман, бир зарардурман ўзимга ҳам халойиққа,
Яроқсиз бир буюм бўлсам бўлай, бўлмай мурид аммо.

Ўғирликда пишиб, бир тулкуи айёрдек бўлдим,
Бировнинг ҳаққига оғзим очиб, бир ғордек бўлдим,
Зарарлик бир газанда, бир чаён, бир мордек бўлдим,
Қўшилмас мен билан кимса мени мурдордек бўлдим,
Кучук эзган ўзум бўлсам бўлай, бўлмай мурид аммо.

Ичиб кўкнорингизни, тортилиб томирдаги қоним,
Сомондек сарғайиб ҳеч қолмади жисмида дармоним,
Нетай элдан чиқиб бўлдим махов, тўрвамда йўқ ноним,
Муридликдан чиқоринг, айнадим мен, қолмади жоним,
Палағда бир тухум бўлсам бўлай, бўлмай мурид аммо.

Зикр деб, хонақоҳ деб, еса тўймас бир бало бўлдим,
Текинхўр, муттаҳам, дунёда бир дарди бало бўлдим,
Чекиб бангу бутун дунёни ютган аждаҳо бўлдим,
Пирим деб бир кўмирга учраган бахти қаро бўлдим,
Ўчоқларда қурум бўлсам бўлай, бўлмай мурид аммо.

1935

СОҚОВ БУЛБУЛ

(Уйимда битта радио карнайим бор, у менинг сўзимга тушунмагандек, мен ҳам унинг сўзига тушунмайман.)

Азизим карнайим, хир-хир қилиб жон оладир товушинг,
Ажаб оҳанги бор, гўёки кегмон чоладир товушинг.

Буёқдан сен даромад бошласанг, учса у ёқдан ғоз,
Киши билмаски бундан қайси ғозу қайсиси овоз?
Ажаб ортиқча ташвишдир менга бу сўз ила бу соз,
Баҳонага суҳбати нозикда қилсанг бир “суруд” оғоз,
Лазиз суҳбат аро торожу яғмо соладир товушинг.

Ҳаводис таъсири бирлан паришон ўтса ҳар одам,
Оғир уйқусидан ёким ҳаросон ўлса ҳар одам,
Ёмон ҳолатда қолиб ерга яксон ўлса ҳар одам,
Шифоси доғи бирла ғайри имкон ўлса ҳар одам,
Кўнгил шудгорини ҳамвор этишка матодир товушинг.

На хуш толеъки, овозинг ила хурсанду мамнунсан,
Ашула бобида бир бебаҳо Фарҳоду Мажнунсан,
Валекин иззатим йўқ дейсану, бир оз Маҳзунсан.
Ема ғам даҳр аро сен шундай бир ҳофизу дунгсан —
Ки, ёрғонда ўтундан зоҳир ўлғон ноладур товушинг.

Бунингдек дилхарош овоз йўқдир даҳр боғида,
Бу янглиғ лаҳн бўлмас тоштовонпўшнинг/оёғида,
Хириллаб, ўксириб нолиш этар хурсанд чоғида,
Хуша ит ҳафзким бу садо бўлғай томоғида,
Шу нолиш бирла инжиқ бир кичик гўсаладир товушинг.

Нучук отлиқми товушим? — деб саволи айладинг
мендан,

Жавобимни, шукурким, қилди осон фикри аҳли фан,
Нафасхонангни таҳлил этди дўқтўр бўлди бу равшан:
Нафасхонангда йўқдир зарра оташ, қатрайи равған,
Оловсиз, ёғсиз бир қуп-қуруқ кунжаладир товушинг.

Бир учрашган киши иккинчи келмас бўлса ёнингга,
Қулоқ тутмас эрса узринг ила шаҳри баёнингга,
Биров ҳам боқмаса уйқу ила айткан азонингга,
Ўтарсан баҳридан охир тегиб бу нағма жонингга,
Тамоғинг пардасидан сийрилиб йўқоладир товушинг.

Бу Танбал суҳбатинг хосиятини англади бекам,
Паришон этди таъбин сен каби хир-хир касал ҳамдам,
Қулоғим тирмалаб, жонимни олди, қайнади зардам,
Соқов булбул, сени умримда бир учраткан ўлсам ҳам,
Қулоғим ичра то ўлгунча бирдек қоладир товушинг.

1935

КҰЧА ИШҚИ

(Мен бизда шоирларнинг кўб бўлиши — гўзалларнинг кўб бўлишидан, деб тушунаман. “Муштум” шоири бўлишим сифати билан биттагина ишқий шеър ёзишқа ҳаққим бор, деб ўйлайман.)

Нигоро, йўқ назокат ичра сендек маҳлуқо бешак,
Сочинг ўргамчи торн, тишларинг лобло, кўзинг курмак,
Юзунгнинг ёғини ҳожат эмас ҳеч кимга шарҳ этмак,
Қозондан тоза чиқгон бир бўғурсоқ ёки бир чалпак,
Кўриб рангу руҳингни шодликдан эл урар қарсак,
Ажаб нозик қадамдурсан, ўйинчи эчки ё лайлак.

Қачонки юз таманно бирла чиқдинг кўчага уйдан,
Единг кўб шаттани бир номуносиб феъл ила ҳўйдан,
Мен ошиқлар фиғонин ўйладим бу ҳой ила кўйдан,
Кейин билдимки, қувмишлар сени эл бир улуг тўйдан,
Насибангдир, улуг ўрисқинг фаровон ҳўчау ҳўйдан,
Ёғар беҳад сенга “Муштум”, инар андозасиз калтак.

Юзингни бир кўриб, э маҳлуқо, хотир паршонман,
Адошиб бир назар солгонима юз минг пушаймонман.
Ҳаётингда теракнинг баргидек ҳар лаҳза ларзонман,
Дубора рўбарў бўлмай мабодо, деб ҳаросонман,
Сўзинг фаҳмига етмас бир киши, воҳ, турфа ҳайронман
Қи, бунча гулдурарсан, бормидир оғзингда ё туршак?

Қачонки сен қадамни ташладинг бу тоза дунёга,
Юришдан шарм этиб юмронқозиқлар қочти саҳрога,
Ҳама хўблар сенинг олдингда тил очти таваллога
Қи, сен ҳар ерга борсанг, тўлди ул шўру ғаврога,
Фаровон эргашурлар ҳейинга мардум тамошога,
Агар сен кўчага чиқсанг қилиб “хар-хар”, этиб
“ак-ак”.

Йўлингда тўртта сўфу устихондур ошингнинг бари,
Сиеҳдан, устихондан сенга таъзим қишда анбори,
Юрурсан масту бепарво кечиб ҳар кўча бозори,
Ажаб бир мевайи серширасан, кўб лаззатнинг зори,
Эрур аслинг сенинг бир зот, эмас бу учтадан нари:
Боймижонсан ва ё кўк бодиринг ё пишмаган таррак.
Бу Танбал бўлди васфинг шамъига парвона,

шод ўлғил,

Қилиб шеър ила васфинг бўлмасанг девона,

шод ўлғил,

Кетар овозанг энди ҳар тараф, ҳар ёна, шод ўлғил,
Бўлур ошиқларнинг ўз ақлидан бегона, шод ўлғил,
Кўтарсин кимки шарни бўлса ушбу шеърдан ўрнак.

1935

ЕТИБ КЕЛ

*(Бадхат ва имлодан саводсиз мухбир ва
муаллимларимизга тегishiб)*

Т а н қ а б о й¹:

Агар хат ёзгудай бўлсанг мабодо,
Кетидан сен ўзинг ҳам тез етиб кел.
Хат эрмас, кўн чизиқлар пода-пода,
Табиат хитлигини сез, етиб кел.

А б у т а н б а л²:

Қоғознинг юзига нусха чизибсан,
Чўзиб ғиж-ғиж этиб, гапни эзибсан,
Ўзинг ҳам тер чиқармасдан қизибсан,
Этиб бир-икки кун парҳез, етиб кел.

Т а н қ а б о й :

У қўлми, билмадимки, ёки тўқмоқ,
Қийин бўлди бирор мазмунни чақмоқ,
Саводинг эгри-бугри, кўҳна сўқмоқ,
Очилди сен учун “ликбез”, етиб кел.

А б у т а н б а л :

Ёзиш қондасининг астаси йўқ,
Қаламнинг бари бирдир, ҳастаси йўқ,
“С” ҳарфи бир ўроқдир, дастаси йўқ,
Бўлиб темирчи ё дегрез, етиб кел.

Т а н қ а б о й :

Отанг темирчими, тоза чўзибсан,
Чизиқлар тўпидан жумла тузибсан,
Саводни яхши судрабсан, бузибсан,
Уялсанг гар, юзинг қил без, етиб кел.

А б у т а н б а л :

Ёзилган битта ҳарфнинг бир муаммо,
Бу ҳарфми, сарфми ё исми мусаммо,

¹ Танқабой — Собир Абдулла.

² Абутанбал — Абдулҳамид Маждий.

Тушунмоқ бўлди кўп душвор. аммо,
Ҳал этмоққа ўзинг тур, тез етиб кел.

Т а н қ а б о й :

Чувалчангдан ясабсан ҳарфми, ҳалқа?
Ҳарфларни этибсан шалҳа-шалҳа,
Тақадан “С” ясабсан, нуқта — соққа,
“Т” ёзма, битта тўқмоқ чиз, етиб кел.

А б у т а н б а л :

Хатинг бад, маънисига етса бўлмас,
Будур мақсуди, деб ҳукм этса бўлмас,
Хатинг ташлаб, бош олиб кетса бўлмас,
Тур ўрнингдан, бўлиб нимхез, етиб кел.

Т а н қ а б о й :

Косов қўл бўлди расво бора-бора,
Қоғоз дод деб яқосин қилди пора,
Тушунмай Танқа, Танбаллар овора,
Савод майдонини бир кез, етиб кел,
Ўзинг устингда бир тақриз битиб кел!

1936

ТЎЙДАН КЕЛИШ

*Қишлоқларда хусусий тўйлар авж олиб, баъзи колхозчилар ўз даромадларини маданий эҳтиёжларига сарф этмасдан, кўпчиликка ош берай деб, қўлларидаги бор нарсиларидан ажралиб, пушаймон бўлмоқдалар.
Бу шеър шулар тилидан.*

Даромад тўпладим ишда тўкиб тер,
Топиб олдим бунинг сарфига тадбир,
Тўй этдим, ишга тушди катта кафғир,
Қўлим қолса қуруқ, йўл бор, қулоқ бер:
“Таваккалту алолло”ни деган эр,
На талқону на қалқоннинг ғамин ер!

Севиндим, тўй дедим, меҳримни қўйдим,
Сигирни сотдим, тўрт эчки сўйдим,
Қозонларни қуриб, ерларни ўйдим,
Бу ишдан майли ёндим, майли куйдим,
“Таваккалту алолло”ни деган эр,
На талқону на қалқоннинг ғамин ер!

Уйим оқланмаған, остимда йўқ кат,
Ювишга етмади кўрпамга навбат,
Тўйимда сарф бўлди шунча давлат,
Еган, ичган, кекирганларга раҳмат,
“Таваккалту алолло” ни деган эр,
На талқону на қалқоннинг ғамин ер!

Сафар бағги, Эшим каллар очиб лаб,
Менинг бу “мард” лигимни кетди мақтаб,
Уқишдан қолди уч кун янги мактаб,
Бутун ялқов еди ошимни терлаб,
“Таваккалту алолло” ни деган эр,
На талқону на қалқоннинг ғамин ер!

Тўй ўтди, юзларимда энди қон йўқ,
Қишимга тахланиб турган чопон йўқ,
Бир арриқ эчки бор, унга сомон йўқ,
Товуқларда тухум туғмоққа жон йўқ.
“Таваккалту алолло” ни деган эр,
На талқону на қалқоннинг ғамин ер!

Еганлар тўйни бир ёнимга келмас,
Менинг не ҳолда қолғонимни билмас,
Кўнгнил дардимга бир чора қилмас,
Йўқолган давлатим энди топилмас,
“Таваккалту алолло” ни деган эр,
На талқону на қалқоннинг ғамин ер!

Дариғо, қилмадим бир фойдали иш,
Уйимда кўрмадим покнза турмуш,
Оғирлиқ остиға қолди бу йил қиш,
Тўйим бўлди ўзимга катта ташвиш,
“Таваккалту алолло” ни деган эр,
На талқону на қалқоннинг ғамин ер!

1936

ПОПИРЎС ФАЛСАФАСИ

Достон

Бир кун попирўс қуриб суҳбат,
Берди базмига чин зеб ила зийнат.
Муштук ила трубка ёнида,
Чилим ўлтирди ўнг томонида.

Уй тўрида тамаку ҳурматда,
Бели боғлиқ, махорка хизматда.
Қирмасин деб бу ерга бегона,
Қоровулликда турди сархона.
Қизиди мажлис ичра “ич, ҳа ич”,
Бўлди кундуз шу ичкилик ила кеч.
Мастлик ўтди ҳадду-ғаётдан,
Ҳамма хушнуд бу зиёфатдан.
Папирўс бўлди шунчалик кўб маст,
Кўзига осмон кўрунди наст.
Ўзини билди хисравн олам,
Урди охир ягоналикдан дам.
Деди: “Оламда қанча бўлса гиёҳ,
Фуқародир, барига менман шоҳ.
Нафасимнинг булут губоридир,
Даражам ҳаммадан юқоридир.
Мени лойиқ деса янги дунё,
Мен топилдим, топилди Амриқо.
Мартабамни қилинг бу хилда тамиз,
Пўртсигар ичра сақланурман азиз.
Қимки дунёда қилса кўб меҳнат,
Қиламан меҳнат аҳлига хизмат.
Мени дўст тутмаган бир одам йўқ,
Кўрмаса лаҳза дейди: “каллам йўқ”.
Бўлмасам мен — фикр фаришондир,
Менинг олдимда мушкул осондир.
Мушкул иш тушса бир киши бошига,
Борадирман кўмак учун қошига.
Чигалининг учини кўргузаман,
Барча тўсқинлик ипларин узаман.
Ҳар мошина бошида мен тайёр,
Бўламан ишчиларга дойим ёр.
Ҳар завўд, корхонада ҳозир,
Ишнинг устида бўламан нозир.
Менга улафат бутун билимдонлар,
Мутахассис, муҳандис инсонлар.
Мен оёқ босмаган вилоят йўқ,
Менинг илмимга ҳеч ниҳоят йўқ.
Гоҳи денгизда тахта пародаман,
Гоҳи совлат билан идорадаман.
Мухтасар шулки, мартабам юксак,
Йўқ бу гапка тариқ гулидек шак.
Кунда шак бўлса кўрсатурман асос,
Қилсин овқат еган чоғида қиёс:
Чекмаса тўйганида бир навбат,

Тона олмас таъмидан лаззат.
 Ҳаммаини таъбиға тушиб маъқул,
 Барча маҳфилда мен бўлиб мақбул.
 То кўнгилдан берилди менга ўрун,
 Сир каби кўнгил ичра мен ёширин.
 Заррадек қилсангиз агар йнсоф,
 Бў ҳақиқат сўзим эмасдир лоф”.
 Ахир мажлискá нутқ этиб таъсир,
 Қилдилар попирўсни кўб тақдир.
 Ўртадан сўз олиб маҳорка туриб,
 Юзини мажлис аҳлига ўгириб,
 Деди: “Эй попирўс, сўзингдир ҳақ,
 Ҳамма даъвоиғ ҳақ эрур мутлақ.
 Осмон мартабангга бир поя,
 Давлатинг бошимиздадир соя.
 Ҳақ эрур машҳури замоналигинг,
 Қадру қиммат аро ягоналигинг.
 Бизга одат бу ҳар нафас, ҳар чоқ,
 Сенга табиийлиқ ила мақтанмоқ.
 Қуллигинг гарчи бизга катта мурод,
 Лекин оламда бизм аҳли фазод?
 Бу аниқдирки, дори дунёда
 Сенга бош эгмаган ҳарамзода.
 Лекин афсус жами кибру ғурур.
 Кишида қўймағуси ҳушу шуур.
 Сенга кибр аҳлидан ривоят этай,
 Битта мағрурдан ҳикоят этай:
 Бир кун мен шаҳарда гашту гузар.
 Қилдиму сайр айладим бозор.
 Учради менга бир ёмон жоҳил,
 Шухратингдан ҳамон экан ғофил.
 Гафлат ила ҳамниша нонинсоф,
 Урадир кўб ягоналикдан лоф.
 Катта бозордан олиб бир жой,
 Ўзига яхшилаб солибди сарой.
 Дейди: “Қайф аҳлига ўзим ҳоким,
 Ҳукмима қаршилиқ қилур қани ким?
 Сабзадек кўзга ям-яшил кўринур,
 Шу муҳаббат ила у кўб мағрур.
 Олам аҳлини тилида исми “нос”,
 Меҳр қўймиш унга авому хавос”.
 Попирўс эшитиб бу сўзни ёниб,
 Жисмига оташи ғазаб қаланиб,
 Деди: “Бас қил, маҳорка, кўб сасима,
 Ортиқ ўт урма хирмони хасима!

Қадр-у қимматда не деган сўз нос?
 Борми оламда носдан ифлос?
 Сен ўзинг ҳам жаҳонда паст ҳариф,
 Қиласан пастни доимо таъриф.
 Бераман сенга бу ишингга жазо,
 Лоф урган киши жазога сазо!”
 Қаҳри келди бунга ниҳоятдан,
 Ғазаби ошди ҳадду ғаётдан.
 Тил чиқариб трубка, кўб ютиниб,
 Сўраб олди махоркани ўтиниб.
 Деди: “Эй попирус, кўб ёнма,
 Беҳуда рашк ўтига ўртанма,
 Ростдан носда кўринса гурур,
 Тез бўйнига тинги қаҳринг сур!
 Билдир ўз ҳаддини у жоҳилга,
 Бонг ур яхшилаб у гофилга”.
 Деди муштук трубкага боқиб:
 “Қўйма сен фитна ўтини ёқиб.
 Аввало борсин унга бир элчи,
 Зоҳиран элчи, ботинан тилчи.
 Текшириб носнинг ҳукумотини,
 Англасин барча кучу-қувватини.
 Попирусни этиб унга таъриф,
 Уни хизматка айласин таклиф.
 Унамас бўлса нос хизматка,
 Мустаҳиқ бўлғуси уқубатка”.
 Попирусга бу/сўз тушиб маъқул,
 Деди: “Чиндан бу фикр яхши усул.
 Элчиликка чилим мувофиқдир,
 Бу хил ингичка ишга лойиқдир.
 Зоҳиран гарчи хум каби хомуш,
 Юзу тоши ичида чушу хуруш,
 Нонқи давру вонзи даврон,
 Олимн аср ҳам хатиби замон.
 Эгинга кийса жоман малла,
 Ўраса бошига қора салла,
 Қайси саркаш бу кучка тоқат этар”.
 Деди муштукка: “Тингла, саркотиб,
 Нома ёз, яхши фалсафа сотиб:
 Нома манданки, “попирус” исмин,
 Йўқ менга тенг жаҳон аро ҳеч ким.
 Жумла саргашталар паноҳи ўзим,
 Ҳамманинг шоҳи, подшоҳи ўзим.
 Ул тарафда сенгаки, исминг “нос”,
 Юрокинг қоплаган эминн восвос.

Шердан холидирми майдонинг?
Иўқса не маънида бу жавлошинг?
Билса майдонда мард йўқ чоғин,
Кўтарур ит фасод байроғин.
Сен киму, салтанатда фардлик ким?
Сен киму; маъракада мардлик ким?
Фахр этарсан нимага, эй мурдор?
Сени кўрса қилур касофат ор.
Ҳамма фан аҳли таънинг одат этар,
Сени чеккучини маломат этар.
Зарарингга жами фан қойил,
Қадамнинг тоза тишка Азроил.
Ҳар кашандаки, сенга майл этар,
Унинг албатта эътибори кетар”.
...Бўлса ҳушинг агар ўзингга ёр,
Кел бўлиб даргоҳимда хизматкор.
Бўлмаса, сени ўтка ёқтираман,
Ёки юртдан суриб улоқтираман”.
Хомили бу фасона бўлди чилим,
Нос сари равона бўлди чилим.
Етишиб носнинг саройнга,
Тушти бориб хусусий жойига,
Элчилик бўйнида эди бир фарз,
Носга қилди ҳаммасини арз.
Нос ўқуб хомани бошдан оёқ,
Деди: “Сол, эй чилим, сўзимга қулоқ.
Попирўс беҳуда туташибдир,
Туташиб ҳаддидан ҳам ошибдир.
Менинг отимга фош этиб туҳмат,
Менга бермиш ўз айбини нисбат.
Мен ҳақиқатда пок сийратман,
Чарчағон дамда белга қувватман.
Агар озода бўлмасам бир йўл,
Бўлар эрдим бориб бировга қул.
Менга лозим ҳар ишда истиқлол,
Юраман эркин ила форигбол.
Мен бировдан сўраб тиланмайман,
Киши кучи-ла фойдаланмайман.
Айтканининг бориси ҳам ёлғон,
Ҳамма сўзи ҳақиқатдадир бўҳтон.
Сен агар бўлсанг ўзингга мағрур,
Мен ҳам офоқ ичидаман машҳур.
Мени арзончилик шнорим бор,
Иқтисод ичра эътиборим бор.
Асли фитратда тозадир гуҳарим,

Элга тегмайди сен каби зарарим.
 Халқ учун сен ўзинг ёмондирсан,
 Халқнинг умрига зиёндирсан.
 Тутунинг қилди ҳар кўнгилни ғаш,
 Олди сендан неча бинно оташ.
 Қилмадинг ҳеч муродни ҳосил,
 Сени чеккувчи бўлди охир сил.
 Муттасил эл бошига офатсан;
 Қуруқ офат эмас касофатсан.
 Қадамнингнинг улўф касофати бор;
 Зарарингнинг қизиқ ҳикояти бор.
 Бор эрди Тошкентда бир шоир,
 Шеър машқида кўб эрди моҳир.
 Сен билан бўлди муддати улфат,
 Упкаси топди оқибат иллат.
 Қип-қизил чеҳраси сомон бўлди,
 Ҳолу-аҳволи кўб ёмон бўлди.
 Охири дардига даво излаб,
 Борди дўктўрга бир шифо излаб.
 Текшириб хўб ҳакими донишманд,
 Берди шоирга кўб насиҳату панд.
 Деди: “Сиз попирўсни тез ташланг,
 Дардингизнинг давосини бошланг.
 Попирўс жангга заҳри қотилдир,
 Попирўс чекмаганлар оқилдир.
 Попирўс ҳар азобнинг сабаби,
 Кишининг жонидир унинг талаби.
 Тез ташланг бу заҳри қотилни,
 Ёнингиздан қувинг азозилни”.
 Деди шоир: “Бу фикрингиздир ҳақ,
 Мени йиққан шу попирўс мутлақ.
 Бўлдим аммо унинг билан кўб ёр,
 Энди айрилмогим бироз душвор.
 Кўрсатинг сиз менга яқин бир йўл,
 Йўқми ташлошга бир муносиб усул?”
 Деди дўктўрки: “Кўк тамаки экинги,
 Попирўсининг ерида нос чекинги”.
 Мартабамни ҳаким донишманд
 Қилди ҳар нарсадан юқори -- баланд.
 Фаи меннинг фойдамгадир қойил,
 Қим экан энди жангга Азронл?
 Бўлма кўб қувватингга сен мағрур,
 Менда ҳам бор эрур етарлик зўр,
 Бонг уруб ўтакангни чок этаман,
 Зарарингдан жаҳонни пок этаман”.

Нос бу сўзни айлагач тақрир,
Кучала қилди ҳаммасин таҳрир.
Хатни олиб чилим равона бўлиб,
Юроки гусса бирла ғамға тўлиб.
Попирўс даргоҳига етди чилим,
Номани унга арз этди чилим.
Попирўс ёнди нос жавобидан,
Дарғазаб бўлди изтиробидан.
Деди: “Қилмоқ керак уруш эълон,
Носнинг бошига солай тўфон.
Минг трубка ҳам икки минг муштук,
Минг чилим устидан қилинди кўрук.
Минг махорка бўлиб пиёда нафар,
Тамаки мингтадан зиёда нафар.
Ҳаммаси завқ бирла толиби жанг,
Қилдилар нос жангига оҳанг.
Нос ҳам ул тарафда ҳозир эди,
Уруш асбобининг ғамин ер эди.
Нос ҳам қилди лашкарин тайёр,
Кучала бўлди унга байроқдор.
Попирўс нос сари қилди юруш,
Бошланиб кетди охирида уруш.
Бўлди майдонда жанги мағлуба,
Дашту саҳро тўлуб талотуба.
Нечтанинг рангидан қочиб қони,
Нечтанинг зарб еб, чиқиб жони.
Қилди нос попирўсла жангу жадал,
Бўлди бир неча ҳамла радду бадал.
Оқибат битди мақсаду матлуб,
Попирўс қилди носни мағлуб.
Қўл қўюб шарт бирла, ҳосили кор,
Бўлди нос попирўска хизматкор.
Банг қилиб сулҳномани тасдиқ,
Бўлди охирда икки ўрта очиқ.
Сулҳ ишини бу янглиғ ўткач соз,
Амри-маъруф қилди банг бир оз.
Деди: “Бир-бирга яхши дўст бўлинг,
Иккинги битта гўшту пўст бўлинг.
Бир-бировга бўлиб бу хил ҳамдам,
Урмангиз ҳеч ягоналикдан дам.
Ҳеч фан бизни манфаатли демас,
Фахр этиш кимсага муносиб эмас.
Ҳеч бир мамлакатда бир дўқтўр,
Носни фойдали деган йўқдур.

Попирўс носдан зарарда баттар,
 Соғлиққа махорка хавфу хатар.
 Дарди тоундан нишона чилим,
 Ҳамма дардларни туққан она чилим.
 Қам эмасман зарарда сиздан ўзим,
 Бунга бордир далил ерида сўзим,
 Бода бирла неча йил этдим уруш,
 Зарб еб бўлдим охири хомуш.
 Зарарим бўлди даҳр элига аён,
 Бунн қилғон эди Фузулий баён.
 Попирўс, носу бода бирла ароқ,
 Соғлиққа зарарлимиз мутлоқ”.

КИТОБ КАСАЛИ

Ҳар одамнинг зеҳн ила хаёли (и),

Масалага жавобидан билгулик.

ЎзГИЗ деган идоранинг аҳволи (и)

Босиб чиққан китобидан билгулик.

Қирқта рўмон босиш экан нияти,

Бирига ҳам етишманти қуввати.

Тошбақадан ортда қолғон суръати,

Холиданинг ҳисобидан билгулик.

Таъсирсизми Чепруновнинг сўзлари?

Кута-кута тўртта бўлди кўзлари.

“Жунайдохоннинг” заъфарондек юзлари,

Уч йил чеккан азобидан билгулик.

Бир томонда беш йил Абдулла Қаҳҳор.

Бу рўмоннинг йўлидадир интизор.

Сабр этишда бунда бўлган иқтидор

Чиқмай ётғон “Сароб”идан билгулик.

Оғиздадир нашриётнинг ҳар иши,

“Нишондор”ни борми кўрган бир киши?

Ҳар луқманн тоққа тортиб кетиши,

Бу дарёнинг гирдобидан билгулик.

Етарликдир касал асарнинг сонн,

Қўб асарнинг йўқдур буткул нишони.

Олтмиш фонз ўширилишда пилони.

Улчаб чиққан танобидан билгулик.

Техниканинг кўб бўлса ҳам имкони,

Қитобларнинг йўқдир рангида қони.

Кўрректўрнинг вагон-вагон нуқсонн,

Бир асарнинг бир бобидан билгулик.

Қўб чигалдир, шаксиз, ЎзГИЗ китоби,

Ўқувчининг қолмайди танда тоби,

Бечоранинг ҳар бетдаги азоби,
Жигарининг кабобидан билгулик.

Юзи қаттиқ худди сангу сафол — без,
Бу уйқудан туриб бўлмас саҳар хез,
Танқидларнинг қабул этолмаслиги тез,
Юзидаги инқобидан билгулик.

Агар бўлса УЗГИЗда ҳам бир киши,
Нуқсон билан кураш бўлмасми иши?
Ҳар бир ишнинг яхши бўлиб чиқиши,
Суръатдаги шитобидан билгулик.

1936

БАНДАЛАРНИНГ ҚУШИҒИ

Хад деган шармандаликдан ҳеч вақт ор айламас,
Хирсени одам этгувчи чўп ҳам унга кор айламас,
Ҳеч тадбир товлама бозорини тор айламас,
Беҳаёлиқ. ўғрилари нонга ҳеч зор айламас,
Сен азиз этган қулингни ҳеч киши хор айламас.

Халқи олам ичра бир золим, ситамгар бўлса ҳам,
Элга жабр илан ғаму кулфат муқаррар бўлса ҳам,
Кўнгли гулаҳдек, билимсиз, ханги, нархар бўлса ҳам,
Беҳаё, беоқибат, бир ўғри зангар бўлса ҳам,
Сен азиз этган қулингни ҳеч киши хор айламас.

Финагентлар шовқинидан боши қотғон ҳам қулинг,
Ҳар ёпиқ дўконнинг айвонида ётган ҳам қулинг,
Ҳар кунинг минг хил қаторда терга ботган ҳам қулинг,
Молни тўққизга олиб, ўн ерга сотган ҳам қулинг,
Сен азиз этган қулингни ҳеч киши хор айламас.

Баъзи ўрта йўлда қолғон ҳам худонинг бандаси,
Ўзини бир йўлга солган ҳам худонинг бандаси,
Бир ҳисобчи бўлиб олган ҳам худонинг бандаси,
Кассани олиб йўқолғон ҳам худонинг бандаси,
Сен азиз этган қулингни ҳеч киши хор айламас.

Бу фоний дунёда ҳар ким ҳам худога бандадир,
Бўлса мухлис, эски бир шин ҳам худога бандадир,
Хат-саводсиз бўлса олим ҳам худога бандадир,
Ҳарф билмас бир муаллим ҳам худога бандадир,
Сен азиз этган қулингни ҳеч киши хор айламас.

Меҳнат этмай, нонга ўз меҳрини қўйган сенга қул,
Складдан ун ўғирлаб қорни тўйган сенга қул,
Қондириб нафсин, бировнинг кўзин ўйган сенга қул,
Соғ молларни касал деб паққа сўйган сенга қул,
Сен азиз эткан қулингни ҳеч киши хор айламас.

Баъзи бир мағрур, манман ҳам худонинг бандаси,
Юзи қаттиқ, ғавс гардон ҳам худонинг бандаси,
Айбини инкор эткан ҳам худонинг бандаси,
Тошни ҳазм эткан темиртан ҳам худонинг бандаси,
Сен азиз эткан қулингни ҳеч киши хор айламас.

1937

ХУШОМАДГУЙ ВА МАҚТАНЧОҚ МУДИР

Хуш омадгўй :

Бу жаҳонда сизга ўхшаш бир ҳунарманд кўрмадим,
Кўп умр ўтказдим-у, сиздекни ҳарчанд кўрмадим,
Сизни учратгангача кўнгилни хурсанд кўрмадим,
Бошқа раҳбарларни жоним сизга монанд кўрмадим,
Сизнинг олтиндек сўзингиз олдида жоним фидо...

Мудир :

Кўп жаҳонгашта кишиман, кўпни кўрганман ўзим,
Ҳаммага чақмоқ каби таъсирлидир ҳар бир сўзим,
Оқ-қорани тездан ажратган. менинг ўткир кўзим,
Мен агар бўлсам қуёш, сиз ялтироқ бир юлдузим,
Энг яқин ёру-биродарлар учун мен ҳам адо!

Хуш омадгўй :

Кўрмасам ҳеч бир чидолмайман очиқ дидорингиз,
Ун яшар қилғон мени сизнинг ширин гуфторингиз,
Кўп унумли бўлди сизнинг бунда қилғон корингиз,
Бу идора сизнинг ижод айлаган гулзорингиз,
Сизга қилғонман, биродар, чин кўнгилдан иқтидо.

Мудир :

Мен ўзимни бу жаҳонда якка бир одам дедим,
Шуълалардек тарқалиб кетган жаҳонга шуҳратим,
Қаттадан тортиб кичик ҳар жойда сақлар ҳурматим,
Мен ўзимни мақтамайман, мақтанишмас одатим.
Илтимосим, ўлгунимча бўлмангиз мендан жудо.

Х у ш о м а д г ў й :

Сизга ихлос қўймаганлар дунёда инсон эмас,
Бўлсангиз мансабда мустаҳкам, биров ҳам ғам эмас,
Ўргулай сиздан, биродар, сизни кимлар мақтамас?
Тоғни талқон қилғудек ғайратларингиз тўхтамас!
Доимо иссиқ-совуқдан асрасин сизни худо.

М у д и р :

Дўппини айланг яримта, айш этинг ўйнаб-кулинг,
Бир жиноят қилсангиз мен бор, хотирни жам қилинг,
Сизни мен қаттиқ қувватлайман, буни яхши билинг,
Мен қаерда ишласам, шул ерда тез ҳозир бўлинг,
Ошнангиз сақлар, биродар, сизни иссиқ қўйнида.

Ф а л о н ч и :

Дунёда сиздек одамлар барчаси аҳмоқ одам!
Туптузук инсонга ўхшаш бўлса-да, бир винти кам,
Сизда бўлмас зарра обрў, бўйнингиз ҳар чоқда ҳам,
Толеингиздан кўрингиз, сўзларим қилса алам.
Ҳаммангиз шарманда бўлгайсиз жамоат олдида.

МИРЗАЧЎЛ ТРУППАСИНИНГ ЗОРИ

Труппа бўлғонимга тавба қилмасдан иложим йўқ,
Бутунлай шатта еб шарманда бўлмасдан иложим йўқ,
Менинг ҳолимга, дўстлар, ҳамма кулмасдан иложим йўқ,
Халойиқ олдида обрў тўкилмасдан иложим йўқ,
Шу аҳволда давом қилғонда, ўлмасдан иложим йўқ.

Биродарлар, ўйин қўймоқ учун йўқ белгилик жойим,
Ўтар кўнсертларим хилватда ҳам чойхонада дойим,
Қуйиб, терлаб одамлар бўлмағойлар бир минут ҳам жим,
Тошиб қанча баданларга қизамиқ бирла “эшак ем”,
Тамошабин зерикканда, қувулмасдан иложим йўқ.

Тузилганимга кўб йиллар тўлиб бўлди, ёшим катта,
Қўёлмайман кичикроқ пьесани ҳозирги ҳолатда,
Бутун кўнсертларимнинг мазмуни бекорчи сафсата,
Мудом артистларимнинг оғзидан тушмайди “фуф татта”,
Тешик жом бирла ҳаммомда чўмилмасдан иложим йўқ.

Биродарлар, менинг артистларим ҳеч кимга ёқмайди,
Райўнда катталар менга назар солмайди, боқмайди,
Нафис санъат ишига катталар зарра қизиқмайди,

Хунар кўреатканимда ёш гўдаклар ҳам қоникмайди,
Агар “Муштум”га тушсам, бир ўқилмасдан иложим йўқ.

1937

ДРАМАТУРГЛАРГА СОВҒА

Драматург ўртоқларга арзимиз,
Силлиқ сўзнинг нишлик тикони йўқдир.
Кўрган-билганларни демак қарзимиз,
Қарзимизни узсак, зиёни йўқдир.
Гўзал асар бир сифатли ҳосилдир,
Кўб чиройли, кўб зинатли ҳосилдир,
Жуда қизиқ хосиятли ҳосилдир,
Ботмонида мисқол сомони йўқдир.
Ярамаси кўҳна синиқ саполдир,
Кўкармасдан қуриб қолғон ниҳолдир.
Сифати паст асар шоли пахолдир,
Юз минг янчинг бир дона дони йўқдир.
Яхши асар бир гулдирким, сўнмайди,
Юз йил ўтса, қиммати кам бўлмайди,
Узоқ йиллар, кўб умрлар ўлмайди,
Ўпкасида доғи нуқсони йўқдир.
Аммо бир ҳил асарлар бор, кўб кетмас,
Тўрт йил, беш йил босиб хизматни этмас,
Кўб асарнинг умри бир йилга етмас,
Кўкракда куч, белда дармони йўқдир.
Асарларга яхши пардоз урилмас,
То курсиси пухтағина қурилмас,
Баъзисининг башараси кўрилмас,
Кўбисининг орқа томони йўқдир.
Уч кун ишлаб асар ёзса бир одам,
Бу иморат албатта бўлмас маҳкам,
Тутуриқдан насибаси жуда кам,
Ҳатто ямаб ўйнаш имкони йўқдир.
Драматург баъзан дейди: “Бахтим кўр,
Ё манглайим, ё пешонам ортиқ шўр,
Асаримни бузди, — дейди, — режуссўр”.
Солиб қўйғон маҳкам қўрғони йўқдир.
“Актёр дейди рўл бағрини қазувчи,
Бу актёрлар тўғри йўлдан озувчи,
Рўлни бузди, қаранг”, — дейди ёзувчи,
Қайнаб тургон яхши қазони йўқдир.
Актёр нишга пухта солар назарини,
Ажратадир янтоқ билан шакарини,

Актёрлардир тиргизгучи асарни.

Қуруқ сўзнинг бадада жонни йўқдир.

Асар бўлсин ҳар жиҳатдан мукаммал,

Бутун мушкил нуқталарни қилсин ҳал,

Актёр учун асар берсин материал,

Материалсиз ишнинг имкони йўқдир.

Зиё Саид “Тарих” билан бир чиқди,

Қўб курашди, қора тарихни йиқди,

Аммо “Офат” на офатга йўлиқди?

Уч-тўрт йилдан бери нишони йўқдир.

Яшин кекса суюқликқа қотилмас,

Нимагадир янги ишга отилмас,

“Ендирамиз” ва “Тор-мор” сотилмас,

Чўнтак тўла, пулсиз ҳамёни йўқдир.

Мошинами драматург, офарин,

Ёзганлари на гўзалдир, на ширин,

Ҳаммадан сўнг келиб чиқди Фатхуллин,

Асарининг лекин поёни йўқдир.

Анқабойнинг йилтироқдир жавҳари.

Сўздан лекин жуда оздир хабари,

Ёзувчининг аввал охир асари,

“Шодмон”идан бошқа шодмони йўқдир.

Умаржон ҳам гўштни тузлашда уста,

Аввал қизиб, сўнгра музлашда уста,

Сўзлатишда эмас, сўзлашда уста,

Тарозуси, тоши, мезони йўқдир.

Сафаровда қуруқ “Ғавго”, бўш жанжал,

Ясамоқчи бу “Ғавго”га бир ҳайкал,

Беш йилдирким, натижага биз маътал,

Воқеанинг ҳали эълони йўқдир.

Вақтсиз қўзғаб “Пўлат” исёни.

Тахтка чиққон эди ҳайдагач хонни.

“Бир муносиб асар” қийнар Чўлпонни.

Меҳнат шундай, унинг осони йўқдир.

Баракали киши экан Павлоӣ,

Хуршид учун ҳар байти бир давоӣ,

Таъмиң бўлди гонарардан йил ойи.

Энди унинг ортиқ армони йўқдир.

Қарзимизни бериб кетдик, тугатдик,

Истансага бориб етдик, тугатдик,

Арзимизни тамом этдик, тугатдик,

Сўзимизнинг зарра ёлғони йўқдир.

1937

ҲАЖВИЙ ҲИҚОЯЛАР, ХАНДАЛАР

ЮТУҚ

Мен дунёда кўп кишилар билан ўтириб турганман, кўп кишиларни яқиндан танийман. Айниқса, ўзимнинг отам билан онамни жуда яхши танийман. Уларнинг табиатларида бўлган баъзи бир хил нуқталарни бурунроқдан кўзимнинг тагига олиб қўйганман.

Менинг отам худди қўл тегмаган, оёқ етмаган номаълум бир қитъага ўхшайди. Унинг “дунё”си жуда кичкина. Умри ичида ўзи яшаган қишлоқдан бошқа, район доирасидаги тўрт бозорни 20—30 марталаб кўрган. Ҳатто унинг “чет эллар”дан ҳам хабари йўқ эмас, қўшни райондан “Жумабозор”ни ҳам кўрган. У ўзининг шунча жаҳонгашталиги билан ҳали темирйўлни кўрмаган, “ўт арава”га тушмаган. Ҳатто у тош тўшалган кўчаларни ҳам билмайди. Лекин у сувда юрадирган пароходларни, ҳар хил моторли қайиқларни, ҳавода учиб ўтган аэропланни кўрган. Ҳатто аэропланнинг қандай ерга тушганини ва ердан қандай кўтарилганини катта диққат билан муайянадан ўтказган. Бу муқаддимадан маълум бўлса керакким, меним отам Ўзбекистоннинг темирйўл бўлмаган, марказдан узоқ бир районга қарашли қишлоқлардан бирида яшайди.

Онамни энди таништириб ўтирмасам ҳам бўлади. Чунки у киши ҳозиргина бир шамма тавосиф қилиб ўтган отамнинг “завжаи мухтарама”лари бўладилар.

Менинг отам ва онамнинг табиатларида афандининг латифаларида кўрилган баъзи бир хил соддаликлар бор. Мен бу соддаликни уларда жуда кўп учратаман. Мисол учун сўзни онамдан бошлайман: бу воқеа шу яқинроқда бўлди.

Қош қорайган вақтда онам сигирни ечиб олиб, қумфон, чойнак, пиёла, дастурхон ва шунга ўхшаган нарсаларни йиғиштирди. Унинг ҳар кун қишлоқдан ёвонга—ишнинг бошига олиб тушадиган нарсалари шулардан иборат эди. У эрталаб қишлоқдан олиб тушган нарсаларининг ҳаммасини йиғиштирган бўлса ҳам, яна бир нарсасини унутгандек бўлди.

— Нима нарсани унутган эканман, — деб, ўзига ўзи савол бериб қаради. У челларнинг теварагидан бир

неча қатла айланиб ўтди. Лекин унутган нарсасининг нима нарса эканлиги ҳамон зеҳнида аниқланмас эди. Унутган нарсаси ҳар ҳолда муҳим нарса. Буни жуда яхши билади. У шу аҳволда бироз айланиб юрди. Ниҳоят, унутган нарсаси “лоппа” эсига ҳам келиб тушди. Бу унутган нарса — ўрилган бедага боғланган сигир экан. У сигирни олиб қишлоққа қайтмоқчи бўлди. Лекин сигирни боғланган жойидан топмади. Сигир йўқ, қозиқ кўпорилган. Онам бунинг учун кўп ташвишланмади. Чунки сигирнинг одатлари билан онам бир даража танишиб қолган эди. Сигир қишлоққа қайтадиган вақтини жуда яхши билади. Агар вақтига келиб етаклаб кетмасалар, ўзи уриниб қозигини кўпоради ва кун бўйи кутмоқда бўлган қора кўз фарзанди бузоғининг ёнига йўртади. Шу мулоҳазалар билан онам қишлоққа қайтмоқчи бўлди. Шундай бўлса ҳам, эҳтиёт шарт деди-да, қуминти бўлган баъзи бир ерларни қараб чиқди. У ерларда сигир кўринмаганидан кейин қишлоққа чиқди. Ҳовлига кириб оғилни қаради — сигир йўқ. Оғилдан чиққандан кейин ҳовлини яхшилаб бир тафтиш қилиб чиқди. Сигир топилмагандан кейин кампир ташвишга туша бошлади. Яна қайтиб явонга тушишга мажбур бўлди. Қўлидаги нарсаларни ҳовли юзига қўйиб, тагин явонга тушиб кетди. Гумонли ерларни яна 5—6 мартадан қараб чиқди — сигир йўқ. У жуда паришон ва кайфи қочган бир ҳолда қоронғида қишлоққа қараб юрди.

Отам билан иккимиз кампирни кутар эдик. Ошни дамга қўйилганига бир соатлаб вақт ўтиб кетди. Қўни-қўшнилари аллақачон ишдан қайтган. Ҳамма ўзининг кечки тириклиги билан машғул. Аммо нима учундир, онам йўқ.

Кўп кутушликнинг таъсиридан бўлса керак, ниҳоят, отамнинг феъли бузула бошлади:

— Ўзи жуда бепарво-да! Элакка борган хотиннинг эллик оғиз гапи бор — дейдилар. — Бирон ерда оғзи кўприб қолдим?

Мен эътироз қилдим:

— Ундай эмасдир, балки бирон гап чиқиб қолгандир.

Отам менга ён бермади:

— Қандай гап чиқар эди? — Ўзи мужмал-да! Ҳалигача дараги йўқ, ош ланж бўлиб бораётир...

Шу гапнинг устида безовта бир вазиятда, сигирни

етаклаган ҳолда онам кириб келди. Отам кампирни кўрган ҳамон:

— Тезроқ кел-е!.. Ош ланж бўлиб кетди, — деди-да кампирдан койинганлигини тиқиллатиб қўйди.

Онам ҳамон безовта ҳолда эди:

— Киши ўзидан ўтганини ўзи билади. Бирдан-бир сигиримиз йўқолиб қолса-ю, мен сизга ўхшаб қозонни қўриб ўтирсам яхшими?

Отам ҳайрон бўлди:

— Хўш, сигирга нима бўлибди?

— Нима бўлар эди? Қозиги суғурилган, худо билади: ўзи бир тарафга кетдимми ё биронта кўмилгурнинг насибаси бўлдимми? — деди-да кўзига ёш айлантирди.

Отам:

— Хайр, нима зарари бор, топибсан-ку, ахир!

— Қаердан топаман? Қидирмаган жойим қолмади. Буткул ўлиб бўлдим. Сигирдан дарак йўқ!

Отам яна ҳайрон бўлди:

— Ахир, арқондаги нима? — деб сўради. Онам орқасига қараган ҳамон, сурма кўзлик сигирини кўрди. Шу топда у ўз ишига жуда таажжубда эди. Ҳақиқатдан у, сигирни етаклаган ҳолда, шунча овора бўлиб сигир қидирган, сигирни кўрган кўзлари қувониб кетди-да, кулиб юборди.

Мен шунга ўхшаган воқеаларни онамнинг соддалигига ҳавола қиламан. Меннинг бу мулоҳазамга қарши баъзи эътирознинг бўлиши мумкин. “Онагизнинг бир қайноғи кам экан” ёки “жийданинг тагида ўтиб қолганга ўхшайди”, — деган пичинглар ҳам ёғилиб қолар. Балки: “Онагизнинг бу соддалиги дангасалиқдан, эскиликнинг таъсирига кўмилиб кетганлигидан”, — дейдиганлар ҳам топилар. Бир марта эътироф этаманким, онамдан эскиликнинг таъсири ҳали тамом кўтарилиб кетмаган. У “иссиқ-совуққа” инои маса ҳам “исчироқ”га ҳали инонади. Лекин бу иноиши ҳам беш йил бурунгидек эмас. Зарур топилган чоқларда, отамни иситма тутиб қолса, сигирнинг овқатдан иштаҳаси қайтса, бузоққа бирор оғриқ юзланиб қолса...

Лекин дангасаликка ўхшаган сифатни онамга тақини ҳақиқатнинг юзига тўппи ёпиш демакдир. Шу воқеа бўлган куннинг ўзида онам икки марка меҳнат ҳақи олди. У ўзининг қадрдон қўшиниси Гулжон хола билан икки тахта ерни чоғиб чиқди. Унинг бутун диққати эртаги маркасининг миқдориға боғланган. У юрса турса, фақат меҳнатни ўйлайди. Ишдан қайтгандан

кейин, чолу кампир қилинган иш тўғрисида гурунглашадилар. Эртаги ишнинг режасини ҳозирлайдилар. Ота-онам бурундаи ҳам меҳнатда пишиб келган кишилар. Лекин улар илгариларда ўз меҳнатларининг рсҳатини кўра билмас эдилар. Ҳозир улар меҳнатнинг муқаддас нарса эканлигини юракдан сезадилар. Нима учун сезмасин?

Отам билан онамни менадан кўпроқ биладиган киши йўқдир, деб ўйлайман. Менинг ўзим ҳам ота-онамнинг йиртиқ кигизи, тўзгоқ пўстагида юмалаб ўсдим. Мен ҳам ҳовлимда палов пишган кунни,—ҳаёт деб ўйлаган “ҳафтафаҳм” лардан биттаси. Атала билан тиши чиққан, мошова билан суяги қотган, зогорани “зар”, “кўмоч”ни “кумуш” деб юрганнинг биттаси ўзим. Отам билан онамнинг бунчалик содда ва бу қадар тўл, “дунё” ларининг бу даража кичкина бўлишига уларнинг тор доирада бўлган оғир турмушлари таъсир қилди.

Улар бу йилни оқланган уйда печ қуриб ўтказдилар. Уйда катагида бир хўроз, 15 товуқлари бор. Мен бир жуфт қуённи ҳам келтириб, ҳовлига қўйиб юбордим. Ҳозир улар ҳам кўнайишиб кетди, ҳали қуёнларнинг сонини аниқлаганимиз йўқ. Жумабозордан бошқа “чет эл”ни кўрмаган отам, 450 километр йўлни аэропланда учиб, бир кеча юшоқ вагонда ухлаб Тошкентга борди.

Ўзбекистон Совети 7-чи қурултойида, ўзининг колхозидаги муваффақиятлари тўғрисида 10 минут чиқиб гапирди ҳам. У Тошкентдан қайтганда, ўзи билан “машина қўш озик” келтирди. Совет ҳукуматининг баракасида отамнинг ҳовлиси ҳар оқшом тўй. Бола дейсизми, чақа дейсизми, хотин-ҳалаж дейсизми, ҳатто биздан саккиз ҳовли наридаги Турднвой ака ҳам оқшомларда бир-икки соат бизникида бўлади.

Мана бу нарсалар дангасаликдан чиқатурғон натижалар эмас. Дангасаларни ҳам кўриб юрибмиз. Бирин бити сирка бўлмасдан эски капонининг этагидек тупроқ ялаб юрибдилар. Онам бир қайноқдан қолган эмас, у ҳеч қандай жийданинг тагидан ҳам ўтмади. Унинг бутун диққати бирини икки қилишига боғланган. Букуни унинг қўлида бўлган нарсаларнинг биттаси ҳам беш йил бурун йўқ эди. Қозон-товоқдан ташқари “Нигор” деган бир мушуги билан “Қоравой” деган қари бир итдан бошқа эски асбобдан ҳеч нарса қолган эмас. Пок ва ҳалол меҳнат натижасида, шунча асбоб-ускунага ва шундай ширин турмушга эга бўлдилар. Энди

чол-кампирининг нияти бу асбоб-ускуналарни тугаллаш ва бу турмушни яна лазиз, яна ҳам ширинлаштиришидир. Бу тилакка етиш фақатгина ҳалол меҳнат орқасида бўлишини чол-кампир жуда яхши билади. Шунинг учун уларнинг бутун ҳаётлари тиниқ истиқбол курашига банд...

— Уғлимизнинг ҳалигача боши битта, шунинг ҳам боласини кўрсак, — деган хаёллари ҳам йўқ эмас.

Ҳар ҳолда отам билан онамнинг ошиғи олчи, бахти йўрға, саодати силлиқ эди. Улар ҳар қанча бу кунги ажойиб турмушларининг бирдан-бир воситаси сифатида ўзларининг меҳнатларини кўрадилар.

Бунга қарамасдан, уларнинг бахтлари ҳам ёрдам бериб туради. Отам буни “оқ кўнгиллик”дан деса, онам “йилимиз келган экан”, деб изоҳлайди. Ҳар ҳолда чол-кампирининг ишлари йирик, пичоқлари мой устида.

Отамнинг заёмига икки минг сўмлик ютуқ чиқиб қолди. Тўсатдан бу воқеанинг пайдо бўлиши, аввало уни ҳовлиқтирмаган эди. Лекин чол-кампир умрларида биринчи марта бундай катта маблаққа эга бўлган эдилар. Шунинг учун энг илгари пулни эҳтиётлаб, сўнгра ҳар хил режалар тузишни маъқул кўрдилар. Кўнгил деган — жуда қурумсоқ нарса. Ҳар кимнинг кўнгилида бир қўшлиқ ери бор, дейдилар. Шунга ўхшаб ота-онамнинг кўнгиллари ҳам орзу-ҳавасдан қуруқ эмас. Агар иложини топса, улар ҳам кўп ишларини қилмоқчи, улар бир оз узун-қисқа маслаҳатлашиб, пулни онамнинг темир сандиғига қўйишни қарор қилдилар. Сандиқнинг ичида отамнинг кавуш-махсиси, онамнинг “калтача”сига ўхшаган баъзи нодир нарсалар сақланар эди.

Пулни ҳам бир белбоққа ўраб, шу сандиққа жойладилар. Онам қурғур, ўзининг кексалигига қарамасдан, бу кундан бошлаб отамга эркалайтурғон қилиқни ҳам чиқариб олди. Отам ҳам сумалакдек суюлиб, онамга бир кўзини қисиб қарайтиғон бўлиб қолди. Бу аҳволлар, албатта, мен уйда бўлмаган вақтларда шунақа давом этади. Мен бўлганда шундай аҳволлар давом қилаверса, шубҳасиз, хафа бўлар эдим. Чунки шу ота-онанинг боласиман, ёшим йигирма бешни қоралаб қолди. Булар шундай пул эгаси бўлганда, менинг тўғримда ўйламасдан, ўзларининг ғамларида бўлишлари, албатта, менн хафа қилар эди. Табиий, мен ўзимни ўзим бажараман, уйланаман десам, пулга ҳам эҳ-

тиёжим йўқ. Ҳатто улар, мени ўз хоҳишларича уйлан-тираман, десалар, қабул ҳам қиламан, лекин ҳар ҳолда кўнгил-да.

Онам ўзининг кўнглида бўлган орзу-ҳавасларини отамга изҳор қилди, отам ҳам баъзи қўшимчаларни қўшиб, бу орзу-ҳавасларни якунлаб қаради. Натижа бу икки минг сўм маблағдан ошиб кетди. Ноилож, режани бир оз торайтириб, орзу-ҳавасларни қисқартириб қўлларидаги маблаққа муносиб бир йўл тутмоқчи бўлдилар. Қолғон пул кийим-кечак, майда-чуйдаларга тахминланди.

Чол-кампир уч кеча-кундуз маслаҳатлашиб, шу қарорга келдилар. Тўртинчи кун бу қарор ҳам бузилди. Отам пулдан бир тийин ҳам сарф этмасликни маслаҳат кўрди. “Пулни эҳтиёт билан асрайлик, тиришиб ишлайлик, бунинг устига яна қўшайлик. Ҳозирча яхши яшаб турибмиз. Шошилган қиз эрга ёлчима”, — дебдилар. — Иш ўтгандан кейин пушаймон фойда бермас. Бу кун икки минг сўм давлатимиз бор экан, бунга кўпайтириб бўлмайдими? Кишининг ўлиги бор, тириги бор, ҳар вақт пул яхши”. Онам ҳар вақт отамга табиийликни яхши кўради. Унга ён беришликдан лаззат топгандек бўлади. Унинг бундай этишга бир даража ҳақи ҳам бор. 30 йиллаб бирга яшаса ҳам, ҳалигача отамдан “сен” деган сўзни эшитмаган. Шунинг учун у отамга суюниб қолган. “Икки ёрти бир бутун” қабилидан, иккови бир турса ақли ҳуши жойида, агар ажраб қолгудек бўлсалар, иккисининг калласи ҳам ишдан чиқади.

Шундай қилиб, сўнги қарор пулни мустаҳкам сақлашга, уни кўпайтиришга келиб тўхтади. Уларнинг пуллари сандиқда “ташбеҳдай қотиб” ётар эди. Мен бир икки йўла: “Омонат кассага беринглар”, — деб насиҳат қилиб қарадим. Лекин уларнинг чеҳрасида норозилик аломатлари кўриниб турар эди. Шундай бўлса ҳам, мен пайти келганда яна шу гапни айтишдан тўхтамас эдим. Бир ақшом ярим кечасида уйимизда бир нотинчликни сездим, уйқудан уйғондим. Онам чироқ ёқиб сандиқнинг бошида турибдилар. Отам сандиқнинг тўс-талқонини чиқариб пулни қидиради.

— Нима бўлди, ўзи нима гап? — дедим.

— Сандиққа сичқон кирибди. Зор қолғурни ҳайдаб чиқардим. Лекин пулга даҳл қилмабди. Энди пулни қаерга қўйсам, Мамарайим? — деди отам.

— Қаерга қўяр эдингиз, омонат кассага топши-

рийг, — дедим. Отам шунинг билан жим бўлиб қолди. Мен ухлаб қолдим.

Эртаси оқшом яна шундай бир воқеа бўлди.

Пулни уйнинг юқори тоқчасига қўйган эканлар. Нигор тоқчадан яхна гўшт ўғирлаб ўрганиб қолган эмасми? Ҳамма уйқуда эканликда сакраб тоқчага чиқибдир. Белбоққа ўралган пулни гўшт хаёл қилиб, очиб олмоқчи бўлибдир. Тумшуғи билан тугунни у томон, бу томонга ағдарганда, тугун чойнак-пиёла билан қўшилиб бирга тушиб кетибдир.

Чойнак-пиёла деган нарсага тегдингиз—балога қола-сиз. Улар шунақа, шовқинчи, овозадор нарсалар бўлади. Шуларнинг “жаранг-журунг” ваҳималари ҳаммамизни уйқудан уйғотди. Отам: “Уйга ўғри кирди, бу ҳаромзода ўзимизнинг Ҳубби қийшиқдан бошқа киши эмас”, — деб қичқирар эди. Онам ҳам ҳовлиқиб қолган эди. Бир нави эплаб чироқни ёқдиқ. Чойнак-пиёла синиб кетган. Бир чеккада рўмолча тугулган ҳолда пул ётар эди. Отам дарров бориб пулни олди. Ҳубби қийшиққа туҳмат қилганидан ҳам уялди. У бу ишни қилган нарсанинг Нигор эканлигини билган эди.

Ишқилиб, пул келди, бизнинг уйда ҳам англашилмас воқеалар кўпайди. Мен беҳудадан-беҳудага неча оқшомлар уйқумдан қолиб, овора бўлдим. Бу аҳвол отам билан онамга ҳам зарарли эди. Кечадаги уйқусизлик, албатта, кундузги меҳнатнинг сифатига таъсир қилмасдан қолмайди. Мен ҳамон омонат кассани илгари сураб эдим. Отам эса борган сари пулга мақкам тирмашгандек бўлар эди. Бу воқеадан бир ҳафта ўтгандан кейин, яна шундай бир аҳволга учрадик. Отам пулни оғилнинг шипига қистириб қўйган экан.

Саҳар вақтида Қоровой тинмасдан ҳураверибдир. Отам, албатта, пулнинг изидан тушган ғанимлар оғилга кирдилар. деб ўйлабдир. Яна кечалаб чироқ ёқиниб, оғилни тафтиш этдилар. Пул жойида турган бўлса керак, эрталаб у тўғрида кўп гап бўлмади. Мана шу ҳодиса бизнинг уйимизда пул тўғрисида энг сўнгги ҳодиса бўлса керак. Лекин отам билан онам бир кун ҳам пул қайғусидан бўшамайдилар. Шундай бўлса ҳам, бирон ойдан бери тинчигандек кўринадилар. Пул келгандан кейин, бекор ётган кўҳна қопчиқлар ҳам кўзга кўриниб қолди. Мен ёшлик вақтимда отамнинг шу кўҳна қопчиғини кўп кўрганман. Лекин кўп йиллардан бери у камнамо бўлиб кетган эди. Уни ҳеч қайсимиз суруштирмас ҳам эдик. Бу қопчиқ отам билан жуда

эски қадрдон. Ҷзи катта жуссали бўлиб, чўнтакка сизмас, отамнинг чўнтаги бир оз каттароқ бўлгани учун, ўшангагина аранг жойлашар эди. Бир куни отам шу қопчиқнинг ўртасидаги хонаснни кесиб турган экан. Олдида бир катта қанор ил билан бир тевона (жуволдўзча) ҳам бёр эди. Мен нима қилиб турганини ҳам суруштирмадим. Чунки унинг бўш вақтлари шунақа машғулотлар билан ўтатурғон бўлиб қолгон эди. Отамнинг энди пул қўйиш учун ишончли бўлган мустақкам ўринлари ҳовлининг ичида ўн-ўн беш ерда бор. Мен булардан фақат сандиқнинг ичи, токчанинг усти, оғилнинг шипини биладан. Бундан бошқаснни бир отам, бир онам, бир худо билади. Қисқаси, пуллари бор, энди у икки минг сўмдан ҳам ошиб кетган. Аммо шу “ғазна”нинг қаерда эканлиги номаълум. Уни суруштирмайман ҳам. Шу аҳволда тинчлик билан ҳафталар, ойлар ўтди. Ниҳоят, бир қўй олиб боқиш чол-кампир томонидан зарур топилди. Бу нарса ғолиба онамнинг кўп ҳиққилашидан келиб чиққан натижа бўлса керак, деб ўйлайман.

Лекин отам бу пулни ҳозирча бузмасликни истар эди. Шунга қарамасдан, у бир қўй олишга мажбур бўлди. Кўнгул урмаган бир ишни қилиш ўзи хосиятли эмас, дейдилар. Мана, қўй олмоқчи бўлиб, пулнинг таҳини бузаман деганда, пулнинг ўзи йўқолиб қолди. Дастлаб чол-кампир пулнинг “макон”ларини менга ҳам билдирмас эдилар. Лекин дардини яширсанг, иситма ошкора қилади, дейдилар. Шунга ўхшаб, пул қўйиладиган ерларнинг ҳаммаси менга ҳам маълум бўлиб қолди.

Аввало сандиқни қидирдик. Ундан кейин уйдаги бутун токчаларни, печнинг ичини, устиний қараб чиқдик. Уйда ҳеч нарса бўлмагандан кейин, оғилга кирдик, оғилхонада ҳам қарамаган еримиз қолмади. Ошхоналарни, хурмаларнинг ичини, қозиқ халталарини ҳам қарадик. Отамнинг айтишича, пул сомонхонанинг синчи остига тиқилган. Онамнинг айтишига қараганда, пул оғилхонадан чиқмаган. Шундай қилиб, яна бир марта оғилхонани қарадиқ. Лекин бу ташвишларнинг ҳаммаси ҳам фойдасиз эди. Отам ҳамон Хубби қийшиққа илашар эди.

— Ҷзи сув юқмас одам, ҳаромнинг орқасидан қолмагани учун, бири — икки бўлмайди. Зайомдан ютганимдан кейин, иссиқ-иссиқ салом берадиган бўлиб қолган эди муттаҳам. Шундан бошқадан гумон қил-

майман, ҳар нима қилди, шу қилди. Узи колхозда йўқ, бошқада йўқ, бу қишлоқда нима қилади шу одам? — деб куйиб-пишади.

Мен:

— Бу айб ўзингизда, ота. Омонат кассага берсангиз, қутулар эдингиз, пулингиз фойда туғиб ётар эди, — дедим.

Бу худди яранинг устига туз сепгандек бўлди.

Ниҳоят, ҳовлининг ўртасидаги қайрағочнинг усти ҳам қидирилди.

Отам бечоранинг аҳволи жуда оғирлашди. Хафачилигининг шиддатидан бўлса керак, пул топилмагандан кейин дарахтдан тушишга ҳам дармони қолмади. Қайрағочнинг тўмтоғи устида ўтириб қолди. Унинг қопчиғи икки қариш ёнидан осилиб дарахтга тегиб турар эди. Мен ҳам жуда хафа бўлдим. Шуларни мажбур қилиб бўлса ҳам, пуллари омонат кассага бердирмаганимга ўкинар эдим. Лекин иш ишдан ўтган, пушаймон-фойда бермас эди. Мен ҳам аччиғимни улардан олар эдим:

— Ҳеч бўлмаганда, пулингизни шу қопчиққа солиб ёнингизда олиб юрсангиз бўлмасмиди?— дедим.

Отам ялққа қопчиққа қаради.

— Бу савил қолғир, бу ерда экан-ку! — деди-да, қайрағочдан ерга тушди. Қопчиқни очиб қаради, бутун пуллар қандай қўйган бўлса, шундай тахи бузилмаган ҳолда қопчиқ ичида турар эди. Бунга онам ҳам ҳайрон бўлди. Пулнинг мана бу жойини бу кунгача у ҳам билмас экан. Ниҳоят, пул топилди, лекин ҳар учимиз ҳам хафачиликнинг таъсири билан бўлганимизча бўлган эдик. Отамнинг оёғига бод касали бор бўлиб, жуда қаттиқ хафа бўлса, тутиб қоладиган эди. Ҳақиқатан, уйга кирганимизча отам оёқ ўрнида иккита таёқни судраб келгандек бўлди.

Онамнинг ҳам жон-мони қолмаган эди.

Шу пул учун бизнинг оилада бу аҳволлар неча марта такрорланди. Неча марта исиб, неча марта совидик. Яна мен омонат касса тўғрисида тапирмоқчи эдим, отам вақт бермади.

— Уғлим, мен бу пулдан безор бўлдим, ўзинг нима қилсанг, шуни қил, — деди.

Мен отамнинг ақлга келганидан қувондим. Лекин бир нарсага ҳали тушуниб етмаган эдим.

— Пулни-ку, ёнингизда осилтириб юрган экансиз, нима учун яна уни қидирдингиз? — дедим.

Отам:

— Уни қопчиқ билан ҳам бир марта сомонхонанинг синчига тикқан эдим. Ундан олганим хотиримда йўқ. Иш билан бўлиб, кишида ҳуш қолади дейсанми? — деди.

Мен яна бир марта Ҳубби кал тўғрисида нотўғри гумон қилгани учун унга таъна қилмоқчи бўлдим.

Отам аввалги вазиятини бузмасдан:

— Нимага беҳуда бўлсин? У дангаса, унинг касби шу-да. Агар мен ҳам меҳнат қилмасам, ўғирланган ола арғамчининг тухмати мендан бошқага тушмас эди.

Қўй бўғузла, бўридан кўрилади-да, ахир! — деди.

Мен отам билан бу тўғрида баҳслашиб ўтирмадим. Урнимдан туриб, унинг орқасини, оёқларини босиб қўйдим. Бир оз бод касали ёзилгандек бўлди. Мендан рози бўлганини қайта-қайта айтиб ётди. Эрталаб отам билан омонат кассага бордик. Пулни топшириб, дафтарча олдик. Қайтишда олдимиздан Ҳубби қийшиқ учраб қолди. Жуда тавозеъ билан эгилиб салом берган эди, мен кулиб қарадим. отам тескари қараб ўтиб кетди.

ОЙХОН

Мен ҳикоя ёзаётирман. Умр вафо қилиб тамом бўлса, бу нарсанинг исми ҳам асар бўлади. Ҳар асарнинг бир қаҳрамони бўлиши ҳам турган гап. Менинг асаримнинг ҳам бир қаҳрамони бор. “Яхши ният — ярим давлат” дегандек, исмини Ойхон қўймоқчиман. Бу исм қаҳрамоним учун тасодифий равишда тилимнинг учига келиб қолган бир исм эмас. Мен бунинг исмини, албатта, Ойхон қўйишим керак. Шунга қаттиқ мажбуриятим бор. Энди мажбуриятимнинг сабабини айтаман.

Менинг қаҳрамоним тоғаси Чаманрасулнинг тутдан йиқилиб ўлган йили туғилган. Бутун уй ичи, қавм-қариндош бу ногаҳоний мусибат билан бўлиб қолганлиги учун, унга ўйлашиб от қўйишга ҳам вақт топилмади. Етти кунгача унинг исми одатдагидек “Чақа” бўлиб келди. Еттинчи, яъни унга исм қўйиладиган кун унинг тоғаси Чаманрасул тутдан йиқилиб ўлди.

Тоғасининг қирқи маросимида ҳам унинг исми “Чақа” эди. Қирқ ўтгандан кейин ҳар ким ҳар қанақа от қўйиб қараса ҳам, бунинг фойдаси бўлмади. У ўн ёшга кирган, болалар билан “келин-куёв” ўйнаб юрганда ҳам болалар “Чақахон” деб чақирсалар, “лаббай”

деб жавоб берарди. Ота-онаси ҳам Чақаой деб юришарди. Мана шундай қилиб, у куёвга чиққунча Чақаой, Чақохон аталиб юрди. Никоҳ куни имом қизнинг отини суриштирганда, “Чақаой” дедилар. Имом бунақа исми биринчи марта эшитаётган бўлса керак, бир оз тааммулдан кейин: “Нима деган эдингиз?” — деб яна бир марта сўраб кўрди. “Чақаой” деб жиддий жавоб берилгандан кейин, имом “Чақарой” бўлса керак, деб ўйлади-да, лекин “чақар” сўзининг луғавий маъноси устида ўйланиб қолди. Маъносини тополмади. Нима бўлса ҳам иш битсин деб, хутбани ағдараверди.

“Узумини е, боғини сўрама” деган мақолга амал қилиб, куёв ҳам унинг исми устида баҳс очиб ўтирмади. Шундай қилиб, унинг оти Чақарой бўлиб қолди. Лекин мен ўз ҳикоямнинг қаҳрамони бўлгани учун, унинг исми масаласида имом домла ёки куёв тўра сингари бетараф қололмайман. “Чақаой”, “Чақохон” деган бу қаҳрамон энди уч боланинг онаси, уй-жой эгаси — катта хотин бўлиб қолган. Шундай бўлса ҳам, ҳалигача “алиф” ни калтакдан фарқ қилолмайди. Илгарилари унинг кўз олдида савод масаласи мошча биланмаган эди. Аммо борган сари саводсизлик масаласи унинг елкасидан боса бошлади.

Чақохоннинг эри олти ойдан бери узоқ районларнинг биттасида муаллимчилик қилади. Унинг ўзи ҳар вақт оиласининг олдига бориб турмаса ҳам, қириб-йўниб бир нима тўплаб, Чақохонга етказиб туради. Чақохон эри кетгандан бери, уч боланинг можароси билан бўлса ҳам, бир нав қилиб, савод курсига қатнайдиган бўлди.

Шу орада эридан юз сўм пул келди. Шу пулнинг повесткасини олганига қадар Чақохон қўни-қўшнидан 30—40 сўм қарз олиб туришга мажбур бўлган эди. Пул повесткасини олган замон, ўқиш бошлангунча ишни битириб келишга шошилди. Ҳар кимдан суриштириб, почта биносини топиб олди. У қўлидаги повесткасини кассаларда азоб-уқубат билан навбатда туриб кўрсатиб борар эди. У биринчи кассага йигирма минутлар кутгандан кейин, повесткани узатди. Унга:

— Бу касса хат қабул қилади. Наригисига боринг, — дедилар.

Наригисига яна навбат кутишга тўғри келди. Бу касса заёмларни кўрадиган касса экан. Чақохон мана шунақа кассаларни зиёрат қила-қила, ниҳоят пул берадиган кассани топиб олди. Навбат келгани ҳамон

қўлидаги повесткани тутди. Повесткани олган хотин қора кўзли, сариқ сочли, оқ юзли бир нозик ниҳол бўлиб, курсига ниҳоятда эҳтиётлик билан ўтириб бармоқларнинг учи билангина иш қилар эди. Ўша бармоқларнинг учи билан Чақахоннинг повесткаси ҳам олинди. Бир кўп қоғозлар текширилди. Чақахон кўзини узмасдан бу хотиннинг ҳаракатларига диққат қилар эди. У шундай бир покиза, маданиятли хотинни кўриш билан анча қувонди, ҳатто унга қараб тўймас эди. Чунки Чақаой “яхши ният — ярим давлат” деб савод курсига кирган эди. Савод курсини битириб, оқ-қорани танийдиган бўлиб чиққандан кейин шундай маданиятли, камгап, озода, серҳаракат бир хотин бўлиб олишга шошилар эди.

Чақаой мана шундай ширин хаёллар билан очилиб, енгил тортиб турганда, озода хотин паспорт сўраб қолди. Чақаой паспортини уйда қолдириб келган экан. Паспортсиз пул олиш мумкин бўлмаганлигига қаноат ҳосил қилгандан кейин, уйига қайтиб келди. Пochтага қайтиб борганда иш вақти тамом бўлган эди.

Шундай қилиб бугун почтадан пул ола билмагани устига бир кун ўқишдан ҳам қолди. Эртаси кун Чақаой паспорт билан почтага борди. Икки кун ичида энди у почтахонанинг паст-баланди билан танишиб қолган эди. Бугун у бошқа кассалар олдида навбатда туриб овора бўлмади. Тўғри кечаги кассанинг ёнига бориб, повесткага қўшиб, паспортини топширди. Таниш хотин бурунги одатича паспорт узатган кишининг юзига қарамасдан бармоқлари учи билан повесткани олди ва уни паспорт билан солиштира бошлади. Бир зумдан кейин паспорт билан повесткани қайтариб бериб, қайси тилдадир бир нималарни айтди. Унинг оғзидан чиққан сўзлар кассанинг даричасидан чиқмас эди.

Чақаой нима қилишини сўрамоқчи бўлганида, ҳалиги хотин навбатдаги бошқа бировнинг повесткасини олиб, жимгина муомилага тутинди. Чақаой кассанинг чап томонига чекиниб, бошқа муомилачиларга йўлни очиб берди. Шу аҳволнинг устига мен бориб қолдим. Чақаой менга бутун тарихни сўзлаб берди. Паспорт ва повестканинг камчиликларини англаб беришни мендан илтимос қилди. Мен муносиб фурсат топиб ўртага суқилишга муваффақ бўлдим:

— Бу кишининг пули тўғрисида қандай англашил-мовчилик бор? — дедим.

Бу ўртада уч киши ишини битириб кетди. Яна бир қулай фурсат тўғри келиб қолди. Бояги саволни яна қайтардим.

— ...
Навбатдаги кишилар ишларини битирибми, битирмайми кетиб бормоқдалар. Ниҳоят менинг ҳам диққатим оша бошлади. Шундай қарорга келдимки, энг охирги мартаба яна бир сўраб кўраман, жавоб берса берди, бермаса, бу хотинни ўз тақдирига ҳавола қилиб, ўз ишимга кетаман, дедим. Фурсат пойлаб турган эдим, тўғри келиб қолди. Дарров бояги дам олиб турган саволни тўғриладим. Хотин бир нарса деб жавоб бергандек бўлди. Лекин у жавоб менинг қулоғимга келиб етмади. Бошимни кассанинг тешигидан суқиб:

— Нима дедингиз? — дедим.

Хотин менинг афтимга қарамасдан:

— Паспортда бошқа одамнинг исми ёзилган, — деди.

Мен кассадан бошимни чиқариб, Чақахонга таржима қилиб бердим, у бўлса ўз паспортим деб, ғализ қасамлар ича бошлади. Мен паспортни олиб текширдим. Ҳақиқатдан ҳам у Чақахон Камоловнинг паспорти эди. Мен паспорт билан повесткани қўлимга тутиб, яна кассага бошимни тикдим:

— Бунда ҳеч қандай англашилмовчилик йўқ-ку? — дедим.

— Қандай англашилмовчилик бўлмас экан, исмини ўқиб кўринг, мени бош оғриқ қилманг, — деди.

Бу гап энди бир оз танбеҳ аралашиб, нордонлашиб менга келиб тегди. Мен теримни қалинликка солган бўлиб индамадим. Паспорт билан повесткани солиштириб қарадим. Паспортда Чақахон дейилган, повесткада эса Чақаой ёзилган. Чақанинг ўзида ҳеч қандай ихтилоф ёки матбаа хато йўқ. Фамилияда ҳам. Бутун ишқал “хон” билан “ой” дами, деган саволнинг ечимида эди. Мен энг сўнгги мартаба ўта бир шилқимлик қилмоқчи бўлдим. Кассага бошимни суқиб:

— “Ой” билан “хон” ўртасида фарқ оз, ўзбекларда тўғри келганини айтаверадилар...

Сўзимни тамом қилмасданок, қош-қовоқ аралаш ғалати оҳанг билан:

— Бизда эса тўғри келганга беравермайдилар, — дейилди.

Шундай вақтларда менинг табиатимдаги ўжарлик ҳам тобора қуюқлашаверади. Жаҳлим чиқиб, қоним

қайнаб кетди. Чақахонни эргаштириб, почта мудирининг олдига кирдим. Мудир бир семиз киши билан диванда ўтириб суҳбат қилар эди. Уларнинг суҳбати нима тўғрисида бўлса ҳам, қизғин бўлса керак, бизга айланиб қарашга вақт топилмай турди. Улар бир-бирларига ҳазиллашиб бирини иккинчиси туртиб қўяр эди. Ниҳоят, бир йўталиб қўйдим. Бунга ҳам эътибор қилувчи бўлмади. Улар шу оқшом бўлиб ўтган қандайдир бир зиёфат тўғрисида гапириб ўтиришар эди. Ниҳоят, чидай олмадим. Яна бир қаттиқроқ йўталдим, ўнг оёғимнинг пошнасини ерга қаттиқ қоқдим:

— Мумкинми бир нарсани сўрасам?

— Нима гап?

Мен Чақахоннинг бутун аҳволини айтиб бердим.

— Ундай бўлса ҳеч илож қилиш мумкин эмас. Пулни перевод қилган кишига телеграмма берамиз. Паспортдаги хатони тасдиқлаб юборса, пулни олиш мумкин, — деди.

Мен дарров, телеграмма ёздим. Шунинг билан Чақахон тарвузи қўлтиғидан тушиб, уйига кетди.

Чақахон яна бировлардан қарз олиб, рўзгорини тўғрилаб туришга мажбур эди. Шу билан бирга у ҳар куни почтадан хабар олиб турди. Ҳар бориб келганда йўлда учраган кишига ўз можаросини айтиб берар эди. Бир менга ўхшаган маҳмадона унинг ишини тўғрилаб бермоқчи бўлди. Паспортни олиб, худди ўзининг сиёҳига ўхшаган кўк сиёҳни олиб, “хон”ни “ой” қилиб тузатди. Мана шу билан ҳам паспорт кассани бир мартаба зиёрат қилиб чиқди. Лекин буниси ҳам ўтмади.

Шу воқеадан ўн кун ўтгач, паспортдаги номни тасдиқлаган хат келиб қолди. У почтага борганда, қўлидаги паспорт, повестка билан телеграмма солиштирилди. Телеграммада “Чақаой” дейилган бўлса, повесткада “Чақахон” бўлган эди. Кассадаги хотин бутун материалларни олиб қаёққадир кириб кетди. Чақахон энди пулни олишга тамоман ишонган эди. Ҳатто шундай азоб билан пул оладиган бўлсам, бундан кейин ҳаргиз пул олмаганим бўлсин, деган қарорга ҳам келди. Бир оздан кейин материаллар билан ҳалиги хотин чиқиб келди. Нималарнидир ёзган бўлиб повестка билан паспортни қайтариб берди. Чақахон яна менга ўхшаган бировни топиб натижасини сўраб олди. Тагин пул юборган кишига телеграмма юборган эмиш.

— Уч кундан кейин жавоб олар экансиз, — деб таржима қилишди.

Энди Чақахоннинг аҳволи баттар оғирлашган. У кўзларига ёш олиб қайтиб кетди. Яна бировлардан қарз олиб рўзгор тебратиш мажбурияти остида эди. Бу орада олти-етти кун ўқишдан ҳам қолди. Уқувчилар ичида ударник аталиб, кўкрагини кўтариб юрган Чақахон, энди уятли, тили қисиқ бўлиб қола бошлади. Ҳатто уни прогулчи деб деворий газетага ҳам ёзиб чиқдилар...

Кўп ўтмади. Телеграммага яна жавоб келди. Энди пул бериш учун, ортиқча гап-сўзга ўрин қолмаган эди. Лекин паспорт олиниб, яна бир марта текширилганда, паспорт эгасининг имзоси қўйилмаганлиги ишни бузди. Яна бир таржимон топилди, масала Чақахонга тушунтирилди. Чақахон паспортни кўтариб, милицияга борди. Милициядан нима учун паспортга қўл қўймадиларингиз, деб сўради.

— У вақтда саводим йўқ эди, — деди паспорт столининг мудир илжайиб. Сўнгра паспорт саҳифасидан бир ерини кўрсатиб:

— Бу ерига қўл қўйинг, — деди.

Чақахон қўл қўйди. Имзонинг устига печат босилиб, тасдиқ қилинди.

Аmmo Чақахон почтага боргунча иш вақти тугади. Эртага пулни албатта оламан деган қаноат билан уйига келди. Чақахоннинг бахтига бир соат бурун эри келиб ўтирган эди. Чақахон эрини кўриши билан ўпкаси тўлиб, йиғлаб юборди.

Эртасига эр-хотин биргалашиб бориб пулни олдилар. Бояги озода хотин эса энди Чақахоннинг кўзига балодай ёмон кўринар эди. У ҳам Чақахоннинг юзига қарамас, нима учундир икковининг кўнглида ҳам бир-бировига нисбатан ғазаб борга ўхшаб кўринар эди. Лекин ҳақиқатда эса, бу икки хотиннинг бирида ҳам зиғирнинг гулидек айб йўқ. Бари айб дўлда эмас, тегиримончида эди.

1935

УЛФАТ

Ҳозир у эшак бозорида даллолчилик қилиб кун ўтказди. Унуми ҳам ёмон эмас. Ҳар кун ийгирма эшак савдосига аралашса йигирма-ўттиз сўм баҳраманд бўлади.

Илгарилари катта оқ салласи билан лайлак уяси-

дан намуна бўлган боши ҳозир кичкина бир йиртиқ телпак билан пучуқ ҳурмачага айланган. Мана шу одам илгари Сеплон бўлисида шарият қозиси эди. У вақтларда ҳар бир жанжалдан юз-икки юз сўм баҳраманд бўларди. Энди эса жуда шикаста, бўйни синиқ, ҳалим табиат бўлиб қолган. Бурунлари зардасига шовла пишса, дағдағасига қумғон қайнарди.

Худди мана шу одамни йигирманчи йилларда бозор жойида бўлган бир воқеа устида учратганман. Бир қизил шолча ўғирлашда айбланган ўн беш ёшлар чамаси болани уриш билан машғул эди. Қозининг тафсилотидан англашилганига кўра, бола очлик йилларида ота-онасидан ажралиб, боқимсиз ҳолда кўчада қолғон. Қозининг болага раҳми келиб, уни ўзига асранди ўғил қилиб олғон. Лекин “бўтроқ аслига тортиб”, бола қозининг “тарбияси”ни ўзига сингдирмаган. Унинг бир қизил шолчасини ўғирлаб бозорга олиб чиққан.

Боланинг пешонаси балчиққа беланиб, бир чеккада маъюсланиб ўтирарди. Теваракдаги баъзи “оқсоқол”лар эса болани қийнаб, уни ўз қонига қориб юборишга тайёр эдилар. Лекин бола орқасини деворга бергани ҳолда ўрнидан қимирламасди. Мен ўртага суқилишга мажбур бўлдим. Болани интернатга таклиф этдим. Унинг исми Улфат эди.

Тошкентга келганимнинг иккинчи куни трамвайга тушиб, эски шаҳарга жўнадим. Мен вагоннинг ойнаси-дан кўчага қараб борар эдим. Кутилмаганда қандайдир бир қўл елкамга черта бошлади. Қайрилиб қараб, оғзининг таноби қочган ҳолда илжайиб турган Улфатни кўрдим. Орадан тўрт-беш йил ўтган. Мен Улфатнинг аҳволи билан қизиқиб, уст-устига бир неча савол бериб улгурдим. Улфат ҳали жавобга ҳозирланаркан, зич издиҳом ичидан бир кичири соқол киши дўпписини яримта қўйганича келиб Улфатнинг ёқасидан олди.

— Менинг хуржунимни кесиб, нос талқонимни олибсан, дарров топиб бер! — дерди кичири соқол киши лаблари қалтираб. Унинг кўзлари ёнарди.

— Нима, менга айтаяпсизми? — деди Улфат лоқайдгина.

— Ҳа, сенга айтаётирман, нос талқонимни топиб бер!

Улфатнинг вазияти бузилмаган эди. Унинг лабида ҳамон табассум, бетида очиқлик ҳукмрон эди.

— Тағин ҳазиллашаётган бўлманг, — деди Улфат яна, — агар ишонмаётган бўлсангиз, мана, тинтиб кўринг...

Вагон ичи ғаввога тўлди. Шу аҳволда сўнгги бекатга етиб келдик. Тушгандан кейин кичири соқол киши Улфатни маҳкам тутиб олди. Улфат эса ҳамон ўз вазиятини бузмасди. Мен унинг жавобларини жуда қониқарли топар эдим. Лекин кичири соқол сира унамасди. “Сен ўғирлагансан, нос талқонимни топиб бер!” — дея кўзи кесилган хуржунини кўрсатарди...

Мен Улфатни икки мартаба ҳам худди шундай кўнгилсиз ҳодиса устида учратдим. Лекин нима учундир, ундан сира жиркангим келмасди. Ҳолбуки, ўғирлик — ёмон сифат. Лекин Улфатни билмайман. Агар у икки мартаба ҳам шу кўнгилсиз ишга қўл урган бўлса, бу ёмон гап. Аммо менинг учун масала ҳали қоронғу. Ахир, мен унинг ўғрилигини ўз кўзим билан кўрганим йўқ-ку!.. Мен Улфатни ҳимоя қилишга тутундим. Улфат ногаҳоний иккинчи тухматдан ҳам қутилди.

Уша кун Улфат икки-уч соат мен билан бирга бўлди. Унинг аҳволи билан бир даража танишдим. Улфат интернатга ўтгандан кейин бир ҳафта ўтар-ўтмас уни қози кўчадан тутиб олиб кетган. Интернатда танишиб қолган ўртоқларидан бир-иккитаси Тошкентга ўқишга кетган. Улфат ҳам қозибобога билдирмай, шулар билан Тошкентга келган. Лекин шериклари кирган мактабга Улфат кира олмаган.

Керакли баъзи нарсаларни харид қилиб, Тошкентдан Бухорога жўнаш учун вокзалга чиқдим. Поезд жўнашига ҳали вақт бор эди. Қўлимдаги чамадон билан юкларимни ерга қўйиб, устига ўтириб олдим. Кутиш минутларининг оғирлиги кишининг асабларига тегади. Табиатингизда хитлик, кўнглингизда нохушлик пайдо бўлади. Зерикасиз, ундан қутилиш учун эрмак излайсиз.

Чўнтагимда шу кунги газета бор экан, очиб ўқий бошладим. Тўсатдан бешта бармоқнинг келиб тушиши билан газетанинг усти ёпилди. Бошимни кўтариб қарасам, кўзлари жавдираб, илжайган ҳолда турган Улфатни кўрдим. Бу учрашув бир даража яхши бўлди. Яйраб кетдим. Газетани буклаб, гапга тутиндим. Кутиш муддати тугаганини ҳам билмай қолдим. Эшик очилди. Юкларни кўтариб вагонга чиқдим.

Улфат бошқа вагонга тушган эди. Афтидан у Карманага борар эди. Уша ердаги қишлоқ хўжалик мак-

табига юборилган экан. Поезд қўзғалгандан кейин, у менинг ёнимга келди. Узоқ суҳбатлашдик. Сўнгра мен ётишга ҳозирландим. Улфат ўз вагонига кетди. Эрта-лаб поезд Самарқандга яқинлашди. Менинг вокзалга тушиб чиқадиган бир ишим бор эди. Элликтача китобим бир танишимникида эди. Поезд тўхтади. Китобларни олиб беришни сўраб, вокзалдаги буфетчига мурожаат қилдим. У китобларни олиб чиққунча анча вақт ўтди. Ниҳоят, учинчи звонок ҳам урилди. Мен миннатдорчиликни ҳам насия қилиб станция саҳнига чиқдим. Поезд қўзғалиб борарди. Ўзимни зўрға вагонга олдим.

Вагонда менинг ўрнимда бошқа бир киши ўтирарди. Мен адашгандирман деган хаёлга бориб, иккинчи вагонга ўтмоқчи бўлдим. Аммо синчиклаб қарасам, ўзим тушган вагон. Сўнгра Улфатни изладим. Бироқ ҳаракатларим бекор кетди. Поезд Қогон станциясига келиб тўхтади. Мен бошяланг ҳолда поезддан тушдим.

Масаланинг бир ўнғайсиз ери уйга қандай кириб бориш эди. Янгангиз баъзи нарсаларни буюрган эди-да. Хусусан у киши бир ғижим рўмол учун неча-неча ташвишларни юклаган эдилар. Мен уларни олган эдим. Ундан бошқа ҳам кўп нарсалар бор эди. Ноилж элликта китобни кўтариб уйга кириб бордим. Янгангиз жуда нотинч бўлди. Ҳатто “Сиз пулнинг ҳаммасига китоб олгансиз, ундан қолганини ҳар хил ярар-ярамас нарсаларга сарфлагансиз”, — деб анча хархаша ҳам қилиб олди...

Ҳали эсимда бор: йиғирманчи йили Туямўйиндан ўтиб Нуротага борган эдик. Қорақарға устидан ўтиб Карманага қайтган эдик. Туямўйиннинг бир томони фалакка чиқиб кетган зоб эди. Мана шу зоб билан чўққининг ўртасида туянинг бўйнидек ингичка ва эригина ёлғиз оёқ йўл бор эди. Ана шу чўққидан ошишда от сўқмоққа тирмашар эди. Мен эгарнинг қошидан маҳкам ушлаб, бутун оғирлигимни отнинг бўйнига ташлашга уринардим...

Қорақарға қатор-қатор ҳовлилар ва пулсиротга ўхшаш йўлаклари бўлган бир довон эди. Нуротадан қайтишда жон ҳовучлаб бу довондан ўтганим ҳамон эсимда... Энди-чи? Энди ўзгача манзаралар.

1928 йилнинг май ойи. Баҳорнинг кўркам кунларидан бири. Оилам билан Нуротага боришга тўғри келиб қолди. Карманадан автобустга тушишимиз керак. “Союзтрантс”дан икки яримта билет олдик-да, тонг

оқаришини кутдик. Автобус келиб қолди. Жўнадик. Қалқон отадан ўтгандан кейин бевосита тоғнинг кўкрагини кесиб кета бошладик. Йўл силлиқ, кишининг баҳри очилади. Ниҳоят, биз Девибаланд қишлоғига етиб келдик. Автобусдан тушиб, сув ичиш учун булоқ бўйига солинган гиламчалар устига ўтирдик. Бир маҳал орқа томондан “Бир пиёла чой берасизларми?” деган таниш ҳазил овоз эшитилди. Қарасам, ўша Улфат. Ҳамон кўзлари ўшандагидек ялтираб, лаблари илжайиб турарди. У кўйлаги билан чолвори қўшиб тикилган шофёр кийимида эди. Бу гал ҳам уни кўриб қувондим. Қувончимнинг икки сабаби бор эди: биринчиси, ўғри Улфат ўрнида шофёр Улфатни кўраётганлигим бўлса, иккинчидан, ўша Тошкентдан ёғим рўмол олганлигимга янгангизни ишонтириш мумкин эди. Улфатнинг ўзи гап очиб қолди:

— Самарқанддаги воқеа менинг ҳақимдаги фикрингизни ўзгартириб юборгандир-а, мулла ака? Ҳақиқатан ҳам ёмон иш бўлди ўшанда. Бу борада, албатта, мен ўзимни айбли деб санайман. Чунки мен ортиқ даражада ҳовлиқдим. Ҳақиқий дўст эканлигимни билдирмоқчи эдим-у, аммо тескариси бўлиб чиқди. Мен вагонда сизни жуда кўп кутдим. Учунчи звонок урилганда ҳам сиздан дарак бўлмади. Поезд юра бошладди. Мен сизни қолиб кетди, деб ўйладим. Аммо нарсаларингизни топширишни ўйлаб, поезддан ўзимни ташладим. Афсуски, сизни тополмадим. Адресингизни, ҳатто исмингизни ҳам сўрамаган эканман. Мана, ниҳоят яна учрашдик. Орадан беш йил ўтибди. Омонатингиз эса ҳамон уйимизда.

Биз Нуротада Улфатникида меҳмон бўлдик. Ҳақиқатан ҳам менинг чамадоним ҳалигача очилмасдан турган экан....

Умримнинг ярми сафарда ўтди, десам муболаға бўлмайди. Мана шундай сафарлардан бирида Урганчдан Чоржўйга бориш учун аэроплан станциясига чиқдим. Учиш эрта тонгда бўлар экан. Мен оилам билан бир кечани аэроплан станцияси ётоқхонасида ўтказдим. Уйқудан тўйиб туриб, нари-бери нонушта қилгунимизча аэроплан учигга тайёр бўлди.

Биз ҳаммамиз тўққиз киши эдик. Янгангиз билан мен энг олдинда — учувчининг орқасида ўтирдик. Мотор бутун қувват билан ҳаракат қилар эди. Ниҳоят, биз қўзғолиб кетдик. Ҳаракатнинг суръати, енгиллаш-

гандек бўлди. Биз уч юз метрлар чамаси юқорига кўтарилиб борардик.

Ҳамманинг кўзи аэропланни идора қилиб бораётган йиғитда. Биз ерга қараймиз. Амударё кичкина ариқчадай кўринади. Дарахтлар, симёғочлар ўзаро қўшилиб, бир гужумни эслатади.

Аэроплан тўсатдан пастга тўша бошлади. Кўпгина одамларнинг тирноғидан жони келиб бўғзига тиқилгандай бўлди. Айниқса янгангиз беҳузур бўлди. Ранги оқариб кетди. Учувчи орқасига қайрилиб қаради. Буни қарангки, мен бу гал ҳам ўз қаршимда кўзлари ялтираб, жилмайиб қараб турган Улфатни кўриб ҳайрон қолдим. Мен Улфатни кўришдан қанчалик қувонган бўлсам, янгангиз ундан ҳам кўпроқ қувонди. Унинг оқарган юзларида қизиллик пайдо бўлди. У гўё ўзини бало-қазодан ҳимоя қилувчи мудофаачисини топган эди.

Биз Чоржўйга келиб тушдик. Аэропландан чиққан Улфат қувонч билан ёнимизга келди. Унинг чеҳрасида бир дунё шодлик барқ уриб турарди. У жуда шошилиб гапирар, баъзи гапларини айтиб улгуролмай, бошқа саволлар билан бизга мурожаат қиларди.

— Оббо Улфатбек-эй, аэроплан ҳайдаб юрибман денг-а...

— Шунақа, мулла ака... Кечирасизлар, сизлар билан тўйиб суҳбатлашмоқчи эдим, ҳозир Тўрткўлга учишим керак. Фурсатимнинг доираси шунақа торки, қўяверасизлар.

Улфат бизни ёш ўғилчамизнинг қўлидан ушлаб одамлар кутадиغان саҳнагача кузатиб қўйди. Мен унинг ҳунаридан хурсанд эдим.

— Шунақа қилиб, мана шу ҳаво флотиди ишлай бошлаганимга ҳам икки йил бўлди, — деди Улфат, — яна бир йилдан кейин ҳарбий ҳаво флотига ўтиш мақсадим бор. Унинг техника тажрибасидан ҳам тез баҳра олсам, деб шошилаяпман. Эндиликда бизнинг минутлар шундай қадрли бўлиб қолганки, қўяверасиз.

Улфат узр сўраб, илжайганича биз билан хайрлашди.

1935

УЗУНҚУЛОҚ ОТА

Кўҳна Урганч билан Хўжайли ўртасида Узунқулоқ ота деган “қадамгоҳ” бор. Катта йўлниң устида бўлганидан бу ер ўтганнинг ўроғини, кетганнинг кетмони-ни олишга жуда қулай.

Бундан йигирма йиллар илгари бу ерда Жума банги деган бир бандаси чиғдан коза тикиб, иккита пучуқ қумғонни қайнатиш билан ном чиқарган эди.

Мен Кўҳна Урганчда бир аравакашни учратдим. Кун иссиғида чўлда йўл юриш қийин бўлганидан, кечаси хўроз иккинчи қичқирганида йўлга чиқдик. Арава қўзғалган ҳамон, мен уйқуга кетдим. Эрта тонгда Узунқулоқ отага бориб тушдик. Бу ер кўринишдан ёмон жой эмасди. Кенг майдон ўртасидаги тепалик устида узунлиги қирқ газ келадиган баҳайбат сағана бор экан. Унинг атрофи шийпон бўлиб, болорлари тушган ҳар хил айвончалардан иборат. Тепанинг худди остида Жума бангининг чиғ козаси. Уртада иккита қумғон қайнаб турарди.

Козанинг ичида бир лачайлик хотин билан бир чўрмали пучуқ киши бор эди. Ташқаридаги қозонда шўрва қайнаб турарди. Коза ичида тўрт мухталифсифат одамлар бўлиб, улардан бирининг бурни ниҳоятда узун, бирининг қулоғи ғоятда оғир, бири ортиқ эзма табиат, яна бири ўта қизиққон. Бу тўрт киши Узунқулоқ отанинг сўфиларидан бўлиб, пичоқлари мой устида кўрнарди.

Биз хонақоҳнинг айвонида тўшалган кигиз устига ўтирдик. Чой келди. Равоқнинг тешикларидан хонақоҳнинг ичи равшан кўришиб турарди. Бир маҳал шайх кириб келди. У тўрда ёзилган махсус пўстак устига ўтиргандан кейин ҳалиги мухталифсифат сўфилар кириб келишди. Шайх сўфилар билан суҳбатга киришди:

— Шўрва тайёр бўлдимиз? — деган саволга сўфилар шошилиб:

— Ҳа, тақсир, — деб жавоб беришди.

— Эсам, зикр бошлаймиз, — деди шайх, — ҳмм... зикрдан илгари ҳар бирингизга биттадан танбеҳ бор.

Бу гапни шайх ҳалиги эзма табиат кишига қараб айтди.

— Сиз жуда инжиқсиз, Тўла сўфи, зикрнинг қоидаларига ҳеч бўйинсунмайдирсиз. Бутун ақли хушингиз қозондаги шўрвада. Зикр битгунча ҳам нафсингиз

қаноат қилмайдыр. Бу ишингиз билан зиёратчиларнинг ихлосини сусайтирасиз.

Тўла сўфи икки кўзи хонасидан чиққудай бўлиб, “хўш-хўш”, “хўш-хўш” деб бўйнини эгиб турарди. Унинг овози араванинг гупчагидан чиққан товушга ўхшарди.

Шайх юзини ўнг томонга бурди:

— Ҳоди сўфи, сизга баъзи нарсаларни танбеҳ қилиб қўймоқчиман. Сиз худди Жума бангининг қумғонига ўхшайсиз. Одамзодга бу қадар қизиққонлик ярамайди. Сиз билмайсизки, зикр вақтидаги қизиққонлик қорин ачитидан бошқа нарсага хизмат қилмайди. Пешонанинг дўнги — тамоқнинг заволи, дегани худди сиз. Жаҳр вақти оғзингиздан тупук сочасиз. Аксар вақт сизнинг тупугингиз билан таҳорат оламан.

Шайх яна бир кишига юзланди:

— Сафар сўфи, дейман, сизнинг бурнингиз на бало мунча узун. Ош ичганда тавоққа қошиқдан аввал кириб туради-я! Зикр пайтида бўлса, худди менинг пешонамга тегиб тургандай бўлади. Беҳузур бўламан... Сиз бурнингизни яхшилаб идора қилинг, акс ҳолда мен уни... — Шайх қўлини қайчи қилди, — ислоҳ қиламан.

Сафар сўфи ерга энгашиб қуллуқ қилди. Унинг бурнидан елиб чиққан шамол эски кигизни чангитиб юборди. Шайх бурнини енг билан ўраган ҳолда:

— Бадал сўфи! — деди. Бадал сўфига бунақа хитоблар тезликда етиб боравермасди. Шайх Тўла сўфи орқали таъсир қилмоқчи бўлди.

— Тўла сўфи, сиз худонинг бу деворига тушунтиринг... Нима, бунга бир гапни тушунтирмоқ учун елкасига шоти қўйиб, қулоғига довул қоқамизми! Ахир, одам деганнинг дунёдан бир оз хабари бўлмоғи лозим, шуни тушунтиринг.

Тўла сўфи эзилган бир қиёфада яна ёғланмаган араванинг гупчаги оҳангида Бадал сўфи қулоғига қичқирди. Бадал сўфи кар бўлгани устига ўлгудай соқов ҳам эди. У мақсадни тушуниб етгунча бир неча марта “рапа дейсиз?” деб савол ҳам берди. Савол эса Тўла сўфига зўрға англашилари. Тўла сўфи уч-тўрт такрорлагандан кейингина шайхнинг мақсадини Бадал сўфига етказа олди-ю, айиққа абжад ўргатганининг савобига дохил бўлди.

Шайх ниҳоят ҳалқа тузишни буюрди. Сўфилар давра қуришди. Тўла сўфи ҳофизлик қила бошлади:

Биз тўрт қори бир банда,
Нафс илкида шарманда,
Бир тўпалон бўлганда,
Қавмингга эҳтиёт бўл!..

Зикр қилиб турғонда,
Қулоқ-бошни ёрғонда,
Жума масжид борғонда,
Жойнамозга ҳушёр бўл!..

Зикр қилиб турган бир пайтда ташқаридан бир хотин кишининг овози эшитилди. Сўфилар жаҳрни бузмасдан қатор қилиб "...хумма, хумма, хум!.." оҳангида хонақоҳдан ташқарига чиқа бошладилар. Сафнинг бошида турган Тўла сўфи қўлига тугун ушлаб турган хотинга сўз қотди:

— Назрингиз борми, дейман, эгачи?

— Узунқулоқ отага бир оз чалпак олиб келган эдим.

— Шундоқми? Эсам юринг, шайхимга манзур этай!..

Тўла сўфи хотинни эргаштириб шайх ҳузурига олиб кирди. Шайх хотинни бошдан-оёқ кўздан кечириб чиқди. Сўнгра лабларини ялаб-ялаб қўйди-да, йўгон ва сокин овоз билан:

— Утиринг, қизим, ҳазрати Узунқулоқ отага эчки олиб келибсиз, даргоҳида қабул бўлмай, омин оллоҳ акбар! — шайх фотиҳага қўл кўтарди. Хотин бўлса:

— О, эшон бува, бизда эчки нима қилсин? Биз бир камбағал одаммиз...

— Билдим, билдим. Дарвоқе, хўроз олиб келтирган эдинг!..

— Айланай, эшон бува, бизларда хўроз ҳам йўқ, товуқларимиз ҳам ҳалигача жўжа очмаётир!..

Борган сари шайхнинг "каромати" нам торта бошлади. Шайх ниҳоят "каромат"ни тўхтатишга мажбур бўлди:

— Эчки бўлмаса, хўроз бўлмаса, мен қайдан билай сен нима олиб келгансан! — шайх жиддийлашди. Бундан талвасага тушиб қолган Тўла сўфи ўртага суқилишга мажбур бўлди:

— Бу хотин бир оз чалпак олиб келган экан!..

— Ундай бўлса, сиз нима номаъқул еб ўтирибсиз бу ерда?!

— Тақсир, мен янглишибман, узр, янглиш кирибман, узр!..

Тўла сўфи ғирра бурилиб чиқиб кетди. Шайх бўлса хотинга қараб зарда аралаш оҳанг билан деди:

— Узунқулоқ ота зўр авлиё, бу кишига ҳар нечук нарсани назр деб кўтариб келавермайдилар... Аввали эчки, охири — хўроз.

— Узр, тақсир, бир кўз очиб кўрган эрим бор. Саккиз ойдан бери номи “Қора тахта”дан тушмайди. Бурунлари раисга чилим тутиб, ҳисобчининг қўлига сув қўйиб, келгувчиларнинг отини боғлаб, кўнглини хушлаб юрарди. Бир ҳафтадан бери бўлса, қатордан чиқиб қолди... Васса санаб ётибди энди. Ҳозир ўнг томонга айлантириб ётқизиб келдим. Бу ердан боргандан кейин чап тарафига ағдариб қўйиб, ишга чиқиб кетаман. Бир дуо қилсангиз-у, шу эрим одам бўлиб кетса, деб келувдим, эшон бува...

— Ўзи нонни қандай ейди?

— Айланай, эшон бува, нонни жуда яхши ейди. Лекин ишга ҳафсаласи йўқ. Шунини деб, эшон бува, бутун тенгқурларим ўртасида обрўйим бир пул бўлиб қолди... Шифо умиди билан бир оз чалпак қилиб келган эдим-да...

— Бари бир бу чалпакнинг фойдаси бўлмайди. Шундай бўлса ҳам, бир таважжух қилиб кўрамиз. Аммо товуклар жўжа очганда, қарзингни унутиб кетма... Энди берроқ кел, эсам, эринг ҳақида бир таважжух қилиб қарайлик.

Шайх икки қўлини тиззасига қўйиб, бўйинини чўзди-да, “Аузи биллоҳ...” деганича илгарилади. Унинг бурни хотиннинг чимматига тегиб кетди. Хотин орқага тисланди. Шайх ҳалиги вазиятда яна илгарилади. Шу тариқа тисланиш ва илгарилаш билан хотин хона бўсағасига бориб қолди. Шайх хотиннинг елкасидан ушлаб ўзига томон торта бошлади. Шу пайт Ҳоди сўфи бир пучуқ кишини етаклаб кириб қолди. Хотин хонақоҳдан чиқиб қочди. Шайх ҳеч нарса бўлмагандек ўз ўрнига келиб ўтирди. У Ҳоди сўфига бир қараб олди-да:

— Худо назрингизни қабул қилсин, — деди шайх пучуқ кишига, — Узунқулоқ отага сариқ ёғ билан тухум олиб келибсиз...

Ҳақиқатан ҳам пучуқ киши назр учун сариқ ёғ билан тухум келтирган экан. Шайхнинг “қаромати”ни сезгач, хурсанд бўлди. Унинг Хўжайлида мурдашувлик қилиб юрган отаси марҳум бўлиб қолибди. Шу отаси ҳақида бир дуо фотиҳа қилдириш учун назр-ниёз билан шайх ҳузурига келган экан. У гапираркан, унинг

думоғидан чиққан овоз мундига тиқилиб қолган арининг оҳангини эслатарди. Шайх қуръон ўқишга киришди:

Кадон билан Мундиён,
Тоғ ота билан Оққўрғон,
Гувала билан кўрсичқон,
Увада билан носталқон,
Ар-раҳмон-ал раҳим-ул қуръон...

Пучуқ зиёратчи бунақа қуръонни биринчи марта эшитаётган бўлса керак, ўз-ўзига: “Бу қанақа қуръон бўлди, қуръоннинг ичида “ва илайхи туржаун” бўларди”, дерди. Бунни сезган шайх қуръонни қўйиб, пучуқ зиёратчини койий бошлади:

— Қандай бесабр одам э-ди-нг... энди келди ва илайхи туржаун ва сало-муналал мурсалин, омни, — деди-да, фотиҳани ўқиб юборди. Шу билан пучуқ зиёратчи қайтиб кетди...

Шайх сўфиларни яна тўплади. Аввал Тўла сўфини койинди:

— Гап бундай бўлмайди, ҳамма ишни вайрон қилдингизлар. Бундан кейин ким эчки, ким хўроз, ким товуқ, ким тухумлигини ва ўз вазифасини яхши билсин! Бўлмаса, кароматимиз нам тортиб, обрўйимиздан ажраламиз. Қани, яна бир марта имтиҳон қилиб кўрайлик. Қани, Тўла сўфи, сизнинг отингиз нима?

— Эчки, тақсир.

— Сизнинг исмингиз-чи, Ҳоди сўфи?

— Хўроз, тақсир, хўроз...

— Сафар сўфи, сизга қанақа от қўйилган?

— Товуқ, тақсир...

— Сизнинг исмингиз нима, Бадал сўфи?

— Рапа дейсиз?

Шайх яна тажанглашди.

— Ол-а, деворга айтасанми, денг-а, — шайх бир қошини паст, бир қошини баланд қилиб истеҳзо билан Тўла сўфига қайрилди, — худонинг деворига яна туншунтириб қўйинглар, ахир... Ҳалигидай янглиш воқеа яна содир бўлса, ҳеч кимни аямайман энди.

Сўфилар ўзаро баҳслашиб турган бир пайтда ипак паранжи ёпинган бир жувон эшик ёнига келиб тўхтади. Сўфилар дарҳол унинг нима назр олиб келганлигини суриштирдилар.

— Изимдан отам эчки олиб келаётирлар. Ўзим эшон бувамни кўрмоқчи эдим.

Қонда бўйича бу хотинни шайхга Тўла сўфи манзур этиши лозим эди. У хотинни эргаштириб эндигина хонақоҳга кираётганда Бадал сўфи ишни бузди.

— Ҳамма зиёратчиларни шайхимга ўзларинг манзур этаверасизларми, менга навбат етмайdimи? — деб қолса бўладими. Уч-тўрт киши бўлиб унинг қулоғига масалани зўрға тушунтирдилар:

— Сизнинг отингиз — тухум. Зиёратчи тухум олиб келса, эшонга сиз манзур қиласиз. Бу хотин эчки олиб келибди.

Бадал сўфи масалага тушунгандек бошини иргашлаб қолди. Хотинни Тўла сўфи олиб кетди. Эшон сўфини кўриши билан хотинга қараб:

— Худо мушкулингизни осон қилғай, ҳазрати Узунқулоқ отага келтирғон эчкингиз даргоҳида қабул бўлғай.

Паранжили хотин жуда ширали ва майин овоз билан:

— Каромат қилдингиз, эшон бува, отам бир эчки олиб келаётирлар, — деди. Ўз “каромати”дан мамнун бўлган эшон Тўла сўфига хитоб қилди:

— Ташқарига чиқинг, эчкини кутиб олинглар. Бу кишининг падарлари мендан амр содир бўлгондин кейин манзур этилғай...

Тўла сўфи ташқарига чиқиб кетди. Эшон юмшоқ муомала билан хотинга савол берди:

— Хўш, исми шарифингиз нима?

— Ражаб биби, — деди хотин.

— Моҳиражаб денг, Моҳиражаб, — деди эшон бирикки ютуниб, сўнгра бўйини чўзиб яна сўради, — қани қандай мушкулингиз бор?

— Куёвга чиққанамга икки йил бўлади, эшон бува, эрим қурғур мендан ажралишга баҳона топган бўлиб “сендан бола кўрмадим” деб тўрсайиб юрибди. Ўзим ҳам бир болага муштоқман. Шунинг учун бир эчки олиб келиб Узунқулоқ отага назр қилганман. Шояд бир кушойиш бўлса...

Эшоннинг кўзлари олайиб кетди:

— Хўб яхши қилғонсиз... Аммо икки йилдан бери бола бўлмаса, эрингизда бир гап бор. Агар индан, жиндан, зиён-заҳматдан бўлса, уни тузатамиз. Узунқулоқ ота кўп зўр авлиё. Бу кишидан мадад бўлса, иншоолло, бу ердан юкли бўлмай кетмағайсиз... Аммо ихлос шарт, ихлос — халос, деганлар... Қани, банияти шифо деб кўкракларингизни очинг, агар зиён-заҳмат-

дан кўкракларингизда бирор тугун бўлса дарров пай-қаймиз.

Паранжили жувон юзини очганди, ўн олти-ўн етти ёшлардаги таранг бир нарса эканлиги билинди. У эшоннинг хоҳишича ҳаракат қиларди. Эшон келинчакка ёқасининг тугмаларини ечишни амр қилди. Жувон қўрғур ҳам, тортинмай тугмаларини еча бошлади.

Бир маҳал эшон титраган, қалтираган қўллари билан келинчакни қучоқлаб олди. Келинчак эса ноз қиларди:

— Вой қитиғим келди, эшон бува, сал бўшатинг,— деб қиқир-қиқир куларди жувон. Эшон бува бўшатмасди. Келинчак урина-урина охири эшондан ажралиб, хонақоҳнинг тўрига ўтди. Эшон ҳадиксираган кўппакдек ҳарсиллаб унга қараб турарди. Келинчак икки қўли билан кўйлагини юқори кўтариб ечинмоқчи бўлган эди, кўйлакнинг ёқаси торлик қилиб, унинг бошидаги рўмолини ҳам бирга сидириб тушди. Келинчакнинг бутун гавдаси намоён бўлди. Ўртада турган келинчак эмас, кулиб турган бир йигит бўлиб қолди. Қонсираб турган йигитча қўлига ярақлаган пичоқни ушлаганича эшонга қараб:

— Ҳа эшон бува, ўзи нима гап?! — деди.

— Сен кимсан, болам, бу нима қилиқ?! — дерди саросимага тушиб қолган эшон кўрқувдан дағ-дағ титраб.

— Риёкорларнинг жазосини бермоқчиман... Рост гапиринг, бугун бу ерга бирор хотин чалпак олиб келдим?

— Ё худоё, ҳа олиб келувди, — деди эшон қалтираб.

— Нима муомала қилдингиз?

— Ло ҳавла вало қуввата... яхши муомала қилдим, болам...

— Менга қилиб турган муомалангиз яхшими?..

Эшон мулзам бўлиб қолди...

Маълум бўлишича, чалпак олиб келган хотин йигитчанинг онаси экан. У бўлган воқеани айтиб берган, йигитча эшондан ўч олишга қарор қилган...

1935

КЎНГИЛНИНГ КЎЧАСИ

Ҳамма гап ҳаётни ҳазил фаҳмлашдан келиб чиқди. Дўстим оғирнинг устидан, енгилнинг остидан юришни истайди. Ҳар нарса учун жонини қийнайвермайди. Шу иши билан ўзини умрнинг қимматига тушунадиган одамман деб англайди.

Одам суратида бўлиши сифати билан ўзини ҳеч кимдан кам кўрмаганини тўғри десак ҳам, ақл-идрок бобида биринчилиكنи ҳалигача ўздан орттириб бошқага бермаганини тўғри деёлмаймиз.

Дўстимнинг қўлида кўз очиб кўрган биттагина ҳунари бор: хўроз бўлиб қичқиради, мушук бўлиб мнёвлайди, мол бўлиб мағрайди, туя бўлиб ўкиради... Бундан бошқа ҳам аллақанча ҳайвонларга тақлид қила билади.

Дўстим бу ҳунарни ҳосил қилиш учун ҳеч қандай студияда ўқимаган, ҳеч қандай консерваторияни битирмаган. У ёлғизгина ўзида бўлган табиий қобилиятдан фойдаланди. Дўстим шу принцип асосида артистликни касб қилиб олмақчи эди. У тўрт-беш йил ичида сонсиз-саноқсиз пьесаларда ҳар хил ролларни ҳам ўйнаб келди. Лекин шу ролларнинг биттаси ҳам унинг эсида қолмади. Чунки у парда кўтарилган чоғда суфлёрдан олган сўзларни томошачига бериб, ўзи яна бурунгидек қуруқ қолган ҳолда саҳнадан чиқиб кетар эди. Шундай бўлса ҳам, коллектив ичида дўстимнинг эътибори катта. У оғзи билан ўроқ ўриб, дўқни билан шўрва қайнатади.

Мана шу орада у коллектив ичида бўлган бир қизни ҳам ўз никоҳига киритиб олди. Бу қизнинг вазифаси буйруқда артисткалик сифатида кўрсатилган бўлса ҳам, ҳақиқатда дўстимнинг шахсий котиблигидан бўшамас эди. Дўстим томонидан ведомостларга қўл қўяр, аризаларни, ролларни ёзиб бериш билан кўпроқ машғул бўлар эди.

Дўстимнинг аҳволи кундан-кун оғирлашиб борар эди. Эндигина ишбоши бўлган кишилар ишни тамом бошқача ташкил эта бошладилар. Ҳар кунига икки маҳал машғулот белгиланган. Ҳар бир топширилган вазифанинг муайян муддати бор. Бу нарсалар дўстимга қўл келмади. Дўстимнинг хотини ҳарчанд ҳижжалаб, битта-битта қилиб тушунтирса ҳам, унинг у қулоғидан кириб, бу қулоғидан чиқиб кетади.

Дўстим бу оғир вазиятдан қутулиш учун бир чора

қидирар эди. Ниҳоят, ўзи учун суфлёр талаб қилиб кўрди. Бу номер ўтмади. Дўстимдан ролни қайтариб олатурғон бўлдилар. Охирида дўстим ўзининг хотини билан келишди. Уйин вақтида унга бир иложини қилиб хотини сўз бериб турадиган бўлди. Мана шундай ит овораси деган бир аҳволда дўстимнинг елкасидан учтўрт ой ошиб ўтиб кетди. Дўстим ҳамон бирдек. Тариқнинг гулича ўзгариш анқонинг тухуми!

Шундай қилиб, дўстим коллективнинг думига тушиб қолганлигини ўзи ҳам сезмай қолди. Бу масқараликнинг моҳиятини равшан тушунамаслигига биринчи сабабчи унинг хотини бўлди. Дўстим ўз хотинининг кундан-кунга эътибор топиб бораётганлигидан қувонади, шунинг кайфи билан маст бўлиб юради.

Бир йил ўтгандан кейин, дўстимнинг бу кайфи яна баландлашиб кетди. Чунки унинг хотини эндиликда масалани ҳал қилувчи муҳим нуқтадан ўрин олиб улгурган эди. Дўстим эса шу бир йил ичида бош артистликдан афиша ёпиштирувчиликкача бўлган узун бир йўлни қандай босиб тушганлигини пайқамай қолди. Аммо у ҳали ҳам ўзини ҳеч кимдан кам кўрмасди, ҳали ҳам унинг тумшуғи осмонда эди. У кўчаларда афиша ёпиштириб юрса ҳам, барибир бош артистлар қаторида маош олиб турибди. Агар унинг хизматига ўлчаб маош бериш масаласи кўзғатилса, хотинини ҳам хизматдан бўшатишни талаб қилади.

— Бу ер бўлмаса, бошқа ер. Ҳар жойда ҳам менга шу ойликни берадилар, — дейди.

Дўстим учун оғир бўлган йилларнинг иккинчиси келиб қолди. Доймо уни савод чиқаришга, покиза ишлашга тарғиб қилар эдилар. Дўстим бу оғирликни бўйнига олишга сира-сира унамас эди. Ниҳоят, унинг маошнини эллик фоиз қисқартиришга мажбурият ҳосил бўлди. Дўстим шу кундан бошлаб ўзининг ноз-фироқини ишга сола бошлади. У хотинига бир ариза ёздирди, шу кундан бошлаб иккаласини хизматдан бўшатишни талаб қилди.

Дўстимнинг театрдан бўшатилиши унча катта аҳамиятга эга эмас эди. Чунки эҳтиёж бўлганда дўстимнинг ўрнига яна битта афиша ёпиштирувчи топиш театр маъмуриятини унча қийнамасди. Лекин унинг хотини масаласи тамоман бошқача. Агар ишдан бўшатишса, коллективнинг беш-олти йиллик меҳнати куяди. Унинг ўрнига яна бировни тайёрлаш узоқ муд-

датни талаб этади. Шунинг учун дўстимнинг ноз-фиروғи ҳали ўз кучини сақларди. Аммо масаланинг яна бир нозик нуқтаси бор. Бу коллектив бировнинг хусусий муассасаси эмас. Демак дўстим бировга ноз қилмайди, кўпчилиққа, жамоатга ноз қилади. Ўзини тарозуга солади. Шунинг учун коллективдаги фаоллар бу масалага алоҳида диққат билан қаради. Мажлисда дўстим ўзининг талабини оқламоқчи бўлиб:

— Менинг ойлигимдан бирданига эллик фонз қисқартирилган, — деди, — ҳолбуки, менинг меҳнатим коллективнинг бошқа аъзолари меҳнатига қараганда жуда оғир. Чунки мен ҳар кун кўчама-кўча юриб афиша ёпиштираман. Ҳар оқшом декорация қоқишаман. Ҳатто саҳнанинг фаррошига ҳам, иш қолдирмайман. Шу орада массовкаларда ҳам қатнашаман. Ҳозирча катта роль бермайдилар, ўйнамайман. Аммо мен бу саҳнада кўп меҳнат сарфлаганман. Бутун бир пьесадаги ролларни бир ўзим бажарган вақтлар бўлган. Тарихни ёзувчилар бунга ҳеч вақт унутмаслар. Сизлар кадрни ўстира билмайсизлар, ойликни қирқишни биласизлар, ҳолбуки ҳозир партия ва ҳукумат кадрларга бошқача қарайди... Мен энгларнинг қонундан ташқари ишларингиз билан келиша олмайман. Мени ишдан бўшатиб қўйишларингизни сўрайман. Хотиним масаласига келганда, мен қаерда бўлсам, у ҳам шу ерда бўлади.

Дўстимнинг бу узундан-узоқ нутқига жавобан, атрофдан ҳар хил далиллар ёғила бошладики, ҳар қайсиси туядек. Дўстимнинг саводсизлиги ишнинг белига тепар эди. Унинг ойлиги оширилмади. Дўстимнинг энди яйраб еб-ичиб ётаман деган фикри хом чиқди. Рўзгорнинг хотинлар учун махсус бўлган ташвишлари ҳам аста-секин дўстимнинг бўйнига туша бошлади.

У ёш боласини бир мартаба онасидан эмизиб қолади, сўнгра ухлатади. Ундан кейин уй ичинга йиғиштиради. Сўнгра сабзи артади, гўшт тўғрайди, ўтин ёради, овқат пиширади. Бу ўртада бола йиғлаб қолса, уни тебратади, жуда ҳам унамаса, кўтариб онасининг ёнига олиб боради. Қисқаси, хотини ишдан қайтгунча неча хил азоб билан овқат тайёрлайди. Хотини қайтгандан кейин бирга овқатланадилар. Ишдан ҳориб қайтган хотин боласи билан бир оз ухлайди. Дўстим бозорга бориб эртанги овқат учун масаллиқлар олиб қайтади. Хотини яна ишга кетади. Дўстим кир ювишга ўтиради.

Шу тариқа дўстимнинг иши бошидан ошиб кетганидан у афиша ёпиштиришга ҳам зўрға-зўрға улгура-

диган бўлиб қолди. Борган сари дўстимнинг кўнгли ўзининг расмий вазифасидан совуб борди. У, аввало, ўз вазифасидан ташқари ҳисоблангани учун, саҳнани жиҳозлаш ишларидан ўзини тортди. Бирорта ҳам пьесада роль берилмади. У фақат концерт бўлган вақтлардагина ўзининг эски репертуари бўлган турли ҳайвонларга тақлид қилиш номерларини бажарарди. Бора-бора бу номерларнинг ҳам таъсири қочди. Бунинг устига, борган сари хотинининг топими кўпайиб, баҳузур бир рўзгорни тебратишга етиб ортадиган даражага етди. Шунинг учун дўстимнинг ойлигини яна эллик фондга қисқартириш ҳақидаги қарор ҳам унга унчалик таъсир қилмади. Дўстимга шу ойлик ҳам асосан хотинининг юз-хотири учун берилар эди. Аммо бора-бора бу енгиллик ҳам ўз аҳамиятини йўқота бошлади. Дўстимнинг ойлиги етмиш беш фонд камайтирилганидек, шу хил имтиёзлардан баҳраманд бўлиб келган бошқа оғайнилар ҳам ҳисобга тортилди.

Бу ҳолат эса театрнинг борган сари илгарилаб, ўзининг яраларини тадрижий равишда даволаб борганлигини кўрсатади.

Дўстим майда ва енгил ишларни бажаришга жуда чечан бўлганлигидан беш-олти ой ичида рўзгор тутиш техникасини бутунлай эгаллаб олди. Лекин у оғирнинг устидан юраман деб, остига тушиб бораётганлигини сезмас эди. Чунки изи узилмайдиган рўзгор ишлари уни тобора ўз гирдобига тортмоқда эди. Боланинг тўхтовсиз йиғиси, қозон-товоқни тозалаш, кийимларини ювиб қуриштиш, сув ташиш, ўтин ёриш деганидек, бу ишларни санаб битириб бўлмасди.

Дўстимнинг хотини эса, ишнинг ҳар қанча оғир бўлишига қарамасдан, ўзини тетик тутади. Эридаги инжиқлик, бўшанглик унда кўринмайди. Иккинчи таъбир билан айтганда, дўстим билан хотини шароит тақозоси билан эркаклик ва хотинлик айрибош қилишган эдилар. Дўстимнинг хотини тахминий сметасини, бутун кирим-чиқимини интизом билан олиб боради.

Дўстим эса бурунларда хотинлар учун махсус саналган рўзгор тутишни ҳар қанча уринса ҳам, унча эплай олмайди. Шунинг учун доимо хотиндан ёрдам сўрайди. Хотини қўли бўш бўлган вақтларда дўстимга ёрдам қилади. Агар ўзининг вазифасини бажариш зарурроқ бўлса, уй ишларини эрига ташлаб кетаверади. Шу ҳаракати соясида дўстимнинг хотини коллективдаги ударникларнинг биринчи қаторида турарди.

Дўстимнинг бу аҳволига дастлаб хотини қаттиқ қайғуради. Пайти келганда, унга насиҳатлар қилади. Уни ўқишга, одам бўлишга ундайди. Аммо хотинининг гаплари дўстимга оғир ботади. Лекин бора-бора ўрганиб қолди. Илгари хотини дўстимнинг йўли билан юришга қанчалик мажбур бўлган бўлса, энди дўстим хотини йўриғи билан юришга мажбурият ҳис эта бошлади. Чунки дўстимнинг атрофдан бир пул топими, кўпчилик ўртасида зиғирдек эътибори йўқ эди. Шунинг учун у борган сари хотинига таянар эди. Хотини эса ўз ўртоғини ўзи билан тенг ҳуқуқли бўлишини истар эди. Шунинг учун у насиҳатни кучайтирди. Ҳатто сўнгги пайтларда ҳар кун ишга кетиш олдидан дўстимга “Алифбе”дан бир сабоқ бериб кетадиган бўлди. Лекин эр қурғур айтган жойидан чиқмади. Хотини ишдан қайтганча сабоқни ўрганиб қўйиш ўрнига турли-туман баҳоналарни топиб қўярди. Охир бир кун дўстимнинг хотини уни қаттиқ койиди.

— Ҳозирги кунда саводсиз яшамоқ мумкин эмас, — деди у эридан қаттиқ ранжиб, — қийинлик кундан-кунга ўсиб бораверади. Агар савод чиқармасангиз, бутунлай эътибордан қоласиз. У ҳолда мен сиз билан бирга яшай олмайман. Чунки мен бировнинг оғирлигини ўз елкамга олиб юришга ожизлик қиламан.

Бу гапни эшитиб, дўстим тўрса я бошлади:

— Энди сиз, хоним, ҳазилни ҳаддидан ошириб юбораётирсиз-ку. Мени ўттиз ёшимгача сиз боқмадингиз, менга теккандан кейин ҳам яхши кунимни кўп кўрддингиз. Энди сал қўлимиз қисқалик қилгани учун, боққанлигингизни таъна қилаяпсизми? Мен бир пул ойлик олмасам ҳам, сиздан кўп хизмат қиламан. Рўзғорда фақат нон ёпмайман, холос. Энди устига-устак, уйда мактаб очиб қўйдингиз. Мен рўзғорнинг ишини қилайми ёки ўқийми? Уқиш керак бўлса, мени рўзғор ишдан бўшатдингиз, рўзғор керак бўлса, ўқишни бир ёққа йиғиб қўйинг, — деди дўстим.

Дўстимнинг хотини эрининг турмушга қараши бу қадар торлигидан кулишини ҳам, йиғлашини ҳам билмас эди. Чунки у турмушга чиққан пайтида дунёга қараш эътибори билан эриникидан баланд бўлмаган бир савияда эди. Уч-тўрт йиллик хусусий мутолаа ва коллектив тарбияси унинг савиясини кўтариб юборди. У қатнашмаган тўғарак қолмади. Ҳеч вақт ҳеч ишда проғул қилмади.

Дўстим савод бобидаги хотинининг сўнгги ташаб-

бусини ҳам ерда қолдиргандан кейин, хотинидан жуда ҳам тили қисқ, унга итоатли бўлиб қолди. У энди хотинини дастак қилиб дирекция олдида шўрапушлик ҳам қилолмайди. Хотини ўзига ўзи хўжайин, дўстимга ўхшаганларнинг далолат ва маслаҳатларига эҳтиёжи ҳам қолмаган эди.

Энди дўстим ўзи тўғрисида фикр юритишга мажбур бўлиб қолди. Бировнинг қўлига қарамликнинг оғирлиги аста-секин дўстимга таъсир қила бошлади. У хаёл дарёсига чўмиб, хотинининг тасаллисидан, устунлигидан қутулишга, қайтадан уни ўзига итоатли қилишга, уриш-сўкишга чидайтурган ҳолга келтиришга, қисқасини айтганда, хотинини эркакликдан аёлликка туширишга йўл излар эди. Дўстимнинг фикрича, бу мақсадни амалга ошириш учун яхши бир ҳунар керак бўларди. Бахтга қарши, дўстимнинг қўлида бундай ҳунар ҳозирча йўқ.

Дўстим хаёлда шаҳар касалхонасига бош дўхтир бўлиб кўрди. Дўхтирлик дўстимга жуда бошқача нашъа бағишлади. Иложи бўлса, дўстим жонни беришга ҳозир, аммо дўхтирлик ҳунарини қўлдан беришга ризо бўлмайди. Афсуски, бу ҳунардан дўстимнинг ўзи бенасиб эди.

Катта бир қурилишда инженер бўлиш ҳам шараф, аэроплан ҳайдашга ҳам кўнгил мойил. Агар у қийин бўлса, паровоз ҳайдаш, у ҳам бўлмаса, автомобилга шофёр бўлиш... Йўқ, дўстим бу нарсаларнинг уддасидан чиқа олмайди. Иш аравакашликка келганда, таққа тўхтади. Дўстим ўрганиб олиши мумкин. Лекин дўстимнинг характерида оғирнинг устидан юриш кайфияти бор. У ўз умрида ҳеч қачон оғирнинг остидан юриб кўрмаган. Колхозда ҳам аравакашлик қилгандан кейин, дўстимнинг ҳуснидан тўйишни ҳеч ким хоҳламайди, ундан иш талаб қиладилар. Мана шуниси тишга тегади.

Дўстим шўрва бир қайнаб чиққунча, шу фикрлар билан чувалашди. Энди рўзгор ишлари ҳам дўстимнинг кўнглига ура бошлади. Унга меҳнат оғирлик қилгандай кўрина бошлади. У ўзининг ёнига бир ёрдамчи топиш ҳаракатига тушди. Яқиндагина дангасалик айби билан колхоздан қувилган Жумабанги бу вазифани бажаришни ўз зиммасига олди.

Жумабанги учун ҳам ҳаммадан аввал текин овқат ва бемалол шароит керак. У дўстимнинг ҳасратини тинглашдан зерикмасди. Иккаласи эртадан кечгача

ёглиқ овқат, аччиқ чой дами билан узундан-узоқ суҳбат қураб эдилар. Жумабангининг суҳбати дўстимга ҳам таъсир қилиб, уч кунда ювилатурган кирнинг ювиш муддатини бир ҳафтага етказди. Шундай қилиб, дўстимнинг меҳнати енгиллаша бошлади. Жумабанги суҳбатининг яна бир хосияти шунда бўлдики, у келгандан кейин дўстимнинг иштаҳаси очила бошлади. Овқатлар ҳар қанча орттирилиб пиширилса ҳам, етишмайдиган бўлиб қолди. Бундан ташқари, уйда бўлган шира-шарбатларнинг баракаси учди. Дўстимнинг хотини ҳар ойга мўлжаллаб қанд, чой, конфет, асал ва бошқа шундай неъматлар олар эди. Бу нарсалар илгариларни ортиб-ошиб турса, энди етмайдиган бўлиб қолди.

Рўзгорнинг иқтисодига бунақа кутилмаган зарба ета бошлагандан кейин, дўстимнинг хотини Жумабангини сиқиштира бошлади.

— Нима бўлди, итпашшага ўхшаб Жумабанги сиздан айрилмайдиган бўлиб қолди? — деди у эрига бир куни, — Жумабангидан наф бўлмайди, у билан суҳбатни камроқ қилинг.

— Мен ундан “тип” ўрганама, — деди дўстим баҳона излаб.

— Сиз ундан дангасаликни, итпашшаликни ўргана-сиз, Сизга “тип” керак бўлса, ўзингизни ўрганинг. Сизда тип ўрганадиган калла борми?

Иш шу нуқтага етгандан кейин, дўстим Жумабанги билан бўлган муносабатини яшириш шаклга кўчиришга мажбур бўлди. Хотини ишга кетгандан сўнг, унинг йўқлик вақтидагина Жумабанги билан суҳбатлашади. Баъзан уни ҳам шўрва билан узатади. Ишқилиб, таомнинг аввалини Жумабанги еб кетади.

Орадан беш-олти ой ўтавергач, дўстимнинг кўзлари ғилайлашиб, юзлари сарғая бошлади. Борган сари кўпроқ хаёл сурадиган бўлиб қолди. У ҳар куни юз хил ҳунарни мўлжаллаб кўради. Дўхтирликдан бошлаб аравакашликкача ҳар соҳада ишлаб кўради. Тирикликда аҳволи жуда яхшилангандек бўлиб қолади. Хотинидан ҳар куни юз мартаба қасосини қайтариб олган бўлади. Шу ширин хаёллар ёрдами билан рўзгорининг иккир-чикир ишларини қандай битирганини билмай қолади. Фақат хотини ишдан қайтадиган вақт яқинлашгандагина, “Алифбе” эсига тушади. Хотинининг оёқ товуши эшитилиши биланоқ “Алифбе”ни кўлига олади. ва ўзини ўқиш билан машғул бўлгандек кўрсатишга тирнашади.

Дўстим билан хотини ўртасидаги совуқлик бир йилгача давом этди. Шу орада дўстим наша тўғрисидаги сирини усталлик билан хотинидан яшириб келди. У борган сари нашага мубтало бўлса ҳам, хотинига сездирмас эди. Хотини эса унинг рангидан унда бир бало борлигини англаб эди.

Дўстимнинг хотини бир кун тўсатдан уч меҳмонни эргаштириб кириб келди. Улардан бири газета мухбири, қолган икки киши эса театр бошлиқларидан эди. Улар уйга кирганда, дўстим уйни тутунга тўлдириб наша чекиб ётган эди.

Газета ходими дўстимнинг хотини ва унинг ижоди тўғрисида мақола ёзишни истаб, суҳбатлашиш учун ундан мусоида сўради. Бу кунги тасодикий меҳмон кутишнинг сабаби шу эди. Уйдаги аҳвол ҳақида ҳеч ким ҳеч нарса демади. Ун минут енгил суҳбатдан кейин меҳмонлар қайтиб кетишди.

Дўстимнинг хотини меҳмонларни узатгандан кейин, тўғри уйга кириб, дўстимнинг чўнтақларини қидира бошлади. Унинг қўлтиқ киссасидан бир латтага ўралган муштдек наша чиқди. Дўстимнинг хотини наша билан эрининг башарасига яхшилаб битгани тушурди.

* * *

Дўстимнинг уйдан ҳайдалганига уч кун бўлади. У ўз хотинидан бу даража ҳақорат кўрганига сира чи-долмасди. Шу уч кун ичида хотиним мени урди, ҳаддай ташқари ҳақорат қилди, ўзи бузуқ, ҳамма сирини очиб бераман, деб юз ерга шикоят қилди. Аммо ҳеч ким дўстимнинг арзига қулоқ солмас эди.

Дўстимни ҳали ҳам бор дейдилар. У ҳали ҳам хотини устидан шикоят қилиб юрар эмиш.

1935

ИНЖИҚ ЗИЁРАТЧИ

Пўлат тоғанинг зиёратга кетганига уч кун бўлди. Аммо уни оила аъзоларидан бирор киши хаёлига ҳам келтирмади. Бунга сабаб Пўлат тоғанинг рўзгор идорасидан чиқиб кетганлигидир. Бу киши бундан ўттиз йил илгари жуда давлатманд одам эди. Шаҳарда қатор-қатор дўконлари, қишлоқда юз танобча ери, яйловда минг-минглаб қўйлари бор эди. У вақтларда

Пўлат тоғани фақат фарзандсизлик эзарди. Ўн беш йил бир ёстиққа бош қўйган хотиндан бола кўрмади. Шундай қилиб, бир томондан фарзанд орзуси, иккинчидан, бир ёш хотинга эга бўлиш тилаги уни янгидан уйланишга ундарди. Ниҳоят, ўн беш йиллик хотинидан андиша қилмай, бир ёш хотинга уйланди. Тўғри, олти ой чамаси жанжал-тўполон бўлиб юрди, аммо катта хотинни уйдан қувиб юборгач, жанжал тинчиди.

Янги хотиндан ўғил туғилди. Аммо Пўлат тоға бунни ҳам “оёғи совуқ” деб атади. Чунки бола туғилганидан Пўлат тоғанинг омади кета бошлади. Кооперативларнинг зарбаси билан дўконлари ёпиб қўйилди. Хизмат ҳақи тўланмаганлигидан қўйларни чўпонлар гасб қилишди. Пўлат тоға судга мурожаат қилган эди, икки қўлини бурнига тиқиб қайтди. Чунки ўн бир йилдан бери чўпонларга бир пул ҳам бермаган экан. Ниҳоят, ер ислоҳоти бўлиб, унинг ерлари ҳам тортиб олинди. Пўлат тоғанинг қўлида фақат бир баққоллик дўкони ва бир ҳовли қолди, холос.

Дов-дарахтдан биратўла ажралиш Пўлат тоғани хотин-боладан ҳам соғутиб қўйди. Ҳатто рўзғорнинг кам-қўстини тўғрилаш ташвиши ҳам унга малол келиб қолди. Ниҳоят, хотинининг укаси Аҳмаджонни онла аъзолари билан кўчириб келиб, бутун рўзғорни қайинисига топширди.

— Аҳмаджон, дейман, — деди бир кун Пўлат тоға қайинисига, — мен энди қаридим. Мана дўкон. Унга ўзинг эгаллик қил. Бирор нарса орттирсанг, рўзғорга ярат. Опанг билан жиянингни ҳам ўзинг боқ. Мен шу вақтгача дунё иши билан овора бўлиб, охиратни унутиб қўйибман. Охираат билан ҳам ҳисоблашмоқ керак.

Пўлат тоғанинг охираат билан унчалик иши бўлма-са ҳам, гапининг келиши шуни тақозо этарди. Сутини пишириб ичган Пўлат тоға, биринчидан, биргина баққоллик дўконидан келган даромад билан рўзғор тебратолмасди. Аҳмаджоннинг эса поввойхонаси ҳам бор эди. Икки ёрти бир бутун бўлса, рўзғор тўқинлиги ошади. Иннайкейин, замон ҳам нозик-да... Шунинг учун Пўлат тоға рўзғорнинг идорасини Аҳмаджонга топшириб, ўзи “дуоғўйлик”ка чекниди.

* * *

Бир ою ўн беш кун ўтгач, Пўлат тоға сиқилди. Зеркишдан қутулиш учун зиёратчиларга қўшилиб,

қолган умрини художўйлик билан ўтказишни вожиб билди. Энди уни йўқлаган киши Хўжа Абдурахмон масжидидан топадиган бўлиб қолди. Пўлат тоға узун кишини шу ерда тупроқ ялаб ўтказди.

Бир куни сўфилар Пўлат тоғага баҳор фаслида Худойқул шайх зиёратгоҳига пиёда бориб тунашнинг фазилати ҳақида гапирди. Шу-шу бўлди, Пўлат тоға кўкламни орзиқиб кутди. Мана, бугун уч кунки, у Худойқул шайх зиёратига кетган. Ҳовлидан фақат бир хуржун олиб, унинг бир кўзига нони қоқ, иккинчи кўзига бир сопол кўзача солиб, ўн саккиз чақиримлик йўлга қарамаганидан уни кутувчи ҳам бўлмади...

Пўлат тоға ўз оила аъзоларига нисбатан қўпол муомалада бўлиб келган бўлса ҳам, аммо унинг инжиқлигини ҳеч ким сезмаган эди. У шу кунларда худди кўхна касалларга ўхшаб, ранги-рўйи ўчган, мажолсизланиб қолган. Мана, зиёратдан қайтиб келган Пўлат тоға деворларга суяна-суяна ичкарига зўрға кирди. Шу топда унинг афтига қараган киши, албатта, бирор кор-ҳол юз берган, деб ўйларди.

Пўлат тоға супа устига секингина ўтирди-да, хотинини чақирди. Ичкаридан югуриб чиққан хотини билан сўрашишни ҳам нася қўйиб, маҳсини тортишга ишора қилди. Хотини маҳсини тортаётган эди, Пўлат тоғанинг ғазаби тошиб кетди.

— Секин тортсанг бўлмайдим, эшшак!.. Мен кўрпачанинг устига уч кун соч тараганим йўқ, уч кун пиёда юрдим, эш-шак!

Пўлат тоға оёғини қаттиқ тортди-да, хотинининг манглайига тепиб юборди. Оёғи тепки зарбидан қаттиқ оғриган бўлса керак, Пўлат тоға оёғини тезлик билан ердан кўтариб олиб, иккинчи тиззасига қўйди ва “уҳ... оҳ...” деб уқалай бошлади. Бечора хотин бўлса, оғзини очиб нари турсин, кўзини ҳам бир нуқтадан узолмасди.

Пўлат тоға маҳсини ўзи ечмоқчи бўлди-ю, аммо оғриқнинг зўридан ҳаракатлари беҳуда кетди. У яна ҳам ғазабга тўлди. Ниҳоят, қаршисида ер чизиб ўтирган хотинига қараб бақирди:

— Дардиҳаринага қараб турибсанми? Тур, пичоқни олиб кел! — Пўлат тоға гоҳ кўкариб, гоҳ оқарар, башараси борган сари совуқлик касб этарди.

Хотини бечора лом-мим демай, бориб пичоқни келтирди. Пўлат тоға куч билан маҳсин соғисини кесди. Ниҳоят, оёғини жаҳаннам азобидан қутқазди. Эрининг

қуруқ шолча устида ўтирганини кўрган хотини югуриб бориб кўрпача олиб чиқди-да:

— Сал четроқ турсангиз, кўрпача солиб берсам, — деди.

Пўлат тоға хотинига нимадир дейишга оғиз жуфтлади-ю, аммо бир-икки ола қараш билан чекланди. Бунинг устига, орқаси билан силжиш ҳам унинг жаҳлини чиқарди. Гарчи ўзи кўрпача устида роҳат қилиб ётшни истаса ҳам, лекин жаҳл уни бу истакдан қайтарарди.

— Падар лаънати, мен сенга кўрпача деган эдимми? Эрни ҳурмат қиладиган итвачча шуни аввалдан тайёрлаб қўймайдими?!

Хотини жавоб бериш ўрнига, эри силжиши билан кўрпачани ёзди-да, тезгина ичкарига кириб кетди.

* * *

Пўлат тоғанинг хотини бугун қанақа ош қилишни эридан сўрашни ҳам эп кўрмай, онасини воситачи қилишни лозим топди.

— Куёв, нима ош қилайлик? — сўради кампир тортинибгина.

— Ҳар куни нима қилган бўлсаларинг, шуни қилаверинглар...

— Чарчаб келибсиз, шўрва қилайликми?

— ...

Кампир бу сукут аломати ризо эканлигини тушунди-да:

— Шўрва қилиб бера қол зормандангга, — деди қизига кириб.

— Ҳовлида нон ҳам йўқ-ку, бу ўлгур ўлиб қолса ҳам, бозор нонини тўғраб емайди. Шовла қилсак, қалай бўларкин?..

— Ўзинг биласан...

Қозонга ёғ солиниши билан Пўлат тоғанинг авзойи бузилди. Унга ҳозир тўғри гапирган ҳам гуноҳкор, эри гапирган ҳам. Унга шўрва ваъда бериб қозонга ёғ солгани нимаси?

Дўконни бекитиб Аҳмаджон ҳам келди. У Пўлат тоғага салом берган эди, у кўзларини чирт юмиб олди. Бу сохта ҳаракатни Аҳмаджон дарров пайқади. Шунинг учун поччасига қарамай, уйга кириб кетди. Овқат қилаётган опасидан сўради:

— Поччам қачон келди?

- Анча вақт бўлди.
- Жуда чарчабди, чамаси.
- Кучук биладими...

Шовла пишгандан кейин, Пўлат тоға ўтирган суна устида ҳамма учун жой солинди. Аҳмаджон, унинг хотини, Пўлат, тоғанинг ўғли, онаси, момаси—ҳаммалари дастурхон теварагига тўпландилар. Ҳамма Пўлат тоғанинг ошга қўл узатишини кутмоқда. Лекин у ўрнидан ҳам турмади.

— Ҳай, бизлар олаверайлик, қани, — деб ошга дастлаб Аҳмаджон қўл узатди. Сўнгра ҳамма бирдан товоққа интилди. Пўлат тоға бир зум мўлтиллаб ётгандан кейин ирғиб ўрнидан турди-да, олдидаги товоқни шовла-повласи билан олиб отди.

— Ҳе, ўша бировнинг қўлига муте қилганинг отасининг арвойига!.. Ҳозир исини бисига қўймай кўчиб йўқолинг!.. Ҳе, отангнинг гўрига... Ҳозир кўтаринг ашқи-пашқингизни!..

Кутилмаган қўпол муомаладан Аҳмаджоннинг жуда ҳам жаҳли чиқди. У ўзини зўрға тутиб олди-да, кўчага чиқиб кетди. Дастурхон устидагилар ҳам кесак отилган қушлардек дув этиб тарқалишди. Ҳеч кимнинг бирор оғиз сўз дейишга журъати қолмаган эди.

Ярим оқшомда дарвоза ташқарисида араваннинг тақиллаши эшитилди. Уни Аҳмаджон бошлаб келган эди.

— Қани, кўрпа-ёстиқларни аравага ортинглар, — деди жаҳл билан кириб келган Аҳмаджон, — бизни сиғдирадиган бир уй шаҳардан топилиб қолар.

Ҳамма нарса аравага ортилди. Энг охири Аҳмаджоннинг онаси билан хотини паранжисини ёпиниб чиқиб кетдилар.

Эртаси куни Пўлат тоғанинг хотини ҳам ҳамма керакли уй анжомларини олиб укасиникига кетиб қолди. Пўлат тоғага буниси жуда ҳам алам қилди. Агар унинг оёқлари соғ бўлганда, аввало хотинини ўласи қилиб урар, иннайкейин ҳеч нарса бермасдан ҳайдаб юборарди. Аммо оғзи билан ҳар қанча заҳар сочса ҳам, қўлидан ҳеч иш келмасди. Чунки унинг оёқлари шишиб кетган эди.

Бир ҳафта ўтгандан кейин Пўлат тоғанинг оёқлари аранг соғайди. Аммо ёлғизлик тобора эзарди. Ош-нон масалаларидан қўшнилар ҳам унча илтифот қилмадилар. Ҳовли ифлос бўлиб кетди. Асбоб-ускуналар

кўчирилганидан кейин ҳовли бир харобага айланиб, Пўлат тоғанинг ўзи бойўғлидек қўнқайиб ўтирадиган бўлиб қолди.

Мана шу кулфат тоши остида эзилган Пўлат тоға хотинини олиб келиш чорасини излади. Маҳалла эликбошисини Аҳмаджонникига бир неча бор юборди. Аммо ҳар гал ҳам қуруқ келди. Сўнгра Пўлат тоға илгарни талоқ қилиб ҳайдаб юборган хотинига одам юборди. Бундан ҳам фойда чиқмади. Бутун умид иплари узилгай Пўлат тоға тоза инжиқланиб, йўлларда ўз-ўзига гапириб юрадиган, аммо бунга ўзи сезмайдиган бўлиб қолди.

Бора-бора ҳар бир кўринган киши унинг назарида гуноҳкор бўла бошлади. Гўё унинг шу аҳволга тушиб қолишига ўша одам сабабчи эди. Негаки, улар Пўлат тоғага бир пуллик ёрдам бермадилар. Бундан Пўлат тоға қаттиқ аччиқланар, аммо бу аччиқланиш сабабсиз ва беҳуда эканлиги ҳаммадан аввал Пўлат тоғанинг ўзига маълум бўлар эди.

... Аризасига кўра Пўлат тоғани судга чақириб қолишди. У хотинини суд орқали чақиртириб олмоқчи, агар жуда келмаса, мол-мулкни қайтариб олмоқчи бўлган эди. Тарафайнларнинг гаплари эшитилгандан кейин, суд ҳукми мажлисига кирди.

Пўлат тоғанинг бутун руҳини фақат шу сўнги умид идора қилиб турган эди. Бу умид ҳам илдиридан қўпорилгандан кейин, унинг руҳий идораси бузилди. Скамейка устида кўзлик кесакдек қотиб қолган Пўлат тоғанинг тақдири, ниҳоят, касалхонага олиниш билан ҳал қилинди.

1928.

АЛДАР ҚОРИ

Алдар Кўса билан Хубби калнинг ҳунарлари ўзгаргандек исмлари ҳам ўзгариб қолди. Афишаларда Алдар Кўса “Алдар Қори”, Хубби кал эса “Хубби Қори” шаклида қайд қилина бошлади.

Лекин бу ишлар билан Алдар Кўса артистлигининг моҳияти тамом англашилмайди. Алдар Кўсанинг бу “янги санъати”даги маҳоратини атрофли англаш учун, унинг иш шароитлари билан чуқурроқ танишишга тўғри келади.

Алдар Кўсани қуруққина бир артист эмас, ҳатто

бир театр дейиш мумкин. Бу театр сайёр бир театр бўлиб, ўзининг маълум “принцип”лари бўйича “ваъда да вафоси” қавлида қарови кам топилади. Алдар Кўса театрининг умумий состави 3 кишидан иборат бўлиб, бириси Алдар Кўсанинг ўзи, иккинчиси Хубби қизиқ, учинчиси томоша қўйилган чоқларда маҳаллалардан арзон баҳо билан ёлланадиган дарвозабон — контрол.

Театрнинг маъмурий состави Алдар Кўсанинг ўзидан иборат бўлиб директор, администратор, бухгалтер ва бошқа шундай лавозиматларни адо қилади. Хубби кал эса театрнинг “технический персонал”ини шакллантиради.

Бадийий состав; бўйича: бадийий раҳбар, бош режиссёр, бош рассом, бош актёр, бош актриса, рақс ва музика дасталарининг бошлиғи вазифаларини Алдар Кўса бажаради. Режиссёр, лаборант, актёр, кассир ва сурнайчилик вазифалари Хубби калнинг зиммасида.

Алдар Кўса театрининг репертуари сўнгги вақтларда анча кенгайиб, бойиб қолди. Концерт номери 8 дан 10 га кўтарилди. Пьесалардан “Аҳмоқ”, “Бол билан Ари” асосий репертуар ҳисобланиб, маҳаллий ҳаваскорларнинг ёрдами ташкил қилинганида “Бойнинг тўйи” ҳам ўйналди. “Бол билан Ари” ва “Аҳмоқ”қа ҳеч қандай ёрдамнинг кераги йўқ бўлиб, бевосита Алдар Кўса билан Хубби кал томонидан ўйналди.

Концерт программаси театрнинг асосий составига мувофиқ ва музоъид бир шаклда ташкил қилинди. Програмада тўрт хил оёқ ўйини қайд қилинган. Булардан иккитаси “Қашқарча” билан “Қаринаво” оҳангида бўлиб, Алдар хоним томонидан ижро этилди. Алдар хоним Алдар Кўсанинг ўзи бўлиб, хонимлик бир неча асбоблар воситаси билан таъмин этилган. Бир шоҳи кўйлак, бир бўз иштон, бир амиркон кавуш, икки рўмол, бир тилла қош, бир калта бахмал камзул, бир узун қизларнинг сочи, беш мисқол упа, 100 грамм вазелин, бир қадок грим, шунинг билан Алдар хоним тайёр. Юқорида кўрсатилган ҳамма асбоблардан театрнинг “бутафория”си ташкил қилинди. Қолгон икки ўйиннинг бириси “Қарапет” ҳавасида бўлиб, қизиқчилик руҳида, иккинчиси ноғорада “Ҳой бурган” деган оҳангида “Бурга қулаш ўйини”— ҳар иккиси Алдар Кўса томонидан ижро этилади. Програмада иккита ашула бўлиб, бири “Ҳалима”дан “Ироқ”, иккинчиси “Фарҳод ва Ширин”дан, учинчиси “Чоргоҳ” ҳаволарида, оғзига келган нарса айтилаверар.

Программада бу ашулаларнинг бўлиши, театрнинг дирекцияси фикрича, жуда катта аҳамиятга молик. “Ҳалима” билан “Фарҳод ва Ширин” ҳаммага маълум асарлар, шулардан намуна бериш театрнинг эътибори учун катта вазифа. Бу номералар халққа эълон қилинганда, сахна тор бўлгани учун, “Ҳалима” билан “Фарҳод ва Ширин”ни ўйнаш мумкин бўлмади. Район кичик, харажатни қоплай олмайди. Шунинг учун бутун асбоб ва артистлар қолғон. Енгилгина бир, тўда билан гастрол белгиланган. Сув бўлмаганда таяммум, дегандек, “Ҳалима” яқин бўлмаса “Ироқ”дан эшитасиз; “Фарҳод ва Ширин”нинг ўзи бўлмаса ҳам, ашуласи бор деб, халқни кулдиришни орзу қилинди; баъзан бу ҳунар ишга ошиб, бир кесак билан икки қарға урилиб ҳам қолади.

Программада иккита “Лапар” бўлиб, бириси машҳур “Қора соч укам”, иккинчиси “Сув бўйида” деган исм билан эълон қилинса ҳам, мазмуни бир даража “инқилобий”лаштирилган. Бу лапарларнинг ижроси муносабати билан Алдар Қўса “Алдар хоним” исмида қиз рўлида, Ҳубби қизиқ-Ҳубби Қори исмида йигит рўлида чиқадилар. Алдар Қўса театрнинг музикали қисми бўйича асосий репертуари шу 8 номерадан иборат эди. Яқинда бу репертуарга “Трактор” ва “Бўқоқ” деган икки “кулги ҳикоя” ҳам қўшилиб, мажмуъи 10 номерадан иборат бўлди.

Юқорида кўрсатилган бутун репертуарнинг ижроси Алдар Қўса билан Ҳубби кал бўлгани учун эълон вақтида исмлари ўзгариб турар эди. Масалан: ашулаларни ижро этишда Алдар Қўса “Алдар Қори” исми билан эълон қилинса, оёқ ўйин ва лапарларнинг ижроси вақтида “Алдар хоним”, “Бўқоқ” ўйналганда “Алдар қизиқ” исми билан эълон қилинарди. Ҳубби қизиқ баъзан “Ҳубби Қори” исмларда тақдим қилинарди.

Театрнинг музика дастаси бир эски гармондан иборат бўлиб, Алдар Қўса билан Ҳубби кал ўртасида бўзчининг моккисидек бориб-келиб туради. Пьеса ўйналганда бу гармон курк товуқдек ҳурпайиб, бир чеккада дам олиб, куч йиғиб ётади.

“Аҳмоқ” ўйналганда, “муҳаррир” ролида Ҳубби кал, “Аҳмоқ” ролида Алдар Қўса, “Бол билан Ари” ўйналганда бол келтирувчи Алдар Қўса, бол шакар қилувчи Ҳубби кал бўлиб ўйнайдилар. Бу асарларнинг ўйналиш муддатлари ҳар хил бўлиб, томошочилар қизиқа-

Верса чўзилаверар, аҳволнинг акси кўрилгандек бўлса, 20 минутга етмасдан, пуфакдек қапишиб қолади.

Алдар Кўса театри “оммага яқин” деган принципни илгари суришни орзу қилади. Шунинг учун спектакллар кўпинча сахнада эмас, бирор ҳовлининг очиқ майдонида қўйилар, томошочилар давра қуриб ўтирар, ўртада ўйин бошланарди.

Алдар Кўса театрида одам оз бўлгани учун жанжал кам, интизом мустаҳкам эди. Ора-сирада Ҳубби кал, бир артист бўлгани учун, аразлаб тумшуқ қилар, жуда жиддийлашиб кетса: “Расчетимни бер, мен акам алик (академик) театрига кетаман. Неча замондан бери хат келади, боришга ҳафсала қилмас эдим”, — деб масалани кўндаланг қўяди, Алдар Кўса Ҳубби кални юпатишга тиришар, ниҳоят 5—10 сўмни чўзиш билан Ҳубби кални алдашга муваффақ бўлади.

Алдар Кўса театрининг исми “Ломакон” бўлиб, белгили адреси, маълум станцияси йўқ. У ҳар ерда бор, ҳатто баъзан маданий Тошкентнинг ҳам бир чеккасида қуёш каби ялт этиб кўринади. Аксари узоқ районларда; Конимех, Нурота атрофларида, Қашқадарё, Сурхондарё теварақларида, Қорақалпоқ ва Хоразм тупроқларида иш кўриб, из қолдирмайди.

Алдар Кўса театри дунёга қадам қўйгандан бери “ташкилий давр” нчида иш кўради, шунинг учун бирикки, сиркаси бит бўлмайди. У ҳар районда, ҳар борганда бир марта ташкил топади. Алдар Кўса театрининг бир хусусияти шундаким, у ҳар доим кўпроқ ёрдам кўмита олдида ташкил топади, ўзининг “ташкилий харажатлари” учун бирон нима юлгандан кейин, театр исмига “гастрол йўлланмаси” олиб, саёҳатга давом қилади. Саёҳат бўйича қайси районга биринчи қадами тушса, шу районда қайтадан ташкил қилинади, ниҳоят, бу театр бир-икки ой нчида бир ташкилот ёрдамчиси ҳолига келади, бу ёрдамчи тортилган сари узулиб, уланиб, ҳар нима бўлса ҳам ҳаракатдан тўхтамайди.

Алдар Кўса билан Ҳубби кал “Ағдар ойн”¹нинг 6 сида Мир Бозорга келиб тушди. Қизил чойхонанинг мудирин билан англашиб, ётоқ жойини аниқлади. Ҳубби кални чойхонада қолдириб, ўзи Сўфи охуннинг ошхонасига борди.

— Ошхонангиз Қомпомники экан, биз ҳам Қомпом

¹ Алдар Кўса календариди йил ойлариининг исмлари шундай.

Томондан ташкил қилинган театр. Артистларимиз йўлда, бир-икки кунда келишиб қолади. Ҳозир биз бунда икки киши, кетгунимизча овқат берасиз, кетиш олдида ҳаммасини бир ҳисоб қиламиз, — деди.

Масаланинг расмий томонлари ҳал бўлиб, расписка ёзилиб, Сўфи охун билан иш тугади.

Алдар Қўса маориф бўлимида ҳам икки ишни битирди. Биринчидан, ўзининг турли печат ва тасдиқлар билан тўлган репертуарини яна бир марта тасдиқдан ўтказди. Иккинчидан, шаҳар клубини 5 кунга доғворлашди. Энг охири иш молия бўлимида битар эди. Умумий маблағи 500 сўмдан иборат бўлган турли баҳодаги билетларни тасдиқлатди. Бу ишларни битиргандан кейин, чойхонага келди. Ҳубби кал афишани тайёрлаб қўйган экан. Афишани бир кўздан кечириб қаради.

1935 йил шаҳар клуби биносида, январ 7.

**ЎЗБЕКИСТОН ЖУМҲУРИЯТИ МАҲАЛЛИЙ ЕРДАМ
ҚУМИТАСИНИНГ ҚАРАМОҒИДАГИ ЎЗБЕК ДАВЛАТ
ДРАМ — КОНЦЕРТ САЙЕР ТРУППАСИ ТОМОНИДАН БИР
ПАРДАЛИ КОМЕДИЯ:**

« А Х М О Қ »

(Аҳмоқларнинг тарихий турмушидан)

Артистлардан Алдар Қори, Алдар Қизиқ, Алдар Хоним, Ҳубби Қори, Ҳубби Қизиқ ўртоқларнинг қатнашиши билан:

З Ў Р К О Н Ц Е Р Т

Бадний раҳбар — Алдар қори, бош режиссёр — Алдар хоним, директор — Алдар Қўса. Режиссёр — лаборант Ҳубби ака, администратор — Ҳубби қори, бош суфлёр Ҳубби қизиқ ва бошқалар. Томошага ҳамма кираверади, билет баҳолари арзон.

Бу афиша кўчалардаги деворларга ёпиштирилади. Сўнгра Сўфи охундан текин овқатни ейдилар, чойхонада чой текин.

Кеч соат 5 дан бошлаб Ҳубби кал сурнай, Алдар Қўса ногора ура бошлайди. Ҳамма йиғилгандан кейин касса очилиб, Ҳубби кал кассада, Алдар Қўса саҳнада

қизғин ишга киришдилар. Ниҳоят, соат 11 ларда парда очилиб ўйин бошланди. Ўйин битгандан кейин клуб мудирлари клуб учун ҳақ сўради. Алдар Қўса: “Ҳали шошилманг, бизлар бир ой турамиз, ҳаммасини бир оласиз”, — деб қараса ҳам, клуб мудирлари бўш келмади. “Бизга бундай буюрилган, томоша тамом бўлганда ҳақимизни оламиз”. Алдар Қўса юз ердан қироат бошлаб, минг ердан мисол келтириб, процент пулни эртагача кечиктирди. Ҳубби кал бутун асбобларни йиғиштирган эди. Изборни санадилар, 370 сўм бўлган. Алдар Қўса пул билан билетнинг карешокларини алдар халтасига солиб, Ҳубби кал билан тўғри воқзалга чиқиб кетди. Чойхона мудирлари Даминов, ошхона мудирлари Сўфи охун, клуб мудирлари Тошматов, молия инструктори Галаваянс бир-икки кун роҳатсизланиб олдилар. Лекин ишнинг кўп бўлганлигидан кўп ўтмасдан, бу хотира тўртовининг ҳам эсидан чиқиб кетди.

АЛДАР ҚЎСАНИНГ АЛДАНИШИ

Алдар Қўса банги бўлиб қолган эди. У ўзининг навбатдаги найранглари вужудга чиқариш учун, хаёлнинг торларидан ип эшиб тузоқ тўқимоқда эди. Йил — ўн икки ой найранг тузоғларини тўқиш Алдар Қўсани зериктирди, ранглари тамом тўкилиб етмаса ҳам, алдар халтасини қулфига ташлаб “Чиллахона”дан чиқди. Режалари нотаом ҳолда бўлгани учун, у ишни қандай ва қаердан бошлашни ҳам билмас эди. Шунинг учун пардасиз дуторчасини чертиб, нағмаларидан илҳом қидиради эди.

Алдар Қўса шу ҳолатда юра-юра бир катта ҳовузнинг бўйига чиқиб қолди. Ёзнинг ҳарорати ҳавосига эътибор қилмасдан телпагини қошиғача бостириб кийган бир киши ҳовуз бўйидаги синиқ каравотнинг остига тирков қўйиб турар эди. Алдар Қўсаннинг кўзи шу кишига тушди. Бу киши Алдар Қўса учун осонгина, алдашга қулай бир ҳариф эмас эди. Унинг ёз кунинда телпак кийганидан кал эканлиги, кал кишиларнинг алдашга қулай эмаслиги Алдар Қўсаннинг тажрибалари билан исбот қилинган. Алдар Қўса учун бу кутулмаган тасодиф, жуда катта бахтсизлик бўлди. Шундай бўлса ҳам, сир олдирмасдан орқасини ўгириб, келган томонга қараб салом берди. Тирков қўйғучи, бир учиб тушиб, уч марта ўз ёқасига тупуриб олди:

— Ваалайкум, нима гап?
— Соғлиқдан бошқа ҳеч гап йўқ...
— Соғлиқни билиб турибман, ишдан гапир, нима ишинг бор?

— Ишим йўқ...
— Ишинг бўлмаса нега лақиллаб юрибсан?
— Иш қидириб юрибман.
— Нима ишлар биласан?
— Ҳамма ишни биламан, дунёда мен билмаган иш йўқ!

— Сув ташишни биласанми?
— Унча кўп билмайман.
— Қилаверсанг, билиб кетасан.
— Билганларимдан сўрасангизчи, ўрганиш—у бошқа гап.

— Утин ёришни биласанми?
— Билмайман.
— Ер супуришни биласанми?
— Белим оғрийди, ерга эгила олмайман.
— Чой қайнатишни биласанми?
— Ёзда иссиқ сувдан қўрқаман?..
— Уқиш-ёзишни биласанми?
— Билмайман.
— Бас, сен нимани биласан?
— Ҳамма ишни биламан, дунёда мен билмаган иш йўқ.

— Қани эсам, билганларингдан биронтасини айт.
— Яхши ашула биламан, дуторим ҳам бор.

Телпак кийган киши хурсанд бўлди:

— Мен “Бирлик” колхози томонидан бир қизил чойхона очмоқчиман. Агар яхши ашула билсанг, сени қизил чойхонамга хизматга олишим мумкин. Лекин мен сенинг ашуллагилигингни имтиҳон қиламан. Мана шу ерда бир оз ўтириб, дутор чертиб, ашула айт. Қулоғимга ёқса, сени хизматга олсам ҳам ажаб эмас, — деди.

Алдар Қўса елкасидан дуторини олиб, ҳовуз бўйида ўтирди. Дуторини созлар экан, ҳовуздан кўзини олиб хўжайинга қаради:

— Ашуладан илгари сиздан бир нарсани сўрамоқчиман.

Телпак кийган киши, чеккасини қашлаб, бир кўзини қисғон ҳолда:

— Сўрай бер! — деди.

Алдар Қўса:

— Башарти бир фалокат бўлиб, шу ҳовузни суви ўт олиб кетса, бунинг балиқлари нима қилар экан? — деди.

Телпак кийган киши ўйлаб ўтирмади-да:

— Нима қилар эди, теракнинг бошига чиқади-да, — деди.

Алдар Кўса таажжубланди:

— Теракнинг бошига чиқиб, у балиқлар ҳўкизми? — деди.

Телпак кийган киши ҳамон бир кўзини қисқан ҳолда, чеккасини қашилар эди, ақли бу муаммони ечолмади шекилли, илжайиброқ:

— Мен ҳам шунисига ҳайронман, — деди.

Алдар Кўса дуторини тузиб олган эди. “Бобо Равшан” исми билан машҳур бўлган чўнтоқ бир куйни бир-икки қайта чертиб чиқди-да:

Туя қўйдим дарвозанинг қошинда,
Ўзим тиккан чаман тўпни бошинда —

деб, ашуланинг “сарахбор”ни бошлади.

Телпак кийган киши кўк чой билан тўла пиёлани лабига етказган ҳолда кўзини юмиб хаёлга толган эди. Дуторнинг нағмалари, Алдар Кўсанинг нафаси билан қўшилган ҳолда завқ аралаш унинг қулоғи орқали кўкрагига оқар эди. Бирданига бу “завқ оқини” кесилиб қолди. Хўжайин юмуқ кўзининг беш фоизини очган ҳолда Алдар Кўсага қаради. Алдар Кўса ранги ўчиб, қути қочқон ҳолда қаршисидағи жўхоризорға тикилган эди.

— Нима бўлди, ашулани кесдинг?

— Жўхоризордан кўзимга бир “аломат” кўринди — деди Алдар Кўса.

— Жўхоризорда ҳеч қандай аломат йўқ, тараллангни тортавер! — деди хўжайин. Алдар Кўса яна давом қилди, тағин тўхтади. Хўжайиннинг кайфи қочди:

— Сен жуда нозли ашулачи экансан, айтсанг айт, бўлмаса йўлингдан қолма, оғайни! — деди.

Алдар Кўса ялинган қиёфада:

— Мен умримда нозни билмайман, лекин жўхоризорда бир “аломат” бор. Ишонмасангиз, кўзингизни очиб туринг, мен ашулани бошлагандан кейин пайдо бўлади, — деди.

Хўжайин:

— Яхши, айтавер, мана менинг кўзим очиқ, бари-бир жўхоризорда ҳеч аломат йўқ, — деди.

Алдар Кўса тагин ашулани бошлади. Хўжайин ҳам жўхоризорга тикилган ҳолда ашула тингламоқда эди. Жўхоризорнинг худди ўртасидан бир ваҳимали, баҳайбат “аломат”нинг боши кўтарилди. У “аломат” ҳақиқатдан ваҳимали эди, унинг шаклини тасаввур қилиш жуда оғир ва қўрқинчли кўринар, “аломат” борган сари юқори кўтарилар эди.

Хўжайин бор диққати билан “аломат”га зеҳн сола бошлади, “аломат” пасайган сари хўжайин тикланар эди, хўжайин ўридан роса туриб бўлганча, “аломат” жўхоризорда ғойиб бўлиб кетди. Хўжайин учун “аломат”нинг шаклини тасаввур қилиш яна оғирлашди. Уни нимага ўхшатишини зеҳни аниқлагунча, “аломат” кўздан ғойиб бўлди. Шундай қилиб, машҳур “аломат”ни яна бир марта кўриш Алдар Кўсага ҳам, хўжайинга ҳам насиб бўлмади. Хўжайини диққат бўлган ҳолда Алдар Кўсадан сўради:

— Бу “аломат”ни сен неча марта кўрдинг?

— Уч марта.

— Ўзи нимага ўхшайди?

— Мен билмайман, сиз кўп қарадингиз, сиз биласиз.

— Сен уч марта кўрсанг, албатта, сен биласан.

— Албатта, мен билмайман, чунки унга қарашга тоқатим бўлмади.

Хўжайин бир оз ўйлаб туриб, Алдар Кўсага қаради:

— Биласанми, бу нима ўзи?

— Билмайман.

— Бу арвоҳ; бу жўхоризорнинг ўрни эски бир мазор эди, колхоз буни экин ерга айлантирди. Бу йил шу ерга жўхори экдилар. Бу авлиёнинг арвоҳи.

Алдар Кўса борган сари хавфлироқ эди.

— Эсам, мен бу ерда ашулачилик қилмайман.

* * *

Кўча қишлоғининг энг қари тубидан шақалга ўхшаб катта ҳовуз ўрнашиб турар эди. Ҳубби кал билан Алдар Кўса соқолга уя қўйган бургадек чойхонада гимирашар эдилар.

Алдар Кўса, Ҳубби калнинг ким эканлигини оз бир фурсат ичида ўрганиб олди. Ҳубби кал бировнинг тўп-

писини бировга кийгизиб, найрангбозлик билан кун ўткарар эди.

“Кўча” чойхонаси анча фойда қилди. Катта кўчанинг устида бўлгани учун, ўтган ҳам, кетган ҳам Ҳубби калнинг чойхонасига қоқилмасдан ўтмас эди. Чойхона ривожланмакда, лекин Ҳубби кал билан Алдар Кўса ҳамон бир-бирларидан кўнгиллари тўқ эмас, Ҳубби кал кечаси топган-тутганини “чармаки”га боғлаб ётса, Алдар Кўса бир қулоғини остига солиб, бир қулоғини устига олмасдан ётар эди. Бошқа “аломат” Алдар Кўса билан Ҳубби кални ҳар қанча кўрқитган бўлса ҳам, кўп вақт бўлади, энди у ғойиб бўлганича кетган. Лекин унинг ҳикояси ҳали бор. Расул аканинг кўпдан бери кўзи оғрийди. Мавлонбой бод касалига дучор. Ҳубби калнинг фикрича, буларнинг ҳаммаси “аломат” зуҳур қилган жўхоризордан топилган. Шунинг учун бир нарса қурбонлиқ қилиш керак. Расул аканинг эчкиси билан Мавлон аканинг хўрози қурбонлиқ учун жуда боп.

Пахтанинг худди гулга кирган вақтлари эди, эчки билан хўроз чойхонага келтирилди. Бир қанча қариқури майиб-машриқлар ҳам йиғилдилар. Ҳатто мачитнинг бурунги имоми Ажал Али домулло ҳам эски бир белбоғини ўраб, бир кунжакда кўринар эди. Алдар Кўса “аломат” тўғрисида изоҳ берар экан, Ҳубби кал баъзи қўшимчалар билан изоҳни тўлдириб турмоқда:

— Жўхоризор эски мазорнинг ўрни, биз арвоҳни кўзимиз билан кўрдик, башарасини аниқ айтиб бериш жуда қийин...

Мавлон аканинг 15 ёшлик ўғли Раҳмонқул илжайган ҳолда “эртақ”ни тинглар эди.

— Ана шундай қилиб, мен уч марта кўрдим. Ҳуббибой бир марта кўрди. Жуда кўрққан эканман, ҳозир жўхоризор томондан бировни чақирмоқчи бўлсам, орқамни ўгириб, чаппасига чақираман.

Раҳмонқул кулиб юборди:

— “Аломат”ни яна кўришни истайсанми?

— Худо кўрсатмасин.

— Агар истасанг, мен кўрсатиб қўяй!

Ҳамма ҳайрон. Раҳмонқул югурганича жўхоризорнинг орқа томонига ўтиб кетди.

Алдар Кўса:

— Ана, ана чиқди! — деб қичқирди.

Ҳақиқатан, “аломат” жўхоризор ўртасидан юқори кўтарилар эди... Расул ака кўришга қизиқса ҳам, кўзи

боғлиқ, очиб қараш қийин... “Аломат” яна кўздан ғойиб бўлди. Ҳар ким ҳар нарса дея бошлади. Раҳмонқул орқа тарафдан келиб:

— “Аломат”ни кўрдингизми? Агар яхши кўролмаган бўлсаларингиз ана, орқаларингизга қаранглар, — деди.

Ҳамма орқа томонга қарадилар. Деворга таянган ҳолда “аломат”ни жўхоризорларга бўлатургон “қўриқчи” шаклида кўрдилар. Лекин бу “қўриқчи” анча моҳирлик билан ишланган, дунёда топилган ҳар хил латта-путта, эски-тускилардан ясалган бу “қўриқчи” ҳақиқатан “аломат” бўлиб чиққан.

Мавлон ака кулиб юборди:

— Отанга раҳмат, масхарабоз, бу амални қаердан топдинг? — ҳаммалари кулишдилар. Ҳубби кал, айниқса Алдар Кўсанинг таъсири қочди. Алдар Кўса ўрнидан турди-да, “қўриқчи”ни Алдар халтасига солган ҳолда:

— Ҳўш, мен кетдим, менинг учун бу қишлоқда энди ортиқ иш қолмади, — деб катта йўлга қайрилди.

Раҳмонқул Алдар Кўсага:

— Ҳой, тоға, бизнинг “аломат”ни қўйиб кетинг, бўлмаса эгасини рози қилинг, — деди.

Алдар Кўса Ҳубби кални кўрсатиб:

— Қолхознинг кўзига тупроқ сочиб, чармакини тўлдурган Ҳубби калдан талаб қилинг. Сизларнинг Алдар Кўсага ҳам, Ҳубби калга ҳам эҳтиёжларингиз йўқ экан. Ҳозирча ҳўш, мен ўзимга мувофиқ бир ердан бориб чиқай, мени йўлдан қўйманглар, — деди-да, кўздан ғойиб бўлди. Шундай қилиб, гуноҳсиз “Абди-карим” билан “Кулонгир Султон” бемаҳал ажалдан қутулдилар.

АЛДАР «ХОНИМ»

Алдар Кўса кун ботгандан кейин кўчага чиқатургон бўлиб қолди. Бу эса, баъзи бир мажбуриятларга кўра шундай эди. Кундуз кунни кўчага чиқиш, Алдар Кўсанинг мақсадига хилоф, хатто унинг найранглиридаги тахминланган муваффақиятларини хавф остига ташлар эди. Кеча қоронғусида, башаранинг ремонтни билинмас, электр шуъласи остида эса бу ремонтнинг таркибидаги ҳар хил бўёқлар бир-бири билан қўшилишиб жилва касб этар, натижада бир хуснига ўн ҳусн қўшилар эди. Шунинг учун кечаши кўчага чиқиш

Алдар Кўсанинг тахминланган муваффақиятларини қўлга кирғизишга вазифа бўла олар эди.

Одатдагича, бугун ҳам Алдар Кўса ипак кўйлак, гижим рўмол, лакувий туфлиларини кийди, бўйнига мунчоқларини осди. Бир муддат ойнак ёшда туриб, башарасини юз фойиз ремонтдан чиқарди. Қўлига елпиғич тутиб кўчага чиқди. Кўчада Алдар Кўсага гап қотадиган елим табиат йигитлар кўп бўлади. Лекин Алдар Кўса буларнинг қўрқитиб ташланган саволларига жавоб бермас, рангларини кўриш учун орқасига қайрилиб ҳам қарамас эди.

Боқчага кираверишда ўнг қўлдаги скамейкада бир бурни узун, оғзи катта “бандаси” аланглаган ҳолда оғзи очилиб теваракка кўз югуртирар эди. Алдар Кўса шу томонга қараб планни тўғри олди, ҳеч тортинмасдан шу кишининг ёнига келиб ўтирди-да, қопчиқдан ойнасини олиб, башарасини яна бир марта кўрикдан ўтказа бошлади.

Ўтирган йигитнинг вазиятида бир ўзгариш пайдо бўлди. У теваракка аланглашдан тўхтади, бор диққати билан ёнига ўтирган “нозанин”ни таъқиб эта бошлади. Чўнтагидан папирос қутисини олиб, бир папирос тишлаган ҳолда, очиқ қутини икки қўллаб “нозанин”га тутди:

— Балки, чекарсиз?

— Йўқ, чекмайман, — бир оз илжайиброқ, — қани кўрай-чи, қандай нарса бўлади экан шу папирос...

Алдар Кўса қутидан бир папиросни олиб чекди. Шунинг билан икки ўртадаги тўсиқ-ларда кўтарилди. Томошонинг биринчи қисми бошланди ҳам. Биз отини билмаганимиз учун, “бандаси” деб атаганимиз йигит топган “отини” билан биргалашиб пивоҳонага кирди.

Пиво деган жонивор ҳам “мускарат” — ичкиликнинг бир хили бўлганликдан, унинг табиатида узоқ йўлни яқин қилиб, мушкулни осон қилиш хосиятлари йўқ эмас. Пивонинг хосияти билан “бандаси” деганимиз йигит, суҳбатини ўзининг таржимаи ҳолидан, паст-баланд фазилатларидан бошлади.

Агар мастликнинг кўтариши билан бир оз муболага қилмаган бўлса, унинг таржимаи ҳоли ҳар хил фазилатлар билан тўла. У пул деган нарсани жуда осон ва кўп миқдорда топади. Лекин уни аямайди, бўлса-бўлмаса сарф қилаверади. Табиатида бахиллик, қўлида қаттиқлик, ишида тўсқинлиқ йўқ. У уйланмаган бир йигит, муносиб бир қиз топилмагани учун, ҳалигача

бу масалани хаёлига келтирмаган. Бу хайрли ишини гақдирга, қисмат тасодифига ҳавола қилиб қўйган. Лекин у бунинг билан бу масалада “олма пиш — оғзимга туш” деб, бемалол ҳаракатсиз ҳам ётмайди, қулай қиз ахтаради, аммо муносиброғи учрамайди.

Ўзининг шаҳарда бўлатурғон аниқ жойи йўқ, ҳар ойда уч-тўрт шаҳарга тушиб, кундузи санқийди, кечаси чойхонада ётади.

Пивохонадан чиққандан кейин “бандаси” Алдар Кўсани ўз қошига таклиф қилди. Чойхонанинг бир бурчагида икки-уч соат суҳбат кетди. Ниҳоят, Алдар Кўса ҳам букун “бандаси”нинг ёнида қолишга мажбур бўлди. “Бандаси” ҳамма ухлаган бўлса, “нозанин”га бир тегишиб қарамоқчи эди. Бахтига қарши “нозанин” ўрнида топилмади. Балки қазойи ҳожатхонага кетгандир, келиб қолар — деган тамаъ билан бир муддат кутди. Лекин “нозанин” ҳамон ғойиб эди. Ўридан туриб, чойхона ичида бўлган баъзи гумонли ўринларни қарамоқчи бўлиб этикни киймоқчи бўлганда, этикни топа олмади. Бош-учига қараса, кастюм, шапка, кўйлак, чолвор — ҳеч нарса йўқ. “Бандаси” жуда саросима бир вазиятга тушди. Кўрпани бошига олиб бир замон ўйлаб кетди.

— Бу нарсаларни ким олар экан, “нозанин” бўлса, ўзининг айтишича, маъсум бир қиз. Унга бу туҳматни тақиб бўлмайди. Нима бўлса ҳам, самоварчидан сўраб қараш керак.

Самоварчи ҳам дўконини ичидан берклаб, ётиб қолғон эди. “Бандаси” бошига кўрпани олиб, самоварчи ёнига борди, ҳодисани шарҳлаб, ўғрини кўрган-кўрмаганини сўради... Самоварчи ўридан туриб дўкон ичидаги асбобларни тафтишдан ўтқара бошлади. Натижада, иккита кичкина тилам билан пул солиб қўйган сандиқча йўқ бўлиб чиқди.

“Бандаси” билан самоварчининг пардадан ташқари оҳанглари таъсиридан уйқуси бузилган меҳмонлар ҳодисани англашга қизиқдилар.

Ҳодисанинг мазмуни уларни ҳам ўзларининг орқалдиларини текширишга мажбур қилди. Натижада, ҳодисанинг мазмуни кенгайиб, қуюқлашиб кетаверди. Бировнинг ботинкаси йўқолган бўлса, бошқанинг чолвори йўқ, қисқаси, йўқ нарсанинг сони кўпайиб кетди. Биров-бирова даъвогар бўлишга ўхшаган баъзи кўнгилсиз ҳоллар ҳам воқеъ бўлмасдан қолмади. Лекин бу даъволардан зиғирнинг гулидек манфаат орзу қи-

лиш мумкин эмас. Шунинг учун ҳодиса тўғрисида тегишли ўринларга маълумот берилиб, акт тузилди.

“Бандаси” яланғоч ҳолда қолғон эди. Бировдан муваққат бошпана топиш имконияти ҳам гоят узоқ эди. Шунинг учун “бандаси” ўз фикрини кўришга мажбур бўлди. Кийим отида бир ёзги майка ва бир трусикдан бошқа бошпанаси бўлмаган “бандаси”, ўзининг бу шарманда қиёфасини ҳеч кимга кўрсатмасдан маълум маконига етиб олишни керак эди. Шунинг учун йигит бир адёлда: унга ҳам бош кийим, ҳам уст кийими вазифаси юклатилди. Шундай қилиб, “бандаси” кеча ичида ўзининг маълум маконига қараб йўлнинг танобинни тортди...

Бутун кеча уйқудан қолғонлиғи, 16 чақирим ортиқ узун бир масофани пиёда босиб боргани учун бўлса керак, бугун “бандаси”нинг кўрпаси туш маҳаллардагина аранг тебрана бошлади. Ойнадан тушган қуёшнинг шуъласи кўрпани қизитиб юборган, кўрпанинг ичи ҳар қандай таърифга лойиқ бўлган бир ҳаммомнинг ичига ўхшаб қолғон эди. “Бандаси” тандирдаги кулчадек тўлишиб, қизариб уйқусини камолга еткарар эди.

Борган сари қуёш кўтарилар, унинг шуълалари кўпроқ ҳаракат касб этар эди. Шунинг учун кўрпанинг ичи ҳаммомлик сифатини йўқотиб, тандир вазифасини шакллантира бошлади. Ниҳоят, ҳароратнинг шиддати “бандаси”га малол етказмасдан қолмади. “Бандаси” кўрпани кўтариб, бошини чиқарди. Кўрпа воситачилик вазифасидан олинганидан кейин ҳаракат бевосита “бандаси”нинг башарасига чўкди.

“Бандаси” етмиш икки томиридаги энергияни бир нуқтага тўплаб, “хўп” деди-да, ўзини уйнинг соя бетига олди. Унинг кўзлари ҳамон юмуқ эди. Қовоқлари қозонга кирган ўпкадек шишиб кетгани учун, кўзининг доираси мажнун ҳажмида эди. Лекин у ҳозирча кўзини шу ҳажмида ҳам оча билмас эди. Зўр билан мош ҳажмида бўлган кўзининг беш фойизи очилди.

Уйнинг эшигини тўғри кўрсатган чап кўзининг ҳира раҳбарлиги остида “бандаси” ташқарига чиқди. Юзини, бошини совуқ сув билан ювди, лекин димоғидан сувга тушган пайтаванинг иси келар эди. Бир ҳовуч сувни елкасига ҳам ағдариб юборди. “Бандаси” бир сескангандек бўлди. Кўзининг қолғон 50 фойизи ҳам очилиб кетди.

“Бандаси” тўрт амални яхши билгани учун оти

муаллим эди. У бу амалга колхознинг ҳисобчилигидан кўтарилган эди.

Бу кўтарилиш ҳисобчиликни яхши билганликдан, колхознинг ҳисоботини яхши йўлга қўйганлигидан эмас, балки ҳисобни бутунлай билмаганлигидан, ишларини чатоқлаштириб юборганидан кўтарилган эди. Ҳисобчилик вазифасидан кўтарилгандан кейин “бандаси” бир оз вақт ишсиз қолиб, оғзи осилиб юрди. Ниҳоят, ўзининг бир муаллим ўртоғини (нг) ёрдами билан муваққат бир муаллимнинг бўш ўрнини ишғол қилиб турди.

“Бандаси” ундай-бундай қилиб кунни кеткарди. Доимо календар билан бирликда илгарига босар эди. Шундай қилиб, муаллимликнинг бир ойини муваффақият билан ўткарди.

Масалани энг нозик ери ва диққатга ярарлик нуқта-си маошни қўлга киргиши эди. Шунинг учун “бандаси” бахтига бу кун чек ёзилса ҳам, ойлик олинмаган. Ноилож эртани кутиб, чойхонада қолишга мажбур бўлган. Ниҳоят, шўрига шўрва тўкилиб, Алдар Кўсага учраган. Кечаси адёл ёпиниб қишлоққа етиб ҳам улгурган эди. У букун ҳам ўқишни таътил этишга мажбур бўлди. Болаларга таътилни эълон этиш учун синфга кирганда, унинг одам ёввойисига ўхшаган яланғоч қиёфасини кўрган шоғирдлар ҳайратда қолдилар. Лекин муаллимнинг “бадан тарбияси” тўғрисида ўқиған “лекция”сидан кейин, мантиқ қаршисида “чурқ” этиб, садо чиқарғучи ҳам топилмади.

Шундай қилиб, бу кун ҳам “бандаси” шаҳарга тушди. Биронта таниш чиқиб, яланғоччилик кайфиятидан савол қилса, “испартакиядага келдим” деган жавоб билан қаноатлантирар эди. Ниҳоят, “бандаси”нинг ўқи нишонга етди. Ойликни олиб, ўзига кийгулик харид қилиш ниятида эгри-эгри босиб бозорга тушди. Керак-ли нарсаларни олгандан кейин қишлоққа қайтмоқчи бўлганда, тупов кунги “нозанин” билан учрашиб қолди. “Нозанин” чойхонада ўзининг рўмолини йўқотганини, шунинг учун “бандаси”ни ёлғиз қолдириб кетишга мажбур бўлганини изоҳлаб, меҳмон сифатида “бандаси”ни ўз уйига таклиф қилди. “Бандаси” бу таклифни қабул қилиб, Алдар Кўсага эргашиб кетди.

* * *

“Бандаси”шира маст бўлган эди. Бозордан олган кийимлари билан пулларини сандиқнинг устига қўйиб,

уларни кийиб ўтиришни ҳам зарур топмаган эди. Алдар Кўса деган бошида ниманидир пиширмақ билан машғул эди.

“Бандаси” якка ўтириб сиқилди шекилли, “нозанини”ни ўз ёнига даъват қилди:

— Қозон қочиб кетмайди, буёққа келинг.

— Ҳозир бораман, қозон остига олиб кетмасин.

— Остига олиб кетса яна яхши, келаверинг.

Алдар Кўса қозонни ташлаб “бандаси”нинг ёнига келиб ўтиришга мажбур бўлди. Бир-икки дақққа “суҳбат” қилиб борди. Масала ҳал бўлиш даражасига ҳам етиб борган эди. Тўсатдан эшик қоқилди.

Алдар Кўсанинг ранги ўчиб, қути қочқандай бўлди.

— Нима учун эрим бемаҳал қайтиб қолди?

— Бу ким, ҳали эрингизми?

— Эшикни қоқиши ўшанга ўхшайди.

— Энди мен нима қиламан?

— Билмадим...

— Ие..., сиз нимани биласиз?

Шу можаро устида хуржунини кифтига ташлаб Ҳубби кал кириб қолди. Уй ичида бегона кишини кўрган Ҳубби, “хотинига” қараб бузуқ қиёфат билан:

— Бу яланғоч киши ким?

— Мен қўшниларникида эдим, қайтиб келсам, мана шу киши уйда қақир-қуқур асбобларни йиғиштириб қочмоқчи бўлиб турган экан. Мен ушладим, менга зўрлик қилиб бош бермаётирган эди, яхшиям сиз келиб қолдингиз.

Бу сўзни эшитган Ҳубби калнинг ҳар жуни бир ништар бўлгандек бўлиб, “бандаси”га ҳужум қилди. Бир соат ичидаги нзи узилмаган таёқнинг шиддатидан “бандаси” сувга тўлган тулумга айланди. Ниҳоят, уни уриб-уриб чиқариб юбордилар.

“Бандаси” яна бир марта усти бошдан ажрагандек, бир ойлик “иш ҳақи”дан ҳам айрилди, лекин таёқ насяга турмади. У нима қилишни билмас эди. Қийинни қолдиргани ҳам алам қилмас, ҳатто таёқни ҳам писандига илмас. Лекин бир ойлик маош... Шу ёмон алам қилар эди. Ниҳоят, “бандаси” ўз-ўзига тасалли беришга мажбур бўлди.

— Майли, кетса кетаверсин, нима, “ҳой”дан кетди, “ҳуй”га кетди, мен кечалар ухламай дарс ҳозирлаб, кундузлари умримни эговладимми? Ўзи муаллимлик менинг ишим ҳам эмас эди.

ДУСТИМНИНГ УЙЛАНИШИ

Дўстимнинг жуда яхши сифатлари ва бемалол хусусиятлари бор. Шу сабабдан йиллар ўтиб сану ман айтишмадик, иту мушук бўлишмадик.

Унинг яхши сифатларидан биттаси шуким, ёлгонни кўп айтмайди, зарур бўлган вақтларда чинни кўпроқ истеъмол этади. Шу жиҳатдан унинг доимо ваъдада вафоси қавлида қарори бор. Думи, дастаси маълум ва аннқ.

Лекин дўстимнинг тилига ҳар ким тушунавермайди. Мен унинг хусусиятларини жуда яқиндан ўргандим. У “боғ” тўғрисида сўз бошласа, мен “тоғ” ҳақида изоҳ бераман. У “аузибилло” деганда мен, “валаззолин”га тушавераман. Бу, албатта, дўстимнинг тилини яхши билганимдан шундай.

Дўстим ҳеч тутилмасдан битта-битта ва жуда равшан гапиради. Шунга қарамасдан, яна унинг мақсадига яхши тушуниб бўлмайди. Имо-ишорат деган нарсалар ўз кучини йўқотмайди.

Дўстимнинг ўзи адабиётдан ҳеч нарса англамайди. Аммо унинг билан икки оғиз гаплашишни орзу этган киши мутлақо адабиёт қоидаларидан хабардор бўлиши шарт. Айниқса, киноя, билмасликка солиш, муболаға ва рамзга ўхшаган қоидаларни сув қилиб ичиб юборган бўлиши керак.

Дўстим ота-онанинг ёлғиз бир боласи бўлганидан, эркаланиб ўстирганлар. Шунинг учун унинг табиатида уятчангликка ўхшаган бир ҳолат бор. Баъзан бу нарса бир оз чегарадан ошиб, инжиқликка ҳам айланиб қолади. У кўпинча зарур бўлган вақтларда ўз мақсадини тўғри айтмасдан, рамз билан киноя аралаштириб гапиради. Мақсадни тўғри айтишга уят монельлик қилади. Шу мақсадни ўз вақтида англамасангиз, дўстимда тажанглик бошланади, ундаги инжиқликнинг манбаи шу тажангликдан келиб чиқади.

У “боғ” деганда сиз “тоғ”ни фаҳламасангиз, дўстимнинг наздида сиз тил билмас ҳафтафаҳм саналасиз.

Дўстимнинг энди уйғона бошлаган вақтлари эди, унинг кўнглига уйланиш ҳаваси тушди. Дўстим ўзининг “дард”ларини отасига изҳор қилишни истар эди. Лекин дўстимнинг отаси, ўғлининг тилига тушунмас, шунинг учун ўгли: «Уйланиш нодон кишининг иши», деса ҳам, қарши гап гапирмас ва ўғлини уйлантиришга тарғиб қилишни истамас эди. Чунки дўстимнинг отаси

қали бир-икки йил ичида ўғлини уйлантиришни мўлжалламас эди. Гарчи унинг кўнглида бирдан-бир ўғлини бирон муносиб ердан уйлантириш орзуси бўлса ҳам, ҳамон арқонни узун ташлаб, туяни миниб, узоқни андиша қилар эди.

Дўстим отасининг ҳафтафаҳмлигидан диққат бўлади. Унинг фикрича, ўзи уйланишни ҳар қанча қораласа, отаси қарши туриб шунча оқламоғи керак. Дўстим “уйланмайман” деб туриб олса, отаси “уйланасан!” деб мажбур қилиши керак бўлар эди. Лекин дўстимнинг отаси бундай қилмади. Нима деса, бу ҳам суриштирмасдан шуни маъқул деяверди. Дўстим жуда тажанг бўлавергандан кейин ўртага мен тушиб, орани очиқ қилиб қўйдим.

Дўстим шу англашилмовчиликлар орасида уйланиб ҳам қолди. Бунинг билан ҳам дўстимнинг вазиятида ўзгариш кўринмади, у ҳамон илмоқли гапирар эди.

— Хотининг кўнглингга мувофиқ келдими? — деб сўраганда:

— Ўзи мақташга арзимаса ҳам, бурни жуда шинам, — дейди. Дўстимнинг бу киноясида келиннинг бурнида бир айби борлигини англадим. Лекин бу айб буруннинг узунлигидами, ялпоқлигидами — унчалигини суруштирмадим.

Дўстим билан тўрт-беш йил учрашмай кетдим. Шў узоқ айрилиқдан сўнг қайта кўришганда уни бурунгидек бўйдоқ, уй-жойсиз топдим. Энди замоналар ўзгариб кетган. Бунинг бир намунаси дўстимнинг ўзи эди. Бундан саккиз йил бурун у кооперативда ишлаганда ҳам салла-чопон кийиб юрар эди. Номоз-рўза, урф-одат деган нарсалар ҳам салла-чопонга яраша дўстимда етарлик даражада топилар эди. Ҳатто, у биринчи марта уйланганда ҳам шу шароит доирасида эди. Энди тирикчиликдаги муносабатлар ўзгариб қолган. Бунинг ҳар кимдан илгари дўстимнинг ўзи билади. Дуруст у биринчи марта уйланиб, хотини ўзининг дидига келмаганидан уй-жойнинг лаззатини билмаган. Шунинг учун икки орада айрилиқ воқеа бўлган. Энди у уйланаман деса, кўнглидаги хотинни топиб олиб билади. Унинг кўнглида уйланиш мақсади йўқ эмас. Шунинг учун “эндиги хотинларга ишонмаслик” тўғрисида кўпроқ сўз очади. Албатта, бундан тескари натижа чиқариш керак бўлади.

Дўстимнинг “ошиқ”лар қаторига кирганига энди 8 ойлар вақт ўтиб кетди. Дўстим ўзи ишлаб турган

идорадаги бир қизга муҳаббат боғлади. У қиз бета-каллуф, очик чеҳрали, содда табиат бир қиз эди. Ҳар ким билан гаплашаверади. Ҳеч кимдан тортинмайди. Шунингдек, менинг дўстим билан ҳам ўтганда-кетганда гаплашаверади. Аммо дўстим шу қиз билан тез-тез ва кўп-кўп сўзлашишни истайди. Лекин мақсадга хилоф бир тарзда озгина сўзлашгандан кейин дарров бир тарафга чекилади. Унинг кўнглига биров ёмонроқ бир нарса сезмасин деган хавф тушади. Бир тарафга кетган билан ҳам тинчимайди. Унинг ёнига яна бир бориш учун баҳона қидиради. Қиз билан бошқа биров гаплашиб турган бўлса, дўстимнинг рангида қон қолмайди. Уларнинг нима тўғрисида гапириб турганларини унга кераги йўқ. Фақат гаплашмасалар яхшироқ.

Шундай қилиб, дўстим бу қиз билан жуда ичкисир бўлиб олди. Ҳар куни бир шингилдан қилиб 7-8 ой ичида дўстим ўзининг бутун таржимаи ҳолини, одобини, ахлоқини, қобилиятини изоҳлаб улгурди. Дўстимнинг келажак тўғрисидаги планлари билан ҳам қиз ошна бўлди. Мана шу суҳбатлар натижасида булар бир-бировлари билан жуда яхши дўст бўлишган эдилар.

Қиз дўстимнинг бутун сири билан ошна бўлган, шунинг учун унга баъзи маслаҳатларини ҳам берар эди. Дўстим, аввало, уйланиш — турмуш қуришнинг ёмон жиҳатларидан кўп баҳс очар эди. Қиз унга маъқул далиллар келтириб, дўстимни бу фикрдан тез қайтарди. Дўстим энди уйланишга ҳозирланган эди. Қўлига пул тушган вақтларда ботинка, кўйлак, рўмол ва шунга ўхшаган нарсаларни олар эди. Бу олинган нарсалар албатта ҳалиги қизга кўрсатилади. Кўрсатилмаганда ҳам, ҳар ҳолда шу нарсанинг олинганлиги тўғрисида маълумот берилади. Демак дўстимнинг уйланишга ҳозирлиги бор. Қимга уйланишини ҳам билемиз. Лекин бу нарсани фақат бир биз билган билан иш битмайди. Буни энг аввало шу қизнинг ўзи билиши керак. Ҳаммага маълумки, дўстим ўз мақсадини имо-ишорат йўли билан англатишга тиришди. Лекин қиз ҳали дўстимнинг бу одатини тамом тушуниб етмаган. Унинг оғзидан чиққан ҳар бир гапни бўлганича қабул қилиб келади.

Икки орада шунча яқинлик, дўстлик туғулганлиги-га қарамасдан, дўстим ҳамон ўз мақсадини очиб ташламайди. Ўзини ҳамон “сўфи” кўрсатишга тиришади, ҳамон насиҳатчиликдан бўшамайди. Унинг қиз билан бўлиб кетган муомаласи суюқлисига бўлатурган муо-

маласидан кўпроқ онаси билан бўлатургон муомалага ўхшайди. Шунга қарамасдан, қиз дўстимнинг оёқ олишини бошқача сезади. Бу ҳозирликларнинг ўзинга оид бўлганлигига ҳам қаноат ҳосил қилмоқчи бўлади. Лекин иш яна дўстим томонидан бузилади. Дўстим қизни жуда авлиё бир жисм сифатида тассаввур қилади. Агар гапнинг устини очиб ташласа, қизнинг газаби келиб, бу борим ҳам йўқ бўлиб кетмасин деб хавф этади. Шунинг учун имо-ишорат билан натижа чиқармоқчи бўлади.

Қизнинг ҳам турмуш тўғрисида режалари йўқ эмас, у ҳам турмушга чиқмоқчи. Унга талабгорлар ҳам кўп. Улар учрашганда масалаларни очиқ қилиб қўйганлар ҳам. Лекин уларнинг кўписи қизга маъқул тушмайди. Қиз менинг дўстимни ёмон кўрмайди. У оғир, андишалли, ҳар ишни ўйлаб қилатургон, ароқ ичмайди, беҳуда юрмайди. Албатта, бундай одамдан ёмонлик кутиш тўғри эмас. Лекин дўстимнинг “ичимдагини топ” деб ўтириши кишини диққат қилади. Қиз шу мулоҳазалар билан масалани кескинлаштиришни истади. Дўстимга шундай бир хат ёзди:

— “Сиз билан кўпдан бери дўстимиз. Бир-бировимизнинг игнадан-ипигача бўлган сирларимизни биламиз. Лекин сиз ҳамон мендан бир нарсани яширасиз. Уша нарсани бировга айтибсиз. У: “Сен ана унга турмушга чиқар эмишсан”, — деди. Мен, албатта, аччиғландим. “Йўқ гапни гапирма, мен ундай гапни ўйлаб ҳам кўрганим йўқ”, — дедим. Энди сиздан сўрайман. Сиз ўшанақа гапни гапирган эдингизми?”

Бу хатни ўқиган дўстимнинг рангида қони қолмади. “Иш бузулибди”, — деди-да, шу кундан бошлаб қизга ўзини кўрсатмасликка қарор қилди. Дўстимнинг фикрича, қиз энди уни тамом хулиган, аҳмоқ бир одам деб билган, ундан бутунлай аччиғланган, шунинг учун унга тўғри бўлишдан қўрқади.

Дўстим, узун бир оқ қоғозга шу сатрларни ёзди: “Хатингизни олдим. Ҳеч кутилмаган бир тухматни менинг бўйнимга юкламоқчи бўлдингиз. Мен ҳеч кимга ҳеч қандай ахлоқсизликка сабаб бўладиган гапни гапирган эмасман. Сизни мен ўз синглим деб танийман. Ўзингизга ҳам неча марта айтганман. Ҳали ҳам шу сўзимдан қайтмайман. Ҳар ким гапирган бўлса кўролмасликдан, шахсий ғараз юзасидан гапирган. Ҳеч бирига ишонманг”.

Лекин дўстим умрида бир марта жуда катта ёлғо

ини шу хатга айтиб юборган эди. У қиз билан уйланиш тўғрисида “ҳеч кимга ҳеч нарса деган эмасман” деб ёзса ҳам, ҳақиқатда у бу гапни айтган эди.

Қизнинг ўртоқларидан бири билан гаплашганда дўстим бу сирни оғзидан қочириб юборган. Ҳатто тўй ҳозирлиги юзасидан олиб қўйилган баъзи нарсаларни ҳам унга кўрсатган эди. Мана шу «юзи қоралик» дўстимни қиз билан учрашишига монелик қилар эди. У тезлик билан районга командировкага кетди. У доимо ўзини бир муттаҳам кишидай ҳис қилар эди.

Дўстимнинг ёзган хатини олган қиз, ундан қандай жавоб келишини ҳам аниқлаб қўйган. Албатта, у ўзининг дардини очиб ташлар, масала кўнгилдагидек ҳал бўлар деб тушунар эди. Лекин дўстимнинг бу хати қизнинг бутун умидларини пучга чиқарди. Қиз ҳам энди дўстимни кўриб қолса, унга тўғри қарай олмас эди. Шу хатни ёзиб юборганига қиз минг пушаймонлар қилди. Лекин бу пушаймонлар энди унга фойда қилмас. Нима бўлса ҳам, дўстимнинг юзини иккинчи кўрмаслик қизнинг муваффақиятларидан саналатургон бўлиб қолди.

Қизларнинг ўртасига тушган гап тез чўзиладиган, тез тарқалатургон бўлади. Дўстимнинг оғзидан қочгон гап, бир қанча қўшимчалар билан улғайиб, узайиб кетди. Энди уни, билмаган, эшитмаган қиз йўқ. Ҳатто, баъзи хотинлар бу янгиликдан эрларига ҳам маълумот бериб қўйишдилар. Ўзи ҳеч ерда ҳеч гап бўлмаса ҳам, иш табриккача бориб етди. Юрагининг ёнишига чидай билмаган менинг дўстим бир кунгагина райондан қайтган эди. Бир таниш учраб қолиб, секингина табриклаб қўйди. У бўлди-бу бўлди, дўстимни бу шаҳарда учратган киши бўлмади.

Муҳаббат дардидан толғон дилим бор,
Не оғзим бор дейишга, не тилим бор.

Букулдим чанг каби ҳасрат юкидан,
Кўнгилда нолалик юз хил қилим бор.

Дақиқа сендан айрилмоқ на мумкин,
Дилимда бир муҳаббат бор — елим бор.

Тилим йўқ, сен ғамимни англамайсан,
Кутарман қанчаким ою йилим бор.

Ўзим экдим, ўзим энди ўрарман,
Уят-шармандаликдан ҳазилим бор.

Бўлиб оввора юзингни кўролмай,
Номаълум бир макони манзилим бор.

Чекарман дамба-дам сенсиз тамаки,
Сенинг ўрнингда ёнимда чилим бор.

ИҶҚОЛҒАН ДУНЕ

Ухшатмагунча учратмас деган бир гап бор. “Тенг-тенги билан, тезак қопи билан” ҳам дейдилар. “Қабутар бо кабутар, гоз бо гоз” деган ҳикмат ҳам шуни таъкидлайди.

Бунақа гапларни йиғаверсангиз бир қоп гап бўлади. Мана шу бир қоп гапнинг ҳаммасини бир ерга тўпласангиз, мен, ихтиёрсиз, отам билан онамни хотирлайман.

Отам билан онамнинг табиатларида бир-бирига мос келатурган хислатлар кўп, улар бир-бировларига жуда ўхшайдилар. Шунинг учун уларнинг муомалалари ғуборсиз, турмушлари ширин. Бир лавлагини икки бўлсангиз, ярмиси отам, ярмиси онам бўлади.

Баъзи эски қадрдонларнинг ўртасида ҳам совуқ салқилик оралаб қолади. Бу ҳодиса кўпинча уларнинг табиатларида бўлган ўхшашликнинг баъзи унсурлари етишмаганидан шундай бўлади. Берди банги билан Турди зиқнанинг қадрдонлиқлари чиппакка чиқиб, бир-бировлари билан ит-мушук бўлиб қолишлариға ҳам шу сабаб бўлди.

Зоҳиран қараганда, Берди банги билан Турди Зиқнанинг исмлари бир-бирига ўхшаш: вазнда, қофияда, оҳангда айримликлари йўқ. Лекин уларнинг қадрдонлиқлариға исмларининг қофиядошлиғи сабаб бўлган эмас. Исмда ҳарчанд бир-бировлари билан ёпишган бўлсалар ҳам, аммо табиатда бир-бировларидан тамом фарқ қилар эдилар. Бу фарқ ҳатто улар дунёга келмасдан бурун ҳам мавжуд эди.

Турди зиқна ўз ота-онасига арзанда бўлганидек, Берди банги ҳам ўз ота-онасининг назарида анқонинг тухумидан кам саналмас эди. Турди зиқнанинг ота-онаси етти болани ерга бериб, энг охиргиси шу Турди зиқнаға эга бўлганлар. Унинг табиатидаги зиқналиққа мана шу қаттиқчиликнинг таъсири бўлмасдан қолмаган.

Берди бангининг ота-онаси эса етти йилгача бола хўрмасдан, зориқа-зориқа шўгина Берди бангининг гирноғига эга бўлишқанлар. Мана шу айирмалар уларнинг табиатларига ҳам таъсир этмасдан қолмаган. Уларнинг табиатларида катта айирма бор. Ҳатто бу айирма шу даражадирки, уни аллақандай пойма-пой ковушга ўхшатиш мумкин.

Турди зикна: “Менинг отим Турди зикна,— дейди,— мен бир марта турган эканман, яна туравераман. Дунёда дон қилиб турсам ихтиёр ўзимда”,— дейди.

Унинг ўзи жуда чаққон, иш чиққан ерда ҳозир бўла олади. Бировдан олишга чаққон, бировга бермасликка чечан.

Берди банги эса аксинча: “Менинг отим Берди банги, керак бўлган эканман, берибдилар, керак бўлмасам, қайтариб олардилар. Менга нима ғам?” деб ётаверади.

Табиатида дангасаликка ўхшаган, таваккалчиликка яқин бир ҳолат бор, “дунёни сел босса тўпиғимдан келмайди” деган тонфадан.

Табиатидаги бу айирмаларга қарамасдан, икки дўст бири зардолонинг мағзи. Уларнинг табиатлари бири-бирига ўхшамаганидек, касблари ҳам бошқа-бошқа.

Турди зикна бошқа кўп тор кўчаларга кириб-чиқиб, беш йилдан бери дорихонада шиша ювади. Гарчи маълум вақтда ишга бориб, белгили вақтда ишдан қайтиш қилинган бўлса ҳам, ҳар кунда нечта шиша ювиш белгиланган эмас.

Берди бангининг ҳам кириб чиқадиған кўчаси йўқ. У энг охирда латта-путта тўплайтурган идоранинг хизматиға кирган. Шу касб унинг мижозига мувофиқ тушганидан бўлса керак, ҳайтовур тўрт-беш йилдан бери шу вазифадан силжимади.

Кўрасизки, касб-корда ҳам айирма катта. Турди зикна дорихона хизматчиси бўлганидан маълум вақтда бориб, белгили вақтда ишдан қайтади. Ҳар ҳолда унинг вазифасида расмият унсурлари учрайди. Берди банги эса бу жиҳатдан бутунлай ярлақан.

Бу икки дўст тез-тез учрашадилар, узоқ-узоқ суҳбатлашадилар. Буларнинг суҳбатларида аския унсурлари кўпроқ бўлади.

— Ростини айтсам, ўзимиз ҳам худонинг ношуд бандаси эканмиз-да!

— Хўш, шамол қаёқдан турди?

— Ҳазилингни қўй, ўзинг ўйлаб қара: бир маҳаллада ўйнашиб ўсган фақат иковимизми? Бўрон нима?

Холвойни айтмайсанми? Шулар ҳам бизлар тенг эмасмидилар?

— Хўш, нима бўлибди?

— Нима бўлар эди. Бўрон дорихонада бошлиқ, сен бўлсанг шиша ювасан!

— Бунинг ҳеч ажабланатурғон ўрни йўқ. Масалан, Холвой муаллимчилик қилади, сен латта-путта йиғиб юрасан!

— Шунинг иллоти нимада — ахир?

— Иллоти тақдирда, пешонада.

Берди банги ўйлаб кетади, бир нафасдан кейин тиккайиб:

— Йўқ, ундай эмас, иллат пешонада эмас! — дейди.

— Қандай пешонада эмас?

— Қурвонни танийсан, Расулни биласан, Болтани кўриб юрасан?

— Хўш?

— Қурвон шу йилда уч юз етмиш уч меҳнат куни ишлабди. Ҳар меҳнат кунига олти сўм эллик беш тийиндан бир йилда икки минг тўрт юз ўттиз беш сўм даромад қилибди. Ёнида хотини, навқирон ўғли бор. Улар ҳам ишлаганлар. Қурвоннинг уй ичиси билан йиллик даромади ўн мингдан ошди деб эшитдим! Биз иккимизда бўлса, ўттиз беш танганинг ҳам дарағи йўқ. Хотин десанг, сенда бир пой маҳси, менда бир пой маҳси.

— Хўш, энди нима демоқчи бўласан?

— Мен айб пешонада эмас, айб елкада, дейман. Агар елка ёр бериб меҳнатга чиниққанда борми, дунёда кўп ишларни қилса бўларди!

— Бор, меҳнат қилақол, сенинг қўлингни ушлаган киши борми?

Берди банги илжайиб ўрнидан турди-да, дўпписининг жиягидан ушлаб ерга урди:

— Ана иллат шу ерда-да, анойи!

Ҳой, ҳарсак-тарсак, топсак, есак.

Топмасак, қаноатини ҳам қилсак...

Турди зиқнанинг бир қават кичкинагина ҳужраси бўлиб, эшиги доим устидан қулф бўлади. Бу ҳужранинг кириш йўли ёлғиз Турди зиқнанинг ўзигагина маълум. Бу тадбир Турди зиқнани меҳмон кутишдан тамом озод қилади.

Турди зиқнанинг топими оз бўлса ҳам, ўзини улуғвор тутаяди. Кўрган киши билан тезгина танишади.

Дарров унинг адресини ўрганиб олади. Бир кўрдими, сўнгра ҳар кун бир марта эшик олдида—Турди зиқна. Аксар вақт шундай йўллар билан қорнини тўйғазади. Уй эшигининг кўпи оғишта бўлганда, қанддан, конфетдан, мумкин бўлса нондан илдиради. Бу нарсаларни бир зумнинг ичида қаерга жойлаб улгургани маълум бўлмайди. Иш аксига тортиб, ови барор ўлмаган чоқларда, ўзига маълум бўлган йўллар билан ҳужрасига келиб қиради. Энг илгари қопқонни қарайди. Илинган сичқон бўлса, думидан тутиб осилтиради, беш-олти марта яхшилаб сўкади. Сўнгра ҳовлининг юзига отиб юборади.

Турди зиқна анойн одам эмас. У ўз ишига жуда пухта. Унинг уйида ҳар нарса бор. Ёғ дейсизми, гуруч дейсизми, унми, арпами, мошми, ҳар нима истасанг бор. Шунинг учун у сичқонларни душман тутати.

Қопқонни янгидан ўрнаштириб қўйгандан кейин, ёғ шишадан беш-олти томчи ёғни имлаб туширади-да, жиз — пиёва шўрва тайёр бўлади.

Турди зиқнанинг давлати фақатгина шу эмас. Ҳатто унинг йиғиб қолгон дунёси ҳам бор. У пулларни омонат кассага бермайди, уйига ҳам қўймайди, ерга ҳам кўммайди. Унинг аяғидаги икки пой маҳси — омонат касса ҳам шу, темир сандиқ ҳам шу! Қўлида қанча пули бўлса, тенг тақсим қилиб маҳсининг икки пойига тикади. Пул ўзи қаерга борса, бирга бораверади.

Турди зиқна одатдагича ҳужрага келиб кирди. Нарибери кавшаниб бўлгандан кейин ҳужрадан кўрпа-тўшакларни олиб чиқиб, оқсоқ караватининг устига тўшади. “Тўрткўз”ни ечиб юборди. Маҳсисини ўз бошининг остига қўйиб, уйқуга кетди... Эрталаб турса маҳсининг бир пойни йўқ. Турди зиқна куйди, пишди, сапчиди, ирғиди — фойдаси бўлмади...

Берди бангининг топими оз бўлса ҳам, қурғурнинг қўли очиқ, завқи баланд. Биров унинг отини тутиб ҳужрасига келса, бор-бурдини қўйиб, “бўлганим шу” деб ўтираверади. У сир ҳам сақламайди.

Турди зиқна уч-тўрт кундан бери қанча ғусса чекиб, ториқиб юрган бўлса, Берди банги, аксинча, ош қилиб очилишиб юради. Айниқса, уч-тўрт кундан бери унинг телпақдаккина қозончаси ашула айтишдан тўхтамади. Гўё бутун ер юзи Берди бангининг қўл остида.

Ҳарсак-тарсак, топсак, есак.

Топмасак, қаноатини ҳам қилсак!

У ўз ўртоғини жуда яхши кутиб олди:

— Нега қовоғингиздан қор ёғилиб турибди?

— Орқа бошим увушиб, аъзойи баданим тиришиб турибди.

— Увушганингни нашага юклаймиз, тиришган бўлсанг, гуручнинг устидан дамлайман.

— Бугун палов қилдингми?

— Хабаринг йўқ, анойи, ҳар куни палов!

— Нима, тилла топдингми, мулла овул?

— Тўғри айтасан, тилла топдим. Дунёда латта-путта йиғишдан яхши ҳунар йўқ. Худой бераман деса, мансабга қарамас экан. Касбим эскичи, ўзим миллиончи! Сенга тушунтирсам, тунов кун таваккални там қилиб, қопни елкамга ирғитдим. Ҳар нарса сўраб кетавердим. Шоди қийшиқнинг тумшугида бир муюлиш бор эмасми, шу ерда бир бола йиртилиб абжағи чиққан бир пой эски маҳсини берди. Уйга келиб, ҳалиги маҳсини эплаб бўладими деб ағ-бағини қарасам, кўзим нимани кўрсин — нуқул червон! Маҳсини сапсим обска қилдим. Ҳаммаси бўлиб уч юз етмиш сўм червон оқди.

Буни эшитган Турди зиқнанинг кўзлари катта очилиб кетди.

— Шу маҳсини ким берди дединг?

— Бир бола.

— Билмайсанми, шу бола кимнинг боласи?

— Ол-а, ака, терговчиликни бошладинг-ку!

— Йўқ, майли, отини айтмасанг ҳам кийган кийими, бўйи бастини айтиб берчи!

Берди банги бесарамжон бўла бошлади:

— Ака, сен бу гапларни тўғридан айтаяпсанми?

— Ундай эмас, менинг увушганим-тиришганим: худди сен айтган бир пой маҳси билан ичидаги пулини йўқотганман!

— Нима дейсан, кучала еган жойингга бориб тириш!

— Йўқ, ҳазил эмас, мен...

— Тухматинг бўлса, ўт билан туядан гапир!

— Йўқ, сен тушунмадинг, мен...

— Нимани тушунмадим? Сендай ўртоқдан кўра, беш-олти танга қарзим бўлгани яхши. Бу ердан жўна, бетингни мурдашов ювсин?!

Турди зиқнанинг ҳам ғазаби алангаланди.

— Сен ўгрисан, мен сени судга бераман!

— Сен номаъқул бузоқнинг гўштини ебсан!

— Ўғри бўлмасанг, ҳозир шу болани топиб берасан. Бўлмаса, маҳсини сен ўғирлагансан!

Турди зикна туллакдан чиққан беданадай уришиб, муштлашиб, Берди бангининг хужрасидан чиқиб кетди. Шоди қийшиқнинг тумшуғидаги муюлишдан турли йўллар билан маҳси сотган болани ҳам топиб олди:

— Бола, сен тунов кун эскичига бир пой маҳси сотган эдингми?

— Сотган эдим.

— Шу маҳсини кимдан олдинг?

— Эрталаб мактабга кетатурганимда иккита ит бир пой маҳсини ўйнашиб юрган экан, шулардан олган эдим.

Турди зикна энди қўшнисининг ола итидан хафа бўла бошлади:

— “Тўрткўз”ни шу қанжиқ йўлдан чиқарган. Хайр майли, нима бўлса бўлди. Энди Бердидан маҳси билан пулни ундирай...

У Берди бангининг ёнига бориб воқеани бирма-бир тушунтирди:

— Маҳсини сен ўғирламаган экансан.

— Ким ўғирлаган экан?

— Мен қўшнимизнинг итидан кўраман.

— Бўлмаса, маҳсини қўшнингги итидан сўра.

— Ахир, маҳсининг бир пойи сенда-ку!

— Мен латта-путта йиғаман, касбим шу. Ундай бир пой маҳсилардан менда бир хирмони бор.

Мана, қадрдон икки дўстнинг юз кўрмас бўлиб кетишларига шу воқеа сабаб бўлди. Берди банги ўз дўстининг бир пой маҳсини билан пулини қайтариб бердими, бермадими, унисини билмадик, лекин ҳар ҳолда уларнинг шу воқеадан кейин бир-бировлари билан салом-алик бўлганларини кўрган киши бўлмади.

ҲАМШАҲАР

Одамни танимоқлик, қовунни чақмоқлаб кўришдек гап экан. Кўп одамлар қовуннинг ташқи жуссасига учадилар. Тўри жуда келишган бир қовунни оласиз, уйга келтириб сўйганингизда у жонивор, ўзининг шунча улуғ жуссасига қарамасдан, мазаси бодрингдан насия кўтарган бўлади. Сиз чақмоқлаб олманингизга пушаймон қиласиз. Лекин бу пушаймонлик сизга фойда бермайди. Агар жаҳлингиз билан қовун сотган кишидан бориб:

— Ака, бу қовунингиз тарракдан ҳам баттар экан.

ку, нима учун кишининг пулини олиб, бемаза қовун сотасиз? — десангиз, у киши сизни важқа қамайди:

— Қизик киши экансиз, мен унинг ичига кириб чиқдимми? — дейди.

Баъзи кишиларнинг зоҳирий дабдабасига учиб ошна бўлиб қоласиз. Бир кўрган билиш, икки кўрган таниш, дейдилар. Учинчи кўрганда қариндош чиқиб қолсангиз ҳам ажаб эмас. Яхшилаб тааммул қилсангиз, ҳозирда энг ёмон кўрган кишиларингиз билан ҳам бошда илдим-нессик кўришганингизни хотирлайсиз.

Мен тўсатдан бир киши билан танишиб қолдим. Бу тасодиф бир қизил чойхонада тўғри келди. Аввалдан таниган кишилар уни “Эшон ака” дейдилар. Мен ҳам тақлид юзасидан кўпчиликка қўшилиб, яъни танишимни “Эшон ака” деб кетавердим.

Эшон ака кўрнинишдан жуда озода бир йигит. У кийимнинг жуда аъло ва қиммат хилларидан княди, яхши ва озода юради.

Бир киши ўзининг ташқи қиёфасига қанча ранг бериб улгурса, яна сайқал беришда Эшон акадан ўрганишга мажбур. Унинг оёқ босиши ҳам жуда улғдир. Гапирганда суюқ эмас. Кўп гапирса ҳам юқори пардадан тутиб гапирди. Ўзи бу шаҳарнинг одамига ўхшамайди. Лекин бу ерларни бу шаҳарнинг одамидан яхшироқ билади.

Дастлаб бир киши билан танишсангиз, исм ва лақабдан сўрайсиз. Шотининг иккинчи пояси бола-чақани сўрашдан иборат бўлади. Мана шундай сурулиб-сурулиб навбат касби корга бориб етади. Бизнинг Эшон ака билан танишишимиз ҳам шотига пояма-поя чиққандай бўлди. Эшон аканинг асл исми Эшонқул, отаси Бердихўжа, касби бекорчилик.

Мен бу бекорчиликка дастлаб унча тушунмадим. Сўнгра мағзини чақиб қарасам, Эшон ака қизил партизан бўлиб чиқди. Гапига қараганда, вақтида кўп иш кўрсатган киши. Унинг кўрмаган fronti, танимаган одами, қилмаган иши йўқ. Ҳозир нафақа ейди, бекор юради.

Лекин қуруқ нафақа билан бу даража катта сарф, бемалол тирикчиликка эга бўлиш учун ҳунар керак деб ўйлайман. Ўзим шунақа ишга қолганда, қурғур, нўноқман. Даромадим ҳеч кимникидан кам эмас. Шундай бўлган билан ҳам, тирикчилик бўлгандан кейин орзу-ҳавас бор, орзу-ҳавас бўлгандан кейин камлик-кўстлик бўлади. Доймо бир тарафини ушласам, у

тарафи қўлдан чиқиб кетади, нариги томонига қўлим етса, бериги томонидан айриламан. Мана шу ташвиш менга алам қилади. Узимни ўзим койиған бўламан: теракдек тўғри ўсганигга балли, даромадинг тузук-у, идора қилишни билмайсан. “Бир оз сиқиб чиқаришни ўрган. Одамлар пулдор бўлган билан, оққанини ялайди. Сен кўп бежо сарф этасан”, дейман. Ўйлаб турсам, бу койганимдан ҳам фойда йўқ. Чунки мен кўп топанман, кўп йўқотаман. Аммо бир хил кишиларда даромад қайда дейсиз. Лекин улар мендан кўпроқ йўқотдилар. Мисол учун менинг янги танишим Эшон акани олинг. Ўзи бекорчи одам, бир мири қирқ пул нафақаси ҳам бор денг.

Шунга қарамасдан, асбоб-анжомли учқат яхши уйи бор. Шу уйдан меҳмоннинг оёғи ҳам узилмайди. Кўп қатори мен ҳам бир неча қатла ошнаминг уйида бўлдим. Ўзи паловни жуда “қулинг ўргулсин” қилиб пиширади. Аввало гоз, гоз бўлмаса ўрдак, жуда топилмаса деганда тус товук. Мана шулар ов гўшти саналади. Ов гўшти паловни кўп олифта қилади, дейдилар. Шу гапни мен ҳам тасдиқ қиламан. Эшон аканинг налоги бўлмаса ҳам, ҳунари бор. Ҳунари овчилик бўлмаса ҳам, ошналарининг кўписи овчи. Овчидан ошна орттирмақ ҳам ҳунардан, ахир. Шундай бўлгандан кейин Эшон аканинг палови ўрдаксиз бўлмайди. Паловга ўрдак солган киши ўз меҳмонига ўрдак паловини қуруқ едирмайди. Бир ютум-икки ютум тадорик қилинади, албатта.

Эшон аканинг меҳмонлари ҳам ўзимизга ўхшаган амалдор йигитлардан бўлади. Айниқса, у тергов ва маъмурий идораларда ишлайдиган йигитлар билан кўпроқ оғишта бўлади. Ўзи партизанлик даврида қўлдан яроғини қўймагани учун, яроқли кишиларни — жиноят қидириш ва милиция ходимларини кўпроқ яхши кўради. Унинг ошналарининг ҳаммаси ҳам менга ўхшаган “кичкина столли” ошналар.

Эшон аканинг бу шаҳарга келганига ҳаммаси бўлиб бир йил бўлади, демак бизларнинг ҳаммамиз шу бир йил ичида орттирилган ошналар. Бизлар ўзимизнинг танишимиз бўлган Эшон акани ўзи таниганча таниймиз. Унинг ҳар айтган гапи учун бир ҳужжат талаб қилиб ўтирмаймиз.

Мен бу шаҳарда энди учинчи ой тураман. Битта-яримта танишларим ҳам бор. Лекин ўзимнинг шаҳаримдан ҳеч ким кўринмайди. Бир кун Шокир деган бир

Йигит билан учрашиб қолдим. Бу йигит менинг ҳамшаҳарим бўлар эди. Мусофирчиликнинг қизиқ-қизиқ ҳосиятлари бўлади, дейдилар. Жумладан, ўз туғилган шаҳарингдан саломалайкум бўлмаган бир одамни мусофир шаҳарнинг кўчасида учратиб қолсанг, “сен сўра, мен сўрай”га вақт қолмайди. Қўлтиглашиб қоласан. Мана, менинг Шокир билан учрашим ҳам худди шундай бўлди. Мен ўз районимизда эканлигимда шунақа одамлар билан суҳбатлашиш нарида турсин, саломлашиб ҳам ўтмас эдим. Энди нима қиласан, бу ер ўз районинг эмас, беш-олти йилдан бери туғулган ерингни кўрганинг йўқ. Тўсатдан биров кўришиб қолса, елимдек ёпишасан, холос.

Биз Шокир билан кўришиб сўрашдик. Гапига қараганда, бу йигит шу шаҳарда бир йилдан бери турар экан. Тўғри келмабдир, учрашмабмиз.

— Бу ерда нима иш қиласан? — деб Шокирдан сўрадим.

— Қўл ҳунари — косибчилик, — деди у.

Мен уни “бирон артел-партелда ишлайтурғандир, бу ҳам ёмон эмас”, дедим. У мени ўз уйига чақирди. Ишим кўп эди, боролмадим. Унинг ўзи менинг уйимга келмоқчи бўлиб, адресимни олиб кетди.

Ҳамшаҳар бўлгандан кейин биров-бировининг кўзига иссиқ кўринади экан. У ҳар кун бўлмаса ҳам, икки кунда бир менинг ёнимга келиб кетатурғон эди. У бир кун менинг ёнимга келди. Одатдагича чой ичишиб ўтиришдик. Бу кун уни нима учундир бир оз безовта учратар эдим.

— Ўзи нима тап, бир воқеа борга ўхшайди ҳамшаҳар? — дедим.

— Воқеа йўқ эмас, айтсаммикин, айтмасаммикин? — деди.

— Айтавер, — дедим.

— Айтаверсам, — деди у, — мен бу шаҳарга икковлашиб келган бир ишеригим бор эди. Шунинг билан иккимиз бу шаҳарга носталқон олиб келган эдик, — деди. — Талқонларни нос қилиб сотавердик, носимиз кўп яхши фойда қилди...

Мен энди ўз ҳамшаҳаримнинг қанақа “қўл ҳунар” эгаси эканлигини англадим. Бу ҳунар, мен ўйлаганча, “артел-партел” даги қўл ҳунарлардан эмас. Ҳозирги истилоҳ билан айтганда, “чайқовчилик”, “мутгаҳамлик” бўлар эди.

Менинг ўзим бошдан ҳам бир оз парвосиз, анқов-

роқман-да! Бўлмаса фалокатим тошиб, бир чайқовчи билан ошна бўлиб қоламанми? Менга ҳамшаҳарсиз тирикчилик қилиш мумкин бўлмасдан қолган эдими? Ўзимни-ўзим яна койиган бўлдим: “Хўп яхши ҳамшаҳар тошибсан, баракалла, ўзинг ҳам жуда зийрак одамсан-да!” — дер эдим.

— Гапираверайми, — деди ҳамшаҳарим.

— Гапиравер, — дедим.

У яна давом қилди:

— Шундай бўлиб, носимиз жуда яхши фойда қилди. Мен ўз шеригимни яна носталқон олиб келиш учун қайтармоқчи бўлдим. Лекин пул етмас эди. Ахир, шу қарорга келдик: “Сен бориб талқонни топиб тўплаб тур, мен насияларни ундираман, қўлимдаги молларни сотаман, сенга тез пул юбораман”. Шеригим кетди. Мен пул тўплашга киришдим. Пулларни тўплаб улгурган вақтимда, шеригимдан хат келиб қолди. “Мен 60 пуд талқон тўладим. Пулини отамдан олдим, отамни мол билан сенга юбордим. Талқонни олиб пулни отамга берасан, менинг ўрнимга отам сен билан ишлашади, мен тағин талқон олиб бораман”.

Ўзингизга маълум, мен саводсизман. Ёнимизда Эшон ака деган бир киши бор, ўзи доимо қулоқларнинг, чайқовчиларнинг ишини тўғрилаб юради. Ҳалиги хатни шу кишига ўқитдим.

— Эшон ака деган бир партизан бор, шуни айтмайсанми? — деб сўрадим.

— Шуни айтаман. Лекин у партизан эмас. Ўзи тарёқ сотиб қўлга тушган. Убу! шаҳарда сургун бўлиб юрибдир.

— Баракалла, — дедим, — ҳали буниси ҳам борми-ди?

— Ўзи шундай одам, — деди у, — ўзининг юртидан қочиб келган қулоқларни, чайқовчиларни у яхши танийди. Уларни қўрқитиб, улардан бир нима ундирмасдан қўймайди. Касби кори шу! — деди.

— Хўш, шунинг билан сенинг ишинг нима бўлди? — деб сўрадим.

— Нима бўлар эди, — деди у, — хатни ўқитгандан кейин менга бир пиёла ароқ қуйиб берди-да: “Шеригингга пул берган эдингми? — деб сўради. — Мен “Йўқ, пул бермаган эдим, пулни ўша тарафдан тўғри қилганлар эмиш”, — дедим. Эшон ака лабини қайтариб тишлади-да, ўйлаб кетди, бир оздан кейин мендан сўради:

Сенга бир маслаҳат берсам, мумкинми?

— Мумкин, — дедим.

— Узинг нодонроқ йигит кўринасан, — деди Эшон ака, — сен, нодон бўлмасанг, эгри ўроққа тўғри соп ўткармас эдинг.

— Қандай, масалан, эгри ўроққа тўғри соп ўткарган бўлибман, — деб сўрадим.

Эшон ака калласини лиқиллатди:

— Шу чайқовчиликнинг ўзи тўғри ишми? — деди. — Тўғри иш эмас, сиз чайқовчилар қарғага ўхшайсиз. Қарганинг бир кўзи ўқда бўлса, бир кўзи нимада?

— У айтганингиз тўғри, — дедим. — Айтингчи, энди сиз нима маслаҳат бермоқчи бўласиз?

— Менинг, маслаҳатим, — деди у, — эгри ўроққа эгри соп!

— У нима деганингиз?

— Чайқовчилик иши ўғрилиқ, муттаҳамчилик эмасми?

— Шундай, — дедим.

— Энди сен чайқовчи бўлсанг, муттаҳам бўлсанг, тузукроқ бўл-да!

— Масалан, қандай? — дедим.

Эшон ака илжайиб:

— Қўй-чи, сен пул кўпайтирмоқчимисан?

— Худо берса, кўпайтирмоқчиман.

— Пул кўпайтирмоқчи бўлсанг, бундай қиласан: сен кутиб тур, шеригингнинг отаси талқон олиб келсин. У, албатта, қулоқ бўлмаса, чайқовчилик қилмайди. Майли, қулоқ ҳам бўлмасин. Мен уни қочган қулоқ деб қамоққа оламан. Носталқонни сотиб пулини чўнтагингга соласан, қўлингдаги пуллар ҳам ўзингга қолади.

Мен ўйлаб қолдим, ё “ҳа”, ё “йўқ” деб кескин бир жавоб айтолмас эдим.

Эшон аканинг ичи қисилди:

— Қани, нима дейсан, анойи?

— Нима дер эдим, бу мумкин эмас. Ўртада ваъда бор, войиз бор.

— Ўғрида ваъда бўладими? Молия хабар топмасдан бурун иложини қил, дейман-да, жинни! — деди.

Ўз-ўзимга: энди ишни худо урди, дедим. Қаердан бу балога учраганимни билмайман. Ноплож, Эшон аканинг маслаҳатига унадим.

Шу тарихдан бошлаб Эшон ака худди чироққа ёпишган пашшадек, менинг ёнимдан кетмайтурган бў-

либ қолди. Кечаси уйимда, кундузи дўконимда кўнглига тушган нарсани буюриб, еб-ичиб кетаверади.

Бир кун бозорда нос сотиб ўтирган эдим. Эшон ака келди:

— Шокирбой, бир оз балиқ олдириш, — деди. Балиқ олдирдим. Биз Эшон ака билан балиқ еб ўтирганда, аравага носталқонларни юклаб шеригимнинг отаси келиб қолди. Биз уни яхшилаб кутиб олган бўлдик. Аравани Эшон ака билан менинг уйимга жўнатдик. Шеригимнинг отаси кечгача менинг ёнимда бўлди. Бозор беркитгандан кейин биргалашиб уйга бордик. Мен шеригимнинг отасига энди жой қилмоқчи бўлиб турган эдим, бир милиция бизга кириб келди, меҳмонларни олиб кетди.

Бироздан сўнг Эшон аканинг ўзи келди:

— Қандай, иш жойинга тушдимиз?

— Жойинга тушди, Эшон ака, — дедим.

— Энди менга айт-чи, шу келтирган молнинг баҳоси қанча бўлади?

— Ҳозир талқоннинг ҳар пуди беш юз сўм. Бу келган талқон 20 пуд, демак ўн минг сўм бўлади. Шу пул-ки ўзимга қолди. Лекин буни ҳазм қилиш қийин-да!

— Нима учун қийин бўлсин, молларни сотасан-да, узокроқ ерга кетасан. Сени ким ахтариб юради дейсан?

— Шунчасини сизнинг маслаҳатингиз билан қилдим, бундан сўнгисини ҳам ўзингиз тўғрилаб бера-сиз-да.

— Баракалла, тўғрилаб берамиз, — деди Эшон ака, — лекин сен бизнинг хизмат ҳақимизга нима бера-сан?

— Нима десангиз, шуни олинг.

— Шу молнинг нархини ўн минг сўм дедингми?

— Шундай.

— Мен сендан зиёд сўрамайман. Ярмини берсанг бўлади.

— Ярми кўплик қилади, Эшон ака.

— Қимга?

— Қимга бўларди, сизга кўплик қилади.

— Менга ҳаммаси ҳам кўплик қилмайди. Пул бўлади-ю, кўплик қиладими?

— Йўқ, ахир бунча пулни бериш менга оғирлик қилади-да.

— Ўзингни ажаб соддаликка соласан. Нима, сен бу пулни қўлингни қавартириб топдингми?

Мен энди ҳақиқатдан ўғри бўлиб қолган эдим.

Менинг бутун тақдирим шу Эшоннинг қўлида бўлиб қолган эди. Истаса, ўтга ташлайди, истаса, сувга!...

Қабул қилишдан бошқа илож топмадим. Нарн-бери шошилинч равишда талқонни пуллаб, беш минг сўмни Эшонга бердим. Шундан икки кун ўтгандан кейин, шеригимнинг отаси қамоқдан чиқиб келди. Энди менинг қўлимда, шеригимнинг отаси билан муомала қиларлиқ дастмоя қолмагон эди. Ноилож, яна Эшонга мурожаат қилишга мажбур бўлдим. У менга шундай маслаҳат берди:

— Сен ўзингни билмасликка солиб, шеригингнинг отасини бир-икки кун меҳмон қил. Сўнгра: “Келишдан мақсадингиз нима эди?” — деб сўра. Агар у шериклик муомаласидан сўз очса, молга мункир бўл, сиз менинг уйимга мол келтирмадингиз, де.

— Мен бу ишни қила билмайман. Қандай қилиб бировнинг молига мункир келаман, бунга кишининг юзи қандай чидайди? — дедим.

Бу сўзни эшитган Эшон аччиғланди:

— Ўзингни содаликка солма, чайқовчида юз бўладими? — деди.

— Йўқ, ахир қандай мункир келаман?

— Мен ўргатиб ўтдим-ку!

— Хайр, яхши, сизнинг йўлингизга ҳам кирай, мункир келганимдан кейин у мени судга беради, унинг шоҳиди бор.

— Шоҳиди ким?

— Сиз.

— Мен шоҳид бўлсам, ишнинг битгани. Сен уйингга бор, шеригингнинг отасини уйингдан ҳайдаб чиқар, бошқаси билан ишнинг бўлмасин.

Мен жуда телбаланиб қолган эдим. Шундай бўлса ҳам, уйга келиб икки кун ичида шеригимнинг отаси билан ҳисобни баробар қилдим. Яъни олган талқонимга мункир келдим. Меҳмон билан урушдим, уни уйимдан ҳайдаб чиқардим. Шунга мажбур эдим.

Шеригимнинг отаси менинг уйимдан ҳайдалгандан кейин, тўғри Эшоннинг ёнига борди. Эшон уни жуда ҳурмат билан қаршилади. Унинг арзини ортиқ диққат билан тинглаган бўлди:

— Майли, хафа бўлманг, агар у муттаҳамлик қилгон бўлса, мен шоҳидман, судга ариза берамиз. Моллингиз, албатта, унади, — деди. Шундай қилиб, Эшон закончи бўлди-да, ариза ёзиб ишни судга бердилар. Суд кунда Эшон тескари гувоҳлик берди: мен бу

кишининг носталқон олиб келганини кўрганим йўқ, — деди. Шунинг билан суд натижасиз тугади.

Шеригимнинг отаси жуда қийин аҳволда қолган эди. Ейишга-ичишга бир пул йўқ.

Қайтиб кетишга ҳам йўл банд. Эшон унга тараҳхум қилган бўлди. Уч кундан кейин қайтариб юборишлик шарти билан унга эллик сўм пул берди. Шунинг билан шеригимнинг отаси Эшондан миннатдор бўлган ҳолда жўнаб кетди.

Шундан кейин Эшон яна менинг ёнимга келди:

— Қандай, ишлар жойидами? — деди.

— Жойида, — дедим.

— Қани, энди тезроқ бир тарафга кетасанми?

— Тез кетаман.

— Яна бизни рози этмасдан кетиб қолма.

— Сизнинг яна қандай норозилигингиз бор? Беш минг дедингиз, бердим.

— Беш минг сўмни нима учун бердинг?

— Маслаҳатингиз учун?

— Закончилигим учун бермайсанми?

— Қандай закончилик?

— Судда сенинг фойдангга гувоҳлик бердим-ку!

— Шунинг учун қанча сўрайсиз?

— Қўлингда қанча пулинг бор?

— У сизнинг ишингиз эмас!

— Нима учун менинг ишим эмас? Пулни баравар топамиз, баравар бўлишамиз.

— Баравар бўлишдингиз-ку?

— Баравар эмас. Иш янгиланди, янги иш бўйича пулни янгидан бўлишамиз.

— Бўлишинг, бўлмаса, — дедим. Жуда жонимга теккан эди.

Эшон совуққонлилигини бузмасдан:

— Қўлингда қанча пул бор? — деди.

— Беш минг сўм, — дедим.

— Елғон айтасан, — деди. Бурунги пулларни яширдинг. Шеригинг талқонга кетмасдан бурун қўлингда қанча пул бор эди?

— Унинг билан нима ишингиз бор?

— Қандай ишим бўлмасин? Мен ахир сенинг даромадингга шерик-да.

Мен илож тополмадим, сал бўйин товласам, бутун иш очилиб хароб бўлишдан хавф этар эдим. Қўлимдаги ҳамма пулни бериб Эшонни қаноатлантирдим.

Ўзим энди бирон ерга борай десам, қўлимда дастмоям йўқ. Шунга қандай маслаҳат берасиз?

Мен ундан туратурган ернини сўраб олдим, сўнгра маслаҳат бердим:

— Сенга маслаҳатим шул: бундан кейин менинг ёнимга келма, ўша Эшоннинг ҳам падарига лаънат, сенинг ҳам! Тушундингми? — дедим.

У жуда телбаланиб қолди-да, терлаган, қизарган ҳолда чиқиб кетди.

Мен масалани тегишли жойга маълум қилдим. Эшон қамалган ва ҳамшаҳаримга катта солиқ чиққан эди.

Эшон аканинг воситаси билан бизлар бир кўп киши бир шаҳарда танишиб қолгон эдик. Биз уни ҳамон ўзи танитганча таниб келмоқда эдик. Унинг сирлари очилиб, ҳақиқий қиёфаси билингандан кейин, бизлар чақмоқлаб кўрмасдан, қовун олганлигимизга қаноат ҳосил қилдик. Қим билади, балки у ўзининг шу товламачилик, лўттибозлик ҳунарини ишлатишга бизларни ҳам бир мири кам иккига сотиб юргандир. Балки у ўзининг шу эҳтиёжи юзасидан бизларга ўхшаганлар билан ошначилик қилишга тиришгандир.

Бизлар кўплашиб пушаймон қиламиз, фойда бермайди. Чунки бизлар бировнинг ичига кириб чиқмаганмиз.

КЎСАҚУЛ ВА ПЎЛА СУЛТОН

Ўтган замонда Хевада бир камбағал киши ўлиб қолди. Ундан тўртта ўғил билан битта чўлоқ эчки мерос қолди. Тўрт оғайни эчкининг тўрт оёғини ўз ўрталарида тақсим қилдилар. Эчкининг чўлоқ оёғи энг кичкина ўғулга тегди.

Кунлардан бир кун эчки ўтлаб юрганда, бировнинг ербошидаги капасининг устига бориб қолди. Капанинг ичида ҳеч ким йўқ, ўртадаги ўчоқда бир боғ беданинг бир томони ёниб турар эди... Эчки ҳалиги беданинг ёнмагон томонидан ейишка тутинди. Натижада капанинг ичига ўт сачради, ва қапа ичидаги бутун асбоби билан ёниб кул бўлди.

Бу ҳодисанинг устига капанинг эгаси келиб қолиб, капанинг ёнида бир чўлоқ эчкидан бошқа ҳеч нарсани кўрмади. Эчкини етаклаб қишлоққа тушди, ва эчкининг эгасини қидирди. Эчкининг эгаси тўрт оғайни

бўлиб чиқди. Тўрт оғайнидан ўз зарарини тўлашни талаб қилди. Оғайнилар ўзаро низолашдилар:

— Чўлоқ оёқ кимники бўлса деҳқоннинг зарарини ўша тўласин, — дедилар.

Иш ҳукмга тушди, кичкина йигит деҳқоннинг зарарини тўлашга ҳукм қилинди. Бу адолатсиз ҳукм кичкина йигитка ёмон таъсир қилди. У ҳукмдан шикоят қилишга йўл қидирди.

Ўша қишлоқда бир бойнинг бир кўса қули бор эди. Қишлоқда баъзан воқе бўладирғон, шунингдек мушкул масалаларни ўзининг маъқул далиллари билан ҳал қилиб келар эди. Кичкина йигит шу Кўсақулга мурожаат қилди. Кўсақул ҳокимнинг ҳукми устидан шикоят қилишга йўл топти. Бунга мана шундай далил келтирди:

“Башарти тўрт оғайнининг отаси бир эчки ўрнида тўрт эчки мерос қолдирғонда, шубҳасиз, кичкина йигитка бир эчки тегар эди. Агарда шу бир эчкини майиб деб фараз қилсак, у ҳолда мазкур майиб эчки ташқариға ўтлаш учун чиқишга қодир бўлмас эди.

Учта улуғ оғайнининг эчкилари соғ бўлғонлиқдан, деҳқоннинг капасини куйдирган, албатта, ўша учта эчки бўлар эди. Энди, эчки битта ва унинг тўрт оёғи тўрт оғайни ўртасида холис тақсим қилинғон. Шу тақсим бўйича эчкининг чўлоқ оёғи кичкина йигитга теккан ва шу тўрт оёқли эчки томонидан деҳқоннинг капаси куйдирилган. Шундай бўлгандан кейин, аввалги ҳукмнинг амри — шу битта чўлоқ оёққа ҳам жорийдир. Чунки учта соғ оёқ, чўлоқ оёқни мажбур қилмоғонда, мазкур чўлоқ оёқ деҳқоннинг капасига боролмас эди. Бинобарин, ҳокимнинг ҳукми адолат юзасидан эмасдир”.

Ушбу далиллар асосида арıza ёзилиб, Хеванинг ўша замондаги хони Пўла Султонга берилди. Пўла Султон бу маъқул далилларни рад эта билмагани учун, ҳокимнинг ҳукмини бузди ва ишни кичкина йигитнинг фойдасига ҳал қилишга мажбур бўлди.

Шу воқеадан кейин халқ ўртасида Кўсақулнинг эътибори кўтарилиб кетди. Ҳар ким қозиларнинг, ҳокимларнинг адолатсиз ҳукмларидан жафоланган бўлса, Кўсақулга мурожаат қилатурғон бўлди.

Бир кун Кўсақулнинг ёнига бир етим қиз келди. Кўсақулга шундай ҳасрат қилди:

— Мен олти ёшимда отадан қолғон эдим. Онам бир бойнинг хизматини қилиб мени боқар эди. Онам-

нинг бойға хизмати кўб синганликдан, бой бизларга бир бузоқ бағишлағон эди. Биз она-бола шу бузоқни боқиб сигир қилдик. Сигирнинг иккита бузоғи бўлди. Онам ҳам ўлиб қолди. Бир куни бойнинг қизлари менинг ёнимга келишди. Уйларига қайтгандан кейин, оталарига маъқул қилиб, менинг иккита бузоғимни қўлимдан олмоқчи бўлдилар. Мен бермадим, бой ҳокимга арз қилди:

— Мен, хизматчимга биргина бузоқ ҳадя қилғон эдим, ортиғини берсин, — деди. Мен ризо бўлмадим:

— Сигир меники, унинг туққан болалари ҳам меники, — дедим.

Ҳоким ўйлаб турди-да:

— Мен сизларга учта жумбоқ айтаман. Ҳар ким топиб берса, бузоқлар шуники бўлади, — деди.

Бой билан иккимиз уч кун муддат билан учта жумбоғ олиб уйга қайтдик. Жумбоқлари қурғур жуда ҳам оғир, мен ечолмадим. Шунинг учун сизнинг ёнингизга келдим.

Кўсақул қиздан жумбоқларни сўради. Қиз айтиб берди. Жумбоқлар мана шу учта саволдан иборат эди:

1. Дунёда энг тез югурадиган нарса нима?

2. Дунёда энг семиз нарса нима?

3. Дунёда энг лаззатли нарса нима?

Кўсақул қизга тегишли жавобларни ўргатиб юборди. Эртасига бой билан етим қиз ҳокимнинг ёнига бордилар. Ҳоким муурофаачилардан саволларнинг жавобини сўради.

— Аввало, дунёда энг тез югурадиган нарса — менинг йўрға отим, — деб биринчи саволга бой жавоб берди.

Ҳоким қиздан сўради. Қиз:

— Дунёда энг тез югурадиган нарса — одамнинг фикри, — деб жавоб берди. Ҳоким қаноатланди, бойдан иккинчи саволга жавоб сўради. Бой:

— Дунёда энг семиз нарса, менинг боқиб қўйғон бир бўрдоғи қўйим бор, шу! — деди. Қиз эса:

— Ундай эмас, дунёда энг семиз нарса ер бўлади, — деди. — Чунки ер ўз устидаги бутун жон эгаларини тўйдиради.

Ҳоким учинчи саволга жавоб сўради. Бой:

— Дунёда энг лаззатли нарса — агар пўстини сўйиб олсангиз; жигда, — деди. Ҳоким бойнинг гапидан кулиб юборди. Қиз:

— Дунёда энг лаззатли нарса — уйқу. Чунки ухлаган вақтнингда, чарчаган жасад ҳол тўплайди ва бутун қайғи-аламлардан озод бўласан, — деди.

Сигирнинг бузоқлари етим қизга ҳукм қилинди.

Бу воқеадан кейин Кўсақулнинг донолиги бутун мамлакатга маълум бўлди. Ҳатто ўша замоннинг хони Пўла Султон ҳам Кўсақулни кўришга ҳавас қилди. Кўсақулни Пўла Султон саройига чақирдилар. Пўла Султон Кўсақул билан танишиб:

— Сени жуда ақлли ва ҳозиржавоб, дейдилар, шу тўғрими? — деди.

— Ўзим ҳалигача сиз айтган гапни айтмадим. Аммо халқ айтса, мен унга жавобгар эмас. Масалан, сизнинг тўғрингизда ҳам халқ ҳар нарса дейди. Лекин, фикримча, сизнинг ўзингиз ўз тўғрингизда халқ айткан фикрда бўлмасангиз керак, — деб Кўсақул жавоб берди.

Пўла Султон қизиқиб:

— Халқ менинг тўғримда нима дейди? — деб сўради.

— Золим, фосиқ, аҳмоқ дейдилар, — деди Кўсақул.

— Мен ўзим бу фикрда эмасман, — деди қизариб Пўла Султон.

— Мен сизнинг кўнглингиздагини топкан эдим, — деди Кўсақул.

Пўла Султон ажабланиб:

— Сен бировнинг кўнглидагини қандай топасан? — деди.

— Нон еганда қўлингиз оғзингизни топкан каби, — деди Кўсақул.

Пўла Султон Кўсақулнинг бу содда жавобидан жуда мамнун бўлди. Кўсақул билан яхшилаб танишмоқчи бўлиб:

— Сенинг исминг нима? — деб сўради.

— Кўсақул, тақсир.

— Нима учун ҳам Кўса, ҳам Қул?

— Кўсалигимнинг сабаби шуки, — деди Кўсақул, — мен онамнинг қорнида эканимда, отам-онам менинг тўғримда жанжал чиқардилар. Отам айтди: “Бўладиргон боламиз ўғул бўлсин, биз ўлганда ҳам хонадонимиз чироғи ўчмасин. Онам айтди:” Ўғул бўлса, албатта, қул бўлади, ўз ихтиёри ўзида бўлмайди, ҳеч бўлмаса қиз бўлсин. Бировга тегиб, бир рўзгорнинг эгаси бўлсин”. Мен, отам билан онам иккови ҳам рози бўлсин, дедим-да, кўса бўлиб туғулдим.

Пўла Султон Кўсақулнинг ақлини бутунлай синаб кўрмоқчи бўлди:

— Сенга бир савол бераман, агар топсанг, сени

Ўзимга вазир қиламан, тополмасанг зиндонга ташлайман, — деди. Кўсақул:

— Давлатингиз соясида менга вазирлик керак эмас. Шунингдек давлатингиз соясида зиндон ҳам керак эмас. Битта кичкина кулбамиз бор, шунинг ўзи ҳам етади, — деди. — Лекин мен сизнинг саволингизга жавоб беришга ихтиёрли эмасман. Мен бир кишининг қули бўламан. Менинг бутун борлигим бир кишининг мулки ҳисобланади. Агар сизнинг саволингизга жавоб берсам, ақлимдан фойдаланишга тўғри келади. Агар ақлимдан фойдалансам, бир кишининг ҳаққи-мулкига хиёнат қилгон бўламан. Султоним мени хўжамдан сотиб олиб озод қилсалар, ҳар нима савол қилсалар, жавоб бераман.

Пўла Султон Кўсақулни ўз хўжасидан сотиб олиб, озод қилди ва унга шу саволни берди:

— Сут оқми, қуёшнинг нури?

— Қуёшнинг нури, — деди Кўсақул.

— Тополмадинг, — деди Пўла Султон ва Кўсақулни зиндонга ташлатди. Бир неча кундан кейин Пўла Султон Кўсақулни кўриш ниятида зиндонга борди. Эшикни очқондан кейин, қоронғи зиндонда нима борлигини яхши пайқамади ва оёғининг остидаги бир товоқ сутни тўкиб юборди.

— Бу тўкилган нима эди? — деб сўради.

— Сут эди, — деди Кўсақул.

— Нима учун тўкилди? — деди Пўла Султон.

— Қуёшнинг нури бўлмагонлиги учун, — деди Кўсақул.

— Сут оқми, қуёш нури? — деди Пўла Султон.

— Қуёш нури, — деди Кўсақул.

— Нима учун? — деди Пўла Султон.

— Агар бу ерда қуёш нури бўлганда, сиз оёғингиз билан сутга тўқиниб йиқилмас эдингиз, — деди Кўсақул.

Пўла Султон Кўсақулнинг жавобидан қаноатланмади:

— Майли, бу савол очиқ қолсин. Сенга яна битта савол бераман, агар тополмасанг, албатта, сени ўлдираман. Эртага саройимга борасан. Борғонингда кундуз ҳам бормайсан, кеча ҳам, йўлдан ҳам келмайсан, йўлсиз ҳам, отлиқ ҳам келмайсан, пиёда ҳам. Қийинмайсан ҳам, ечинмайсан ҳам, — деди.

Кўсақул бир тирик қуён топиб берилса, буйруқни

бажаришга унади. Кўсақулга бир тирик қуён топиб бердилар.

Эртаси кун Кўсақул оёғига элак кийиб, устига бир катта балиқ тўрини солиб олди. бир эски ариқнинг ичи билан саҳар вақтида Пўла Султоннинг саройига қараб чопиб кетди. Бир оёғини зинага, иккинчи оёғини саройнинг бўсағасига босди.

Пўла Султон Кўсақулни бу аҳволда кўриб, саройдаги итларни бўшатиб юборишга фармон қилди.

Кўсақул ўзига томон ҳуриб келмакда бўлган итларнинг олдига қўйнидаги қуённи қўйиб юборди. Итлар қуённи қувиб кетдилар. Бу аҳволни кўриб Пўла Султоннинг саройидаги бутун амалдорлар кулиб юбордилар.

Пўла Султон:

— Булар нима учун куладилар? — деб Кўсақулдан сўради.

— Булар сизнинг соқолингизга кулсалар керак, — деди Кўсақул.

— Буларнинг кулгиси билан менинг соқолимнинг нима алоқаси бор? — деди Пўла Султон.

Кўсақул:

— Буларнинг фикрича хотинларнинг ақли қисқа бўлади. Мен Кўса бўлганим учун булар мени хотин тоифасидан ҳисоб қиладилар. Мен қисқа ақлли хотинга ўхшағоним ҳолда, сизнинг ақлингиз йўқлигини исбот қилдим. Бас, соқолингизнинг аҳамияти қолмади, булар сизнинг энгакингиздаги бир сиқим жунга кулсалар керак, — деди.

Пўла Султон:

— Бу ҳам ҳисоб эмас, кишини икки ҳолда синаш мумкин дейдилар. Бириси — сафарда, иккинчиси — қўшни бўлиб турғонда. Эртага сен билан бирга овга чиқаман. Сени сафарда синаб кўраман, — деди.

Эртаси кун Пўла Султон Кўсақул билан бирга овга чиқди. Йўлда бир катта кўлга учрадилар. Пўла Султон Кўсақулдан сўради:

— Нима учун шундай катта кўлнинг атрофида қамиш ўсмаган?

— Ёмғир бўлмағонлигидан, — деди Кўсақул, — томир билан сув ичиш қамишни қондирмайди, у боши билан ҳам сув ичса қонади.

— Бу галинг нотўғри, томир билан ичса ҳам қонади. — деди Пўла Султон.

Иккилари кўлдан отларини суғордилар. Кўсақул

отнинг юганини маҳкам тортиб, отини сув ичишка қўймади.

Пўла Султон ҳайрон бўлиб:

— Нима учун жониворни сув ичишка қўймайсан?— деди.

Кўсақул:

— Сиз қамиш томири билан сув ичса ҳам қонади, деган эдингиз, башарти қамиш томири билан сув ичиб қонса, нима учун от оёғи билан ичиб қонмайди? — деди.

Пўла Султон Кўсақулнинг бу саволига жавоб бера билмади.

— Энди сени, қўшниликда синаб кўраман, — деди...

1936.

ИЖОДНИНГ ҒОВИ

Бурунги шоирлар, ижоднинг ғови сифатида уч тоифани кўрсатканлар. Биттаси — ичида ҳеч нарса бўлмаганликдан қовуқдек қоп-қорайғон даъвогар. Бу тоифа “дунёда мenden бошқа ҳеч ким йўқ” дейди, ammo ўзи кўзга кўринмайди. Мана шундай кишиларни “анқонинг тухуми” деб таърифлаган эканлар. Булар, бурунларининг сояси монелик қилмаса, оёқларини кўра олиш қобилиятига эгадилар. Шу монелик орқасида “курра”ни “ғурра”, “мева”ни “тева” десалар ҳам, ўзларига маъқул тушади.

Иккинчиси саводсиз олимларки, бировнинг ижодини бировга тушунтирадилар. Ёзувчи боғдан келса, улар тоғдан келадилар. “Ёғ”ни “доғ” “қулоқ”ни “булоқ” дейдилар. Икки ўртада мақсад йўқолиб кетади.

Учинчи — шоирнинг асаридан нусха кўчирувчи котиблар. «Улфат»ни «кулфат» кўчириб, «кўз»ни «кўр» қилдилар. Шу ҳунарлари учун ҳақ оладилар.

Ҳозирги давримизда ҳам шу уч тоифа йўқ эмас. Яқинда ёзувчи Шагинян даъводан қовиқ ясаб, манманлик ҳавозасига учиб чиқди. Шунинг билан бизнинг ёзувчиларимиз ўртасида ҳам шунақа тонфа борлиғи исбот бўлди.

Бизда ҳозир котиблар йўқ, лекин «технический муҳаррир»лар бор. Қош қўяман деб кўз чиқариш, «муз»ни «туз», «ғўра»ни «кўра» қилиш билан ном чиқарадилар.

Бизда саводсиз олимлар қаторида инсофсиз танқилчилар ҳам бор. Буларнинг баъзи ҳаракатлари воқеадан хабари бўлмаган қаҳрамонга ўхшайди. Биров бир кун

кўчадан ўтаётканда, бир жанжалнинг устидан чиқиб қолипти. Бир кўб киши бировни уриш билан машғул. Бу киши ҳам суриштирмасдан ҳалиги таёқ емакда бўлгон одамни уриб кетипти. Жанжал тамом бўлгандан кейин:

— Узи нима гап эди, нима учун бу одамни уриб, абжағни чиқардик? — деб сўрапти.

Бизнинг баъзи бир хил танқидчиларимиз «кир»ни «сир» тушуниб, бировни бир нафасда покиза, маъсум, «сирни» «кир» фаҳмлаб бир зумда бировни ҳуқуқдан маҳрум қила оладилар.

Энг сўнг, бизда таржимон деган бир хил «санъаткорлар» бор. Шоир бир қатор сўзларни тўплаб, унинг устида ишлайди. Юракдан, хаёлдан, ҳаяжондан, туздан, муздан баъзи унсурларни аралаштириб бадний бир асар майдонга чиқаради. Таржимон ҳам шу асарнинг устида ишлаб, уни ҳалиги унсурлардан тозалайди. Натижада, яна бурунғидек қуруқ сўзнинг ўзи қолади. Лекин булар қуруқгина қолмайди, худди узумнинг хўжайрасидек бесарамжон ҳолда.

Таржимоннинг бу ҳунари «Ўзнашр»даги муҳаррирларнинг кайфиятига мувофиқ тушади. Ниҳоят, таржимон ҳам сатрига икки сўмдан луқма ўндириб, иштаҳасини пасайтиради. Таржимон иккита холис гувоҳ ҳузурида шоирга қасам бериб, бемалол бўлиб олади.

Бунга мисол қилиб, ўртоқ Лоҳутийнинг «Биз енгамиз» деган шеърлар тўпланининг таржимасини кўрсатамиз:

«Ўзбеку туркман эли ҳам тожик!

Ийдингиз ўн йилини мен табрик

Дилу жондан қилайин.

Лек бир ҳайитлик сўрайин:

План ижросини юздан оширинг!»

«Масков

«Правда».

Кўлтирная ўтдил.

Кўпия — сека.

Матбуот бўлими...»

«Ўзнашр» соқов таржимоннинг шу ҳунари билан ўртоқ Лоҳутийдек катта санъаткори ўзбек меҳнаткаш омма-сига тақдим қилгон бўлди.

Биз «Ўзнашр»нинг бу ташаббусни табриклаймиз. Лекин таржимонга пул бериб, шоирга қасам берганида, сира чидаб бўлмайди.

1936

ГАВҲАР ТАЛАНТ

Таржимон дедингизми, ён-верингиздан кишилар оломони саф тортиб ўта беради: мана шулар ҳаммаси таржимон!

Дарҳақиқат, матбуотимиз дейсизми, адабиётимиз дейсизми, ҳаммасида ҳам таржимоннинг ўзига яраша рўли бор. Айниқса, айти замонда маданий савияси тўхтовсиз ўсаётган халқимиз биздан рус классик асарларидан таржима талаб қиладилар, мана шу вазифа ҳам яна шу таржимонлар орқали ҳал бўлади.

Демак бизга таржимонлар керак ва энг яхши ўқумишли гавҳар талант таржимонлар керак, булар бизда бор ҳам. Лекин бу ерда сўз кўбдан-кўб уста кўрмаган шогирд — ҳар мақомда йўрғаловчи дастаки таржимонлар устида боради.

Таржимон кўб. Улар кўчада, фойтунда, боғда, тоғда ва ёпиқда тўда-тўда учрашиб туради, буларнинг ҳаммаси бир вазифага боғланган, бутун боши билан таржимага зайини кишилар.

— Хўш, биродар, сиз ҳам таржимонми? — дейсиз бир кишига учраб.

— Ҳа, биз ҳам таржимон, — дейди у киши.

— Қачондан бери?

— Уч-тўрт қовун пишиғи бўлиб ўтди.

Синчиклаб текширгангизда гап шундай бўлиб чиқади: бу киши қадим сартарош бўлган, кейин-кейин ўз ҳунаридан кўнгли тўлмай, бир янги касб қидирган, кунлардан бир кун бир рус ўртоғи билан кўчада борар экан, ўткинчи бир хотин ўйнаб юрган бир боладан сўраб қолади:

— Сенинг отинг нима?

Уста ёнидаги ўртоғининг илтимоси билан хотиннинг гапини таржима қилиб беради:

— «Тивая лошад чаво?» гаварит...

Устанинг таржимасидан ўртоғининг кўнгли тўлиб:

— Харашо перевўдчик, — дейди.

Мана шу воқеадан кейин уста таржимонликка кўчкан эмиш.

Таржимонларнинг тарихи кўб чуқур, булардан баъзининг маъносига анча-мунча узун ёғочни етказиб бўлмайди. Масалан, ўзбекча бир рўмоннинг «у қизил мағиздан келган киши» деган жумласи: «Он из Қзыл Мағиза приехал» деб таржима қилинади.

Таржима чиндан ҳам осон ҳунар. Агар бир бола йиқилса-ю, бир киши:

— Бола фақир йиқилди, — деса, иккинчи киши даров, уни русчага таржима қилиб беради:

— Молодой видро упал, — деб.

Мана шу кундан эътиборан бу киши ҳам таржимон.

Ҳозирги вақтда русчадан ўзбекчага таржима қилиш тагин ҳам қулай. Жуда бебилски ҳунар эмиш. Таржимон русчадан «изначет» ва «потом» каби сўздан оз-моз ўргандими, унинг миясида янги-янги фикрлар тугулиб, кўз ўнгини катта ишлар плани ўраб қолади. Хўш, нима қилиш керак? Ишни каттадан бошлайман, дейди. Масалан, «Гёголнинг “Уйланиш” деган рўмонини таржима қилсам», дейди. Ёки «Шекспирнинг “Ҳомлет” деган шеърлар тўплами устида ишласаммикан», деб ўйлайди.

Кўрасизки, ҳамёнга қарамай ҳовлига харидор бўлибдир.

Таржимон бу улуғ мақсадга эришиш учун ЎзГИЗнинг деворига суялади. Ўйлашда давом этади. Дуруст, борди-ю, амбулатория китобини таржима қилдим. ЎзГИЗ бунга қабул қилиши мумкин, менга катта пул тўлаши мумкин, китоб босилиб чиққондан кейин брак қилар экан, у — уларнинг иши.

Таржимон, шу фикрга келгандан кейин, бир ўртоғига: «Мен иш бошладим», — деб телеграм беради, русчаси мана шундай:

— Я работ головал.

Таржимон деганда, эсингизга тил масаласи келади. Чунки таржимон тилчи, таржимада уста элчи бўлиш керак-ку! Бироқ бу томон ҳам анча ҳувиллаган.

Тўқулғон жумла ичида мазмуни кейинги аравадан кутиладиган бир талай иборатларга учрайсизким, ўқувчиға тўзим берсин, дейсиз. Чунончи: «1596 йилда тўғулди, франсуз ҳисобдан ва файласўфи Дикарт» «Ўлди, 1902 йилда Марк Антокулиский». «Очилиши темир йўлнинг Англияда 1825 йил» ва ҳоказо...

— Таржиманинг тузи йўқ-ку, биродар?

— Бу гўштмиди, тузлаб?.. Таржима бу, — дейди таржимон.

Бундай мисоллар сизга одим ерда учрай берганидан, миянгиз лақиллаб нонлож биронта таржимонга мурожаат қиласиз:

— Ахир, шунинг сингари сувда пишкан таржимонлардан қачон қутуламиз?

1936

ХИСЛАТЛИ УЙ

Айниқса, шу кун эрталаб уйимдаги ҳар нарса олдида ўзимни қизарғон, уятли, ҳатто, муттаҳамдек сеза бошладим. Гўё букун менинг уйимдаги бутун асбоб-ускуналарим тил чиқарғондек, ҳаммаси ҳам мажҳул бир гуноҳим, номаълум бир айбим тўғрисида пичинг отиб турғондек кўринади.

Мен эрталаб уйғондим. Урнимдан турганимда караватимнинг аъзойи-бадани гижиллаб кетди. Шу топта менинг аъзойи-баданим ҳам худди караватимдек увишиб кеткан эди. Лекин мендан гижиллағон садо чиқмади.

Мен, караватимнинг тилига тушунаман, караватим менинг тилимга тушунади. Ҳар ҳолда бу ўртада бир сир бор. Бу сирни караватим гижиллағон оҳанг билан ифода қилди, мен тушундим. Ҳатто бу гижиллаш менда акс садо пайдо қилди. Бу садони яна караватдан бошқа тушунган киши бўлмади.

Елкамга сочиқни ташладим, бир учи кўкрагимга келиб тушти, чарх уриб, менга салом бергандек бўлди. Мен уялдим, ерга кириб кетгудек бўлдим. Лекин ўртадаги сирга сочиқдан бошқа киши тушунмас эди.

Умивалник менга ўхшаб бурнни узайтириб, уят аралаш тер тўкиб тургандек кўринади. Қўл-юзимни ювиб олгунимча юз таъна эшитиб, минг мартаба тавба қилиб олдим.

Ноннинг ҳар бурдаси, чойнинг ҳар томчиси томонидан гаплашиб ўтиб кетар эди. Уларни мен жим бўлишга мажбур қилгунча, вужудимга сингдиргунча, азобланар эдим.

Уйимда ғоят жим, тиқ эткан товуш эштилмайди. Мен ўзимнинг тирикчилик шароитимда сичқондан ёмон ва зарарли нарса йўқ деб ўйлайман. Шу топда менинг вужудим узун қиллардан тикланган бинога ўхшайди. Ғоят инжиқман.

Кўз олдимда ҳар бир сичқон бир Рустами достон. Гўё унинг ҳам саккиз ботмон гурзиси бор. Осмонларни гулдиратган момагулдирак билан Рустамдек бир сичқоннинг наъраси ўртасида нима фарқ бор?

Кутилмаган вақтда эшигим тақиллаб қолди. Юракни қалтираб тургон япроқга ўхшатиш — шоирнинг иши. Ҳар ҳолда менинг юрагим теракнинг япроғидан бошқа нарса эмас. Агар эшигим қўл билан тақилламасдан, оёқ

билан қоқилиб кетканда, менинг юрагим ҳам теракнинг япроғидек узулиб тушса мумкин.

Эшик очилиб, чучмал бир қиёфа кўринди. Келгучи ким бўлмасин, шу шароитда мен уни таниёлмайман.

— Дўстим, ўртоғим, бу сенми? — деган бир товуш кўтарилди. Бу товушнинг эгаси, айтишига қарағонда, ҳарчанд менинг «дўстим, ўртоғим» бўлса ҳам, обжувоз оҳангида наъра тортгандек бўлди.

— Нима учун индамайсан, мени танимадингми, бахтсизликқа учраган ўртоғингни кўришқа тортинасанми? — деди.

Мен ўрнимдан туриб астойдил унинг башарасига қарадим. Бу, ҳақиқатан, ёшликда бирга ўскан ўртоғим, ҳамқишлоғим Раҳмат эди.

— Кечирасан, ўзимнинг бир оз мазам йўқ, тез танимапман, — дедим.

— Ўртоқ, мен катта бахтсизликка учрадим, кечакундуз бир маҳалладан бир маҳаллага қочиб юраман. Бунақа дайдилик жуда жонимга тегди. Бир тарафга бошимни олиб кетаман. Тоғларга, чўлларга, одам оёғи етмаган ерларга кетаман.

— Нима бўлди, нима бахтсизликка учрадинг? — дедим.

— Сўрама ўртоқ, менинг бошимга тушган можароитнинг, эшакнинг бошига тушмасин.

— Нима бўлди? ё бирон касалга учрадингми?

— Ҳеч касалим йўқ, тани жоним соғ.

— Хизмат қилгон идорангда бирон ёмон иш қилдингми?

— Идорамда яхши ишдан бошқа нарса қилмадим. Ҳамма ўртоқлар мендан хурсанд.

— Ё жамоат ишида мазанг йўқми?

— Жамоат ишида мендан чаққон йигит бўлмас, дейман.

— Растратинг-ку, йўқ?

— Растрат қилсам, мукофот оламанми?

— Ё газетага чиқдингми?

— Газетада расмим чиқди. Трактор ремонтини биринчи битирдим.

— Бўлмаса, қандай бахтсизлик бўлсин?

— Бахтсизлик бор, бўлса ҳам жуда катта.

— Қани, қандай бахтсизлик?

— Мен уйландим, хотин олдим.

— Уйланиш, хотин олиш бахтсизликми? Бир оз миянги ишдан чиқипти.

— Нима, сен уйланишни бахт иши деб тушунасанми?
— Албатта, бахт иши. Сен уйланган бўлсанг, тез болали-чақали бўласан, ватанимизда ёш бўғунларнинг сони кўпаяди.

— Илоҳи, мен болали-чақали бўлмай! Тоза ҳам мени балога гирифтор қилмоқчи экансан-да!

— Раҳмат, мен сенинг гапларингга тушунмайман. Узинг «уйландим», дейсан, мен «болали-чақали бўл» дейман. Сен «уйланишни балога гирифтор бўлиш» дейсанми?

— Тўғри айтасан, мен уйландим. Лекин қандай уйландим, кимга уйландим?

— Хўш, кимга уйландинг?

Раҳмат узун бир нафас олиб, ўпкасини бўшатди:

— Узинг биласан, мен қишлоқда жуда тоза ўсдим. Ароқ ичмадим, қимор ўйнамадим, хотинларнинг орқасидан юрмадим. Лекин бу хусусиятлар хотин олишга мене бўлмас экан. Кўз тўйди, кўнгил севди, лоппа бир қизга уйландим.

— Жуда яхши қилибсан, — дедим.

— Қандай яхши қилибман!? — деди Раҳмат. — Мени мана шундан кейин бало урди. Шундан кейин жамоат ўртасида бадном бўлдим. Хулиган от кўтардим, хулиган.

Раҳмат ҳақиқатан жон-жигари билан ёниб гапиради. Мен бу тўғрида қишлоғимизнинг қолоқлиғидан хафалана бошладим.

— Қишлоғимиз тез кўтарилмади-да, ҳали ҳам бир йигитнинг бир қизга уйланиши хулиганлик ҳисобланса, бундан маданий қишлоқ бўладими? — дедим.

Раҳмат бадтарроқ куйиб кетди:

— Ундай эмас. Айб қишлоқда эмас. Мени бадном қилган қишлоқ халқи эмас. Хотинимнинг ўзи. Мен шуни олиб, балога қолдим, мени хотиним бадном қилди. Менинг хотиним хотин эмас, худди елим, чақадигон елим, айрилмас ари! Бир нафас ёнимдан айрилмайди, доим орқамдан пойлаб юради.

— Демак, сени яхши кўрар экан-да, бу ёмонми? — дедим.

Раҳмат яна ториқиб-тутоқиб кетди:

— Нима учун яхши кўрсин, яхши кўрса, мени бадном қиладими? — деди.

— Қани, сени қандай бадном қилди? — деб сўрадим.

Раҳмат қиссасини бошлади:

— Бир кун ёнимга қўшни қишлоқдан бир кампир келди. Угли кўб вақтдан бери кампирдан хабар ололмас экан. Шунга бир хат ёзиб беринг, — деб илтимос қилди. Мен кампирга хат ёзиб бериб турганимда, қайси гўрдан хотиним келиб чиқди. «Нима учун номаҳрам хотин билан хат ёзишиб турасан?» — деб, идорани остуст қилди. Мени муштлаб кетди, кампирни қувиб юборди. Мен хотинимга ялиндим: «Ахир бу эллик ёшга кирган кампир, мен бунга қандай ёмон кўнгилда бир хил муомала қиламан?» — десам, хотиним нима дейди, деб сўра: «Сизлар учун юз ёшга кирса ҳам майли, хотин бўлса бўлади» — дейди. Мана шу гапни бутун қишлоққа овоза қилди. «Эримни бир хотин билан кундуз куни идорада тутиб олдим», — деб жар солди.

Мен энди гапнинг тагига тушуниб олдим ва Раҳматка тасалли берган бўлиб:

— Зарари йўқ, кишининг бошига ҳар нарса тушади. Ҳали ҳам сеники енгил экан. Лекин мен сендан ҳам батарроқ бир мажарога тушканман, — дедим.

— Қандай можаро? — деб сўради Раҳмат.

— Сўрама, ўртоқ, — дедим. — Ўзингга маълум мен 8 йилдан бери Помир қишлоқларида ишлар эдим. Помирдан шу йилнинг ўзида қайтдим. Ҳали қишлоғимга ҳам борганим йўқ. Шу ерда ишлаб турибман. Менда бепарволик деган бир касал бор. Умримда ҳужжат-муҳжат, қоғоз-поғозларни йиғиб юролмайман. Туғилгон еримдан гувоҳномам бўлмағони учун, Помирда юрганимда паспорт олмадим. Бу ерда паспортсиз туриб бўлмас экан. Олти ойдан бери шу уйда тураман. Лекин ҳовли дафтарига ёзилганим йўқ. Ҳозир ҳовли қўмитасидан, идорадан икки тарафлама муттаҳамман.

Раҳмат илжайди:

— Сенинг отингни «Ҳавсала» қўйса бўлади ўртоқ. Менга хат қилгонингда, қишлоқдан бир гувоҳнома олиб юбормас эдимми? — деди.

— Мен амакимга хат ёзганман. У синглимни олиб келмакчи эди. 8 йилдан бери синглимни кўрганим йўқ. Синглим келса, албатта, гувоҳнома олиб келади, — дедим.

Раҳмат мардланиб:

— Амакинг гувоҳнома олиб келса, ўзим сенга бир зумда паспорт олиб бераман, — деди.

Мен Раҳматка қараб:

— Кўб чарчабсан, нариги уйга кириб, бир оз ёзилгин, — дедим.

Раҳмат. миннатдор қиёфа билан:

— Жуда хурсанд бўлдим, уч кундан бери тўйиб ухламадим. Мен шаҳарга қараб чиққанимда, хотиним ҳам орқамдан чиққан экан. Зап ғалат бўлиб, ўзимни ушлатмай юрибман, — деди.

Мен Раҳматка жой тўшаб бердим, у ётиб қолди. Иккинчи уйга чиққанимда, эшикдан амаким кириб келди. Ҳол-аҳвол сўрашиб ўтирдик. Қишлоқдан олиб келган совғаларини кўрсатди, гувоҳномани берди. Мен амакимдан синглимни сўрадим:

— Хосиятни олиб келмадингизми?

— Бирга олиб келдим. Лекин у энди катта қиз. У турмушка чиқмоқчи бўлиб юрипти. Қишлоққа шаҳардан Азимов деган бир йигит борган эди. Шу билан Хосият жуда чиқишиб қолгон. Ҳозир икови ҳам шу ерга келади.

— Майли, улар келгунча, бизлар чиқиб, баъзи нарсалар олиб қайтайлик: бўйдоқчилик, рўзгорнинг мазаси йўқ, — дедим.

Амаким билан иковлашиб кўчага чиқиб кетдик. Баъзи керакли нарсаларни олиб уйга қайтдик. Раҳмат уйқудан туриб ўтирган экан, жуда мазаси қочқон.

— Қандай, яхши ётиб турдингми? — дедим.

— Сен бу уйдан эртароқ кўч, уйингда хислат кўб экан, — деди Раҳмат.

— Нима хислат бор экан, нима бўлди? — дедим.

— Ширин уйқуда ётқон эдим, биров келиб мени қучоқлаб ўпиб ётипти. Хотиниммикан, деб қўрқиб турдим. Хайрият, хотиним эмас. Лекин хотинимдан ҳам бадтар елим. Мени бўшатмасдан шулпиллатиб ўпа кетди. Мен ўзимни йиғиштириб олғунимча, бизнинг қишлоқда ишлаб юрувчи Азимов кириб келди, қизга қараб қизарди, бўзарди: «Сенинг хулиганлар билан ҳам алоқанг бор экан. Мен сендан безор бўлдим, оқ тавба, кўк тавба, қайтиб юзингни кўрмайман» деб, чиқиб кетди. Қиз ҳам мени бўшатиб, йиғлагон ҳолда унинг орқасидан югурди. Энди айт-чи, ўртоқ, бу ерда менинг нима гуноҳим бор? Мен бекордан-бекорга хулиган бўлиб қолавураманми?

Масала менга ҳам, амакимга ҳам равшан эди. Синглим Хосият мени 8 йилдан бери кўрмаган, у мени танимайди ҳам. Чунки мен қишлоқдан кетганимда, у 7—8 ёшли бир бола эди. У Раҳматни мен гумон қилиб қучоқлагон. Бу ишнинг устидан унинг ўртоғи, табий, хафа бўлган.

Мен Рахматни олиб, Азимовнинг уйига бордим. Ҳамма гапни синглимга ва Азимовга тушунтирдик. Биргалашиб уйга қайтиб келдик.

Уйда қолгон амаким ранги ўчкан, қони қочқон ҳолда дарвоза тагига чиқиб ўтирипти.

— Амаки, нима воқеа бўлди, нимага кайфингиз қочқон? — дедим. Амаким Рахматнинг боёғи гапини такрорлади:

— Сен бу уйдан эртaroқ кўч, уйингда хислат кўб экан, — деди.

— Нима хислат бор экан, нима бўлди? — дедим.

Амаким ҳикояга бошлади:

— Қишлоқдан жуда чарчаб келган эдим, қарилик, дармон қуриб қолди. Бир оз чўзилиб олай, деб караватка ёнбошлагон эдим. Бир хотин келиб: «Бу чамадоннинг эгаси қай ерда?» — деб сўради. Мен «билмайман, қизим, ўзим шу кун келдим», — деб жавоб бердим. Хотин ғазабланиб: «Нима учун келдинг?» — деди. «Қизимни олиб келган эдим», — дедим. «Қизинг қаерда?» — деди. «Эри билан уришиб чиқиб кеткан», — дедим. «Эри ким?» — деди. «Ҳали эри эмас, энди тегмакчи», — дедим. Бу сўзимдан хотиннинг ғзаби тобора олов олди: «Ҳали сен бировларнинг эрини йўлдан чиқариб юрибсанми, имонсиз?» — деди. Мен жуда ҳайрон қолдим: «Ҳали у йигитнинг хотини борми? — деб сўрадим. «Хотини мен бўламан, — деди у. — Ҳали сен, имонсиз чол, уни хотинсиз деб ўйлаган эдингми? Дарров эримни топиб берасан», — деб мени муштлаб кетди.

— Уша хотин қаерда? — дедим.

— Ичкарида, — деди амаким.

Рахмат қочмоқчи бўлди. Биз уни тутиб уйга олиб киргиздик. Ҳаммамиз бир устолнинг теварагида ўтиришиб, бутун чигалларни ечдик. Мен Рахматнинг хотинига насиҳат бердим, у амакимни ҳақорат қилғони учун уялар эди. Шу стол теварагида ўлтирганларнинг ҳаммаси ҳам бир-бирига қарши, тўғри қарай олмас эди. Фақат мен ҳаммасидан ўктам эдим. Тортинмасдан, уялмасдан ҳаммага насиҳат берар эдим. Шу аҳволда ўтирганимда, ҳовли қўмитасининг бошлиғи кириб қолди.

— Бора-бора, охир сизни тутиб олдим, — деди менга қараб.

Ҳақиқатан, мен доимо ундан қочар эдим. У мени паспорти бор, деб гумон қилар эди. Мен букун паспортимнинг йўқлиғини унга очиқ қилиб айтишга жасорат қилдим. У мени ҳавсаласизлигимдан, беҳудага

Ўзимни қийнаб юрганлигимдан кулди. Бирга ўтириб зиёфатхўрлиқ қилди. Шу кундан бошлаб Раҳмат хотини билан, Азимов синглим билан, мен ҳовли қўмитасининг бошлиғи билан жонажон, қадрдон бўлиб кетдик. Мен икки кун ичида бутун ишимни тугатиб, одам қаториға кириб олдим. Уйимнинг ичидаги асбоб-ускуналар яна тилсиз бўлиб қолдилар. Шунинг билан менинг уйимдан ҳам баъзи хислатли хусусиятлар кўтарилди.

ЛАЙЛАТУЛ-ҚАДР

Тешавой аканинг отаси Йўлдош ота, юз ёшини тўлдирганда, жуда ҳолвадек пишиб қолди. Юз йилдан бери нариги дунё тўғрисида ўйламаган чол, беш-олти кундан бери кетини узмасдан васият қилади:

— Уғлим, мен кафан тўғрисида ҳеч нарса ўйламайман. Худога шукур, сенга ўхшаган навқирон ўғлим бор. Ейишдан-ичишдан ҳеч камим йўқ. Мен йигитлик вақтимда бир бойдан минг танга қарз кўтариб отамни кўмганман. Худога шукур, сен отангни кўмганда бировга сарғаймайсан. Давлатинг бор, қўлингни ҳар ёққа узатсанг ҳам етади. Бу жиҳатдан мени ғамим йўқ. Лекин, ўғлим, қариган чоғимда имонлик кетай дейман. Қаердан бўлса ҳам, бир мулла топиб, менга жаноза ўқит. Йигирмадан, қирқимдан беҳабар қолма. Худо хоҳласа, менинг арвоҳим сени ҳар вақт қўллайди. Ота рози — худо рози, дептилар, болам, — дейди.

Тешавой ака отасининг васиятини тўла-тўқис бажаришга тайёр. Лекин шу жаноза, хатми қуръон, йигирма, қирққа ўхшаган маъракаларни отаси айтган дабада билан ўтказишга андиша қилади:

— Ўзим колхознинг аъзоси бўлсам, кўпчилик мени ударник деб таниса, колхозда ҳеч ким қилмаган бир ишни мен қилсам, шу қандай бўлади? — дейди.

Ҳали Йўлдошбобо дунёдан ўтканча йўқ. Тешавой ака колхознинг омборчиси Акрамхўжаевни учратиб қолди. Акрамхўжаев беш йилдан бери шу колхозда ишлайди. Ўзи жуда юмшоқ табиат, хушсуҳбат, ҳар кимга меҳрибон одам кўринади. Унинг билан бир пиёла чой ичиб кўрган киши унинг донолигига, донишмандлигига ҳайрон қолмасдан иложи йўқ.

Акрамхўжаев Тешавой акани ўз ёнига чақирди:

— Қани, бир пиёла чой ичиб ўтинг. Ана, холос. Хўш, ҳали чол бақувватми?

Тешавой ака чойдан бир хўплаб:

— Энди, чол пишиб қолгон ҳолва-да. Айниқса, ўч-тўрт кундан бери тили васиятдан тўхтамайди, чамаси, ажали ўзига аён бўлиб қолибди, — деди.

— Чол ғанимат одам, — деди Акрамхўжаев, — қани, нима васият қилади? Иложи бўлса, чолни хурсанд қилиш зарур. Чол дунёга яна қайтиб келмайди.

— Кўмиш бўлса-ку, — деди Тешавой ака, — осон гап. Худо хоҳласа чолни ҳеч кимдан кам қилиб кўмаймиз. Бу тўғрида чолнинг ўзи ҳам ўйламайди, лекин қари киши, эски орзу-ҳавасни кўмсайди. Шуниси мена бир оз андишага солиб турибди.

Акрамхўжаев бояғисидан ҳам очилишиб кетгандай бўлди-да:

— Чолни хурсанд қилиш керак. «Эски орзу-ҳавас» деганингиз, масалан, жаноза, хатми қуръон, йигирма, қирқ, шундай гаплар бўлса керак, лаббай? — деб сўради.

— Шундай, — деди Тешавой ака, — мен ана шунисини андиша қиламан. Чиқим жиҳатидан ҳеч қайғум йўқ. Лекин мулла-имом билан битадигаң ишлар бир оз тишга тегади. Кўрган, эшитган нима дейди, киши бир оз андиша қилади-да.

Акрамхўжаев илжайди:

— Чолнинг гапи ҳам дуруст. Сизнинг андишангиз ҳам ўринсиз эмас. Чолнинг гапи шу маънода дурустки, у ҳар ҳолда эски дунёнинг одами, ундан ўпка қилиб бўлмайди. Сизнинг андишангиз ҳам ўринли, агар сиз чолнинг гапини ипидан игнасигача бажарсангиз, халқнинг оғзида гап бўласиз: «Фалончи руҳоний экан», ёки «қулоқларнинг таъсирида қолгон киши», — деб маломат қиладилар. Гарчи бу гапларнинг ҳаммаси ҳам бўшбеҳуда гаплар. Лекин ҳар ҳолда иснод-да. Бу иснод, албатта, ударник бир колхозчи учун яхши эмас, — деди.

— Яхши эмаслигини биламан, — деди Тешавой, — шунинг учун андиша қиламан.

Акрамхўжаев бир оз пастки лабини тишлаб турди-да:

— Менга қаранг, Тешавой, деди, — шу Йўлдошбобоку, сизнинг отангиз. Менинг шу колхозга келганимга беш йил тўлади. Беш йилдан бери ўша чол менга ҳам ота бўлиб қолди. Шундай бўлгандан кейин, сиз қилгон андишани мен ҳам қиламан. Урфи-одатда бир гап бор: «Сих ҳам куймасин — кабоб ҳам» дейдилар. Шунга

ўхшаган бир иш қилиш керакки, чол ҳам хурсанд бўлсин, сиз ҳам маломатга қолманг. Шунга нима дейсиз?

— Мен ҳам шундай бўлса, дейман, — деди Тешавой ака.

Акрамхўжаев бўйнини бир оз чўзиб:

— Тешавой, ўртоқ, гап-ку ўзимизники, — деди, — шундай бўлгандан кейин, чин, сидқидил гапиринг, сизнинг динингиз борми, йўқми?

— Мен-ку дин-пинни билмайман. Лекин худони бор дейман. Аммо муллани, эшонни ёмон кўраман.

— Баракалла, муллани, эшонни мен ҳам ёмон кўраман. Лекин худони йўқ дегандан фойда ҳам йўқ. Фараз қилдик, сиз худони йўқ ҳам дедингиз, бундан сизга нима фойда?

— Мен худони йўқ демайман. Лекин муллани, эшонни ёмон кўраман.

— Баракалла, машойхлардан қолгон бир гап бор: холиқин истар кишига шайхсиз боғлиқми йўл? Агар сизнинг кўнглингиз тўғри бўлса, мулласиз, эшонсиз ҳам худони топаверасиз. «Кўнгул худонинг уйи», деганлар. Ҳамма гап кўнгулда. Агар кўнгул тўғри бўлса, фаришта бўлиш мумкин, осмонга учиш мумкин, ҳар иш қилиш мумкин. Фақат кўнгилга ҳушёр бўлсангиз кифоя. Менга қаранг, чолга жаноза ўқитдиринг. Хатми қуръон, қирқ, йигирма қилдиринг. Лекин мулла чақирманг. Мулланинг башараси қурсин, падарига лаънат.

— Ахир, мулла чақирмасак, жанозани ким ўқийди?

— Жанозани ўзим ўқийман, — деди Акрамхўжаев, — менинг бўйнимда ҳам чолнинг ҳаққи кўп. Отамиздай одам. Фақат бу сирни сиз билинг, мен билай холос.

Тешавой ака Акрамхўжаевнинг маслаҳатидан хурсанд бўлди, елкасидан худди беш ботмон юк тушиб кетгандай сезилди.

Ҳақиқатан ҳам иш Акрамхўжаев айтганча бўлди. Чол ўлгандан кейин қавм-қариндош, беш-ўн киши йиғилишиб чолнинг жанозасини ўқидилар. Хатми қуръон ҳам бўлди. Худойи ҳам қилинди. Лекин хамирдан қилни суғургандай бежирим, беғубор, ҳамма иш ўз ўрнига қўйилди.

Бировнинг яхшилиғи бировнинг эсидан чиқмайди. Тешавой ака ҳам умрида яхшилиқни унутмайдирган одамлардан экан, Акрамхўжаев билан жуда дўстлашиб кетди, иккаласининг ўртасидаги суҳбат кўпинча дин тўғрисида бўлади. Акрамхўжаев айтади:

— Мен худони йўқ деган кишининг ақли йўқ дей-

ман. Бир кун мендан биров: «Худо борми? — деб сўради. Мен: «Бор», — дедим. «Бўлса, кўрсатинг?» — деди. Мен: «Сизнинг ақлингиз йўқ», — дедим. «Нима учун?» — деди. «Бўлса, кўрсатинг, — дедим. — Сиз ақлингизни кўрсатсангиз, мен ҳам сизга худони кўрсатаман», — дедим. Ҳалигининг нафаси ичига тушиб кетди. Мункирлигидан пушаймон бўлди. Баҳона билан бир бандан мўминнинг динга киришига сабабчи бўлдим.

— Сиз кўп хислатлик одамсиз, — деди Тешавой ака, — сизга менинг ихлосим баланд. Уткан азиз авлиёларнинг ҳам шохлари йўқ экан. Ақллик одамлар оз-да. Бўлмаса, сизни авлиё кўтарар эдилар.

Бу орзу ихлосни эшиткан сари Акрамхўжаевнинг хурсандлиги ортади:

— Тешавой, бизлар пирга хизмат қилган, — дейди, — пирга хизмат қилмасдан худога етиш қийин. Мана шундай навқирон чоғингда пирга инобат қилиб қўй. Қарриб-мурриб оёғинг гўрга етганда, олдиндан чиқади, қўлингни олади.

Тешавой ака бу гапдан яна бир оз ҳурқади:

— Мен худони бор дейман, авлиёларга сиғинаман. Лекин шу муллани, эшонни ёмон кўраман. Пир деганингиз эшон эмасми ахир? Мен эшоннинг эшигида ўн беш йил юрганман. Мен эшонни итдан баттар ҳаромхўр, эшакдан баттар парҳизсиз дейман. Эшонга ихлосим йўқ, — деди.

— Эшонга менинг ҳам ихлосим йўқ, — деди Акрамхўжаев, — менинг пир дейишимдан мақсад, эшон эмас: Эшоннинг башараси қурсин, падарига лаънат. Менинг пир деганим бир дўсти беғараз. Мана, ўзимдан қиёс қилинг: мен сизга ҳақ йўлни кўрсатиб юрибман. Бунинг билан мен эшон бўлдимми, кишининг ҳаққини едимми, бировнинг номусига зўрлик қилдимми?

— Йўқ, худо сақласин, — деди Тешавой ака, — мен сизни авлиё деб юраман-ку. Наҳотки мен сизнинг тўғрингизда шундай десам. Мен бу гапни эшонлар ҳақида айтдим. Ўзим ўз кўзим билан кўрган эшонларнинг ҳақида. Бунга ўтиб кетган отамнинг ўзи ҳам шоҳид. Мана шу қишлоқда Акмалхон Тўра деган эшон бор эди. Уни ўзимиз қулоқ қилиб юбордик. Уйдан саксон ботмон шоли чиқди. Ҳаммасини чичқон еган. Эллик ботмон қоқ нон чиқди, ҳаммаси моғорлаган. Ун ботмон қонгсиб кетган ёнғоқ билан беш ботмон чириб кетган анор чиқди. Ғалла-дондан ҳад-ҳисоб йўқ. Ун саккизта хотин, жувон, қиз чиқди. Кўписи сил касал.

Менинг шу ўлган отам қаттиқ касал бўлди. Ўзим ўн беш йил меҳнатини қилган эдим. Қасалнинг кўнгли анорнинг сувига кетипди. Эшондан бир дона анор сўраганда, бермасдан қайтарган эди. Бу ҳам майли. Унсаккизта хотини бўлган эшон, менга унаштирилган бир етим қизни ҳам тортиб олди. Булар кишига алам қилмайди? Агар шу эшон пир бўлиб, худони топиб берса, менга худо ҳам керак эмас, — деб қолғон эдим. Раҳматлик чол ўртага тушди. Бир оғиз гапирди: «Ўғлим, — деди, — бургага аччиқ қилиб, кўрпани куйдирма!» Чолнинг гапирган гапи шу. Шу гапнинг ўзи қисқа, аммо бир дунё маъноси бор. Ичимда: «Худоё тавба», — дедим. Ахир, бу эшонлар одамни динга киргизмайди. Тескарича, одамни диндан чиқаради. Агар раҳматлик чол ўртага тушиб, сабабчи бўлмаганда, мен ўша пайтнинг ўзидаёқ диндан чиқиб кетган бўлар эдим.

— Чол раҳматлик қўлингизни олган экан-да. Жойи жаннатда бўлсин. Мана, ўша вақтда қилган яхшилигининг ажрини энди кўрди. Агар сиз ўша вақтда диндан чиқиб кетганингизда, отангизнинг жанозасини ким ўқитар эди? Хатми қуръон, йигирма, қирқ тўғрисида гапирмасданоқ қўяйлик.

Энди менга каранг, гап эшон тўғрисида эмас. Гап пир тўғрисида. Ўзингиз «авлиёнинг шохи бўлмайди», — дедингиз. Пир ҳам бир авлиё-да. Унинг ҳам шохи бўлмайди. Агар сиз унасангиз, мен сизга пир бўлай. Ўзингиз жуда қобилиятли кўринасиз. Менинг ўзим пирга хизмат қилганман. Худога ҳам анча етишиб қолганман. Қўлимдан кўп ишлар келади. Мен сизга ҳақ йўлни кўрсатай. Насиб қилса, сиз ҳам бирон кун бировга ўргатарсиз. Савоб билан уммати Муҳаммаднинг сони кўпаяр. Сизнинг туфайлингиздан мен ҳам савобга қоларман.

Тешавой ака Акрамхўжаевнинг таклифини қучоқ очиб қабул қилди:

— Жоним билан қабул қиламан. Мендан нима кетади? Худонинг ўзи берган тани сиҳатлигига шукур қилиб, ўзининг йўлига кирсам, албатта, менга фойда, — деди.

— Тешавой, гапингиз тўғри, — деди Акрамхўжаев, — лекин кишига инсоф қуруқ гап билан кирмайди. Бундай ишларга ихлос керак.

— Авлиёга ихлосим бор, авлиёга ихлосим бор. Авлиё, авлиёларнинг йўлига бошласангиз, нима учун сизга ихлосим бўлмасин? — деди Тешавой ака.

— Дуруст, — деди Акрамхўжаев, — лекин ихлос қуруқ «ихлосим бор» деган билан бўлмайди. Дунёда бутпарастлар деган бир тоифа бор. Уни сиз билмайсиз. Эшиткан бўлсангиз, эҳтимол. Мана шу бутпарастлар бир бармоқ чўпини худо деб, эътиқод қилади. Ўзи, ёш болага ҳам маълумки, чўпдан худо бўлмайди. Буни бутпарастларнинг ўзи ҳам билади. Лекин шунга ихлос қилади. Сабабини суруштириб ўтирмайди. Пирга сизнинг одамда яққол битта бутпарастнинг ихлоси бўлса — кифоя. Агар ихлос бўлмаса:

“Тошга ёмғир қор қилурми муттасил ёққан билан!”

Лаббай, шунга нима дейсиз?

— Йўқ, — деди Тешавой ака — шукур, бизлар муслмон одамнинг фарзанди. Бизларда ихлос катта, ихлос билан битадиган иш бўлса, худо хоҳласа бир иложини қиламиз. Сиз бу тўғрида ҳам еманг.

— Бўлмаса, мен сизнинг ихлосингизни ўлчайман, — деди Акрамхўжаев, — сиз, Тешавой, этагингизни очинг, ўрнингиздан туриб, ҳў. ўша деволнинг остидаги тўда тупроқдан бир этак олиб келинг.

Тешавой ака ўрнidan туриб, кўрсатилган жойдан бир этак тупроқ олиб келди.

— Тупроқни ерга тўкинг, — деди Акрамхўжаев. Тешавой ака тупроқни ерга тўкди.

— Энди менга қаранг, — деди Акрамхўжаев, — одам нимадан яратилган?

— Одам тупроқдан яратилган, деб эшитамиз.

— «Эшитамиз» деманг, тўппа-тўғри «тупроқдан яратилган» денг.

— Тупроқдан яратилган.

— Мана шу бир этак тупроқдан худо ўз қудрати билан бир одам яратади. Шунга сиз эътиқод қиласизми?

— Эътиқод қиламан.

— Эътиқод қилсангиз ҳам, қилмасангиз ҳам — бари бир. Худо мана шу бир этак тупроқдан битта одам яратади. Энди менга қаранг, худо дастлаб одамнинг нимасини яратади?

Тешавой ака бир оз ўйлаб қолди. Нима дейишини билмасдан таваккал қилиб:

— Аввал бошини яратади, — деди.

— Ундай эмас, аввал бошини яратмайди.

— Ундай бўлса, аввал оёғини яратади.

— Ундай ҳам эмас. Аввал оёғини ҳам яратмайди. Бошини аввал яратмагандан кейин, оёғини ҳам аввал

яратмайди. Сиз буни яхши билмайсиз. Шунинг учун ҳам сизга пир керак. Ўзининг нималигини билмаган одам, худони қаёқдан билсин? Майли, энди сиз мурид бўлдингиз, мен пир бўлдим. Сизга аввал ўзингизни танитиб қўяй: мана шу бир этак тупроқдан худо салимулаъза бир одамни яратади. Эркак-урғочилиғи ўз ихтиёрида. Биз «шу бир этак тупроқдан худо бир одам яратади», — деймиз. Лекин «эркак ёки урғочи яратади» демаймиз. Бу тарафи худонинг ўз иши. Бунга бизнинг ақлимиз етмайди.

Худо одамни яратганда, дастлаб қалбини, яъни кўнглини яратади. Энди, сиздан бир одам «нима учун аввал кўнглини яратади?» — деб сўраб қолса, сиз ўша одамдан сўранг: «Сен кечаси қаерда ётасан?» У «Уйимда ётаман», дейди. Худо ҳам аввал ўзининг уйини солади. Одамзоднинг кўнгли худонинг уйи. Шунинг учун одамнинг кўнглида худонинг ишқи бўлади. Мана шу бир этак тупроқдан бир одам ясалса, албатта, шу тупроқнинг бир еридан энг аввал юрак яратилади. Ана шу юрак яратиладиган тупроғини топиб, чекиб юборсангиз, ўттиз пора каломуллони юрагингизга жойлагандай бўласиз. Мана бундай ишларга пир керак. Ҳозир мен сизга шу бир этак тупроқдан юрак яратиладиган бир кесакчани топиб бераман. Шунни чекасиз.

Акрамхўжаев қўлига бир узун чўпни олиб, тупроқнинг олдида чўнқайди. Лабини қимирлатиб, бир нарсаларни ўқиди-да, «чарс! чарс! чарс!» деб, уч марта чўпни тупроққа урди. Чўпнинг учи билан кесакка ўхшаган бир нарсани кўрсатиб:

— Мана шу кесакчадан одамнинг юраги яратилади, — деди.

Акрамхўжаев ҳалиги кесакчани қўли билан хўп ғижимлади. Сўнгра майда-майда қилиб чилимнинг сархонасига солди. Устидан кўмир қалади. Гугурт чақиб чилимни қулдуради чека бошлади. Тешавой ака ҳам уч марта чилимни чекди.

Акрамхўжаев Тешавой акага қараб:

— Сиз мана шу тупроқни чекдингиз, — деди, — кўнглингизга бир шубҳа ҳам тушди. Сиз бу сепилган нарсани тупроқ эмас, банг деб хаёл қиласиз ва шу банг бурунроқ биров томонидан шу тупроққа яширилган, деган, гумонингиз ҳам бор. Мана шу нарсаларнинг исми ихлос эмас. Буни «шубҳа» дейдилар. «Шубҳа» деган сўз, «гумон» деган сўз. Гумон имондан ажратибди, деган гапни эшитгансиз, ўша гап сизнинг мана шу ҳолингизга

қараб айтилган. Энг аввало шубҳани йўқотиш керак. Шубҳа йўқолса, ўрнига ихлос келади. Ихлос келгандан кейин шубҳадан халос бўласиз «ихлос—халос» деган гапнинг маъноси шу.

— Йўқ, кўнглимга сиз айтган гумонлар келгани йўқ, — деди Тешавой ака.

— Ундай бўлса, сизда ихлос бор экан. Энди сиз шубҳадан халос бўлибсиз. Сиз биласизми, ҳозиргина худонинг ишқини чекдингиз. Бу ҳазил гап эмас. Агар сиз ҳалиги кесакни банг деб билсангиз эди, худонинг ишқини фиръавннинг тезаги билан баравар қилган бўлар эдингиз.

— Йўқ, ҳолисонлилло гапираман. Банг эмас эди. Хушбўй нарса эди, — деди Тешавой ака.

— Бўлмаса, худонинг ишқи бадбўй бўладими? Шу хушбўй деганингиз, ҳақиқат гап. Кўрасизми, дарров ҳақиқатиға етиб қолай дебсиз. Лекин ҳали шошилманг. Бу ўртада шариат бор, тариқат бор, маърифат бор, иннайкейин ҳақиқат келади. Энди, биласизми Тешавой, оғиздан еган нарсангиз, қаердан чиқиб кетади? Ҳозир сизни шайтон иғво қилапти. Овқат егингиз келиб турибди. Мана шунга шайтоннинг иғвоси дейдилар. Сиз ҳозиргина худонинг ишқини ютдингиз. Бунинг ишқидан дунёнинг нарсасини есангиз, худонинг ишқини ичингизда булғаб қўясиз. Иштаҳангиз қўзғалғони дурустми?

— Дуруст, — деди Тешавой ака.

— Дуруст бўлса, буниҳини ҳам яширманг, кўпроқ нималарни егингиз келади?

— Кўпроқ майиз бўлса. Тухум ҳам ёмон эмас.

— Мана кўрдингизми, нималарни егингиз келади? Майиз жаннатдан чиққан. Тухум тирикликнинг асил майизи. Яъни ўзимиз ҳам тухумдан бўлганмиз.

— Ҳали тупроқдан деган эдингиз-ку?

— Ана холос, ўртага шайтон оралаб қолди. Киш-киш, сабил!

Акрамхўжаев уйнинг атрофини киш-кишлаб айла-ниб чиқди.

— Тешавой, ишни чакки қилдингиз. Ахир, ўзингиз ўйлаб кўринг. Тупроқдан одам яратган худо, тупроқдан тухум ярата олмайдами? Аввал тухумни яратиб, сўнгра одамни яратса, нима дейсиз?

— Йўқ, ахир ўзингиз айтканни айтдим-да.

— Мен ҳар гапни ўз ўрнида айтаман. Сиз айтолмай-сиз. Шунинг учун ҳам сизга пир керак. Энди менга

қаранг, мен сизга муқаддас овқат топиб бераман. Мана шу осилиб турган халтачани олинг.

Тешавой ака халтани олди. Акрамхўжаев бир косага тўла тиниқ сув олиб чиқди. Халтадан бешта тухумни олиб, косага солди. Сувнинг устига гугурт чақиб ташлади. Косанинг суви лопиллаб ёна бошлади. Бешта тухум пишиб чиқди. Тешавой тухумларни иштаҳа билан еб олди.

— Ана энди бу овқат тўгрисида нима шубҳангиз бор? — деди Акрамхўжаев.

— Ҳеч шубҳам йўқ. Қароматдан бошқа нарса эмас.

— Йўқ, ёлғон айтманг. Шубҳангиз бор. Мен кўнглингиздаги шубҳангизни пайқаб турибман. Сиз косада ёниб битган сувни, омбордаги бензиндан олиб чиққан дейсиз. Сизда ихлос йўқ, гумон бор.

— Мен бензин-мензинни билмайман. Ундай деб ўйламадим ҳам.

— Ўйламаган бўлсангиз, сизда ихлос бор экан. Энди сиз букундан бошлаб менга мурид бўлдингиз. Мен ҳали сизнинг ихлосингизни кўп текшираман. Сиз энди ишингизга боринг. Ҳар кун дарвозангизнинг деворидаги ёриқдан бир хабар оласиз. Нима сир кўргангизни бировга бориб айтмайсиз. Ҳатто менга ҳам айтмайсиз. Фақат келасиз, чекасиз, ейсиз, кетасиз. Лекин беш вақт намозни қанда қилмайсиз. Намозсиз инobatда маъно йўқ.

Тешавой ака Акрамхўжаевнинг ёнидан хурсанд бўлиб чиқиб кетди. Ишдан бўшагандан кейин, ҳовлисига қайтди. Ҳалиги айтилган ёриқнинг ичидан битта ўттиз сўмлик қоғоз топиб олди. Эртасига яна Акрамхўжаевнинг ёнига келди. Яна бир этак тупроқ, яна чилим, яна тухум..., шу аҳволда қирқ кун ўтди. Тешавой ҳар кун деволнинг ёригидан ўттиз сўм пул топиб олар эди. У пирининг чизигидан чиқмайди. Кўнглига ҳеч қандай шубҳа келтирмасдан ҳар кунги одати бўйича кунини ўтказиб юрди. Қирқ кундан кейин рамазон кирди. Акрамхўжаев Тешавойга қараб:

— Рўзани тутасиз-ку? — деб сўради.

— Тутаман, — деди Тешавой.

— Қуруқ «тутаман» дейсиз, бўлмайди — деди Акрамхўжаев. — Рамазон ойи кўп улуг ой. Хусусан, Рамазон ойида «лайлатул-қадр» деган бир кеча бор. Агар чин сидқидил пирнинг айтганига амал қилсангиз, тупроқ ушласангиз олтин бўлади. Худо Қуръонда Лай-

латул-қадрни «мин олфи шаҳр» деган. Яъни «бир қадр кечаси минг ойдан яхши», деган гап.

...Шу рамазонда лайлатул-қадрдан гофил қолмай-сиз. Агар жадал қилиб риёзатни ўрнига қўйсангиз, колхознинг юз йиллик даромадини бир нафасда топасиз.

Тешавой энди Акрамхўжаевнинг ҳар бир гапига ишонадиган бўлиб қолгон. Қирқ кун бадалига бир минг икки юз сўм топган Тешавой Лайлатул-қадрга нима учун ишонмасни? Шунинг учун дарров Акрамхўжаевдан сўради:

— Лайлатул-қадр Рамазоннинг қайси кечасида бўлади?

— Рамазоннинг ичида бўлади. Қайси кечада эканлиги маълум эмас. Ўттиз кун Рамазонда риёзат қиласиз. Ахир, бир кеча лайлатул-қадрга учрайсиз. Бунга шу кундан бошлаб тайёрлик кўрасиз. Ҳозир ўша мен кўрсатган деворнинг остидан яна бир этак тупроқ келтирасиз. Шуни лой қилиб, гувала оламиз. Мен уни бир дастурхонга ўраб бераман. Олдингизга қўйиб ибодат қиласиз. Ҳар вақт осмонда яшин чақиб, ер юзи оқариб кетса, ҳалиги дастурхонни маҳкам ушлайсиз. Эрталаб очасиз, холис тилла оласиз.

Тешавой тупроқни олиб келди. Лой қориб гувала олдилар. Акрамхўжаев лойни ичкарига олиб кириб кетди. Бир оздан кейин дастурхонга ўраб чиқди.

— Тешавой, мана шу дастурхоннинг вазини қанча чоғлайсиз?

— Икки кило.

— Икки кило тилла сизга етадими?

— Ортади ҳам.

— Ортади деманг. Ҳимматни баланд тутинг.

— Етади, етади.

— Ана бундай денг. Эндичи, мана шу кеча Рамазоннинг биринчи оқшоми. Ифтордан кейин жойнамозни соласиз. Тонг отғунча «субҳонаравсиязин»ни такрорлайсиз. Санаб айтасиз. Тонг отғунча икки мингтадан кам бўлмасин.

— Қандай санайман?

— Тасбеҳ оласиз.

— Тасбеҳни қаердан оламан?

— Ёнғоқ йўқми?

— Ёнғоқ бор.

— Юзта ёнғоқни топинг-да, бир ипга чизинг. Тасбеҳ бўлмаса ёнғоқни оғдараверасиз.

Тешавой ақа дастурхонни уйига олиб кетди. Шу ке-

чадан бошлаб Тешавой аканинг иши риёзат бўлди. Бир ҳафта ўтмасдан ударник Тешавой ака деворий газетада кўриниб қолди. Акрамхўжаев: «Ғам еманг, колхознинг юз йиллик даромадини бир нафасда топасиз»,— дер эди.

Рамазоннинг 17-нчи кечаси ҳақиқатан ҳам ҳавода ўзгариш катта бўлди. Осмон гулдиради, чақин чақди. Тешавой ака баланд-баланд овозини чиқариб ёнғоқни санай бошлади. Дастурхонни кўкрагига босиб олди. Тонг оқариши жуда кеч бўлди. Тонг оқарғонда, Тешавой ака шошилиб дастурхонни очди. Ичидан бешта катта-катта таппи чиқди. Тешавой ака хафа ҳолда таппиларни кўтариб, Акрамхўжаевнинг олдига борди.

Акрамхўжаев:

— Лайлатул-қадрни кўрдингизми? — деди.

— Кўрдим.

— Гувалалар олтин бўлдимми?

— Олтин бўлмади.

— Нима бўлди?

— Таппи бўлди.

— Уша таппи олтин эмасми?

— Олтин эмас.

— Ҳали бир оз нодонсиз Тешавой, — деди Акрамхўжаев, — пайғамбаримиз «аддунё жифатун ва талибуҳа қилабун» деган. Яъни «дунё нажас, уни талаб қилувчи итдир», дегани бўлади. Сиз дунё талаб қилдингиз, худо Лайлатул-қадр кечаси сизга таппи инъом қилди. Сиз худодан ўпка қилманг. Худо сизнинг талабингизни берди. Шариат, тариқат, маърифат, ҳақиқат — дейдилар. Сиз ҳали шариатда юрибсиз. Энди тариқатга қадам қўйишингиз керак. Бунинг учун сизга пир зарур. Тариқатдан ўтканингиздан кейин, маърифат ҳосил қиласиз. Ана ундан кейин ҳақиқатга етишасиз. Ҳақиқатга етишканингиздан сўнгра, таппини ушласангиз олтин бўлаверади. Энди сизга тариқатга киришнинг йўлини кўрсатай: сиз ўзингиз битта яқин мурид топинг. Мендан нимани ўрганган бўлсангиз, ҳаммасини ўшанга ўргатинг. Мендан нима олган бўлсангиз, ҳаммасини ўшанга беринг. Сизда ўргатарлик ҳеч нарса қолмагандан кейин, сиз тариқатни тамом қилғон бўласиз, мен сизни маърифатга бошлайман. Кейин сизнинг шогирдингиз ўзига шогирд топади. Шунинг билан уммати Муҳаммаднинг сони кўпаяди. Савобга қоласиз.

Тешавой, Акрамхўжаевга «хўп» деб уйига келди. Букунги олган вазифаси жуда ҳам оғир кўринади. Те-

шавой ака «мусулмон бўламан» деб халққа қарши, ҳукуматга қарши йўлга тушиб бораётганини сизди. Юрагида бир ваҳм тушкандай бўлди. Кечаси билан босинқираб чиқди. Акрамхўжаевдан худди қарздор кишидай қочатургон бўлиб қолди.

Колхоз правленияси, Тешавой аканинг меҳнатда сўниб қолгонлигининг сабабларини қидира бошлади. Тешавой ака ҳамма гапни яширмасдан айтиб берди. Акрамхўжаевни ўзига билдирмасдан текширдилар. У қулоқлиққа тортилгандан кейин, бошқа шаҳардан қочиб келган Маҳбубхон Тўра деган эшон бўлиб чиқди.

1937

ПЛАСТИНКА

Мен шу ҳовлига яқинда кўчиб келдим. Ҳали тева-рак-четда биронта ҳам ганишим йўқ. Қўпчилик орасида қўшилиб-қорилиб ўскан киши учун, ёлғизлиқ деган нарса — кўтарадиган юк эмас. Лекин бу танглик узоққа чўзилмади. Ўткан-қайтганда, бир одам менга иссиқ-иссиқ салом берадиган бўлиб қолди. Мен ҳам унинг саломига ўзиникидек илиқ-иссиқ жавоб қайтарар эдим. Мана бу икки қўшнининг ўртасидаги дўстликнинг муқаддимаси бўлди. Бора-бора қўшним менинг уйимга ҳам кириб чиқадиган бўлиб қолди. Натижада икки қўшни пистанинг пўчоғидек бир-биримизга пайванд бўлиб кетдик. Шунга қарамасдан, мен ҳалигача қўшнимнинг нима касб қилишини билмас эдим. Қўшним сиртидан жуда ўзига тузук киши кўринар эди. Унда радио бор, патефон бор. Айниқса пластинкага жуда ҳам бой. Уйимга меҳмон келиб қолганда, қўшнимнинг пластинкаларидан олиб тураман.

Бир кун қўшним пластинка тўғрисида гап очиб:

— Пластинкаларингиз жуда оз экан, бу яхши эмас, деди.

Мен:

— Яхши эмаслигини биламан. Лекин мен ишлик одам. Пластинка чиққан вақтларда аксар ишда банд бўламан. Ишда бўлмаганимда ҳам, ўчередда туриб пластинка олишга ҳавсалам йўқ. Башарти ўчередда турганимда ҳам барибир яхши пластинка ола билмаман, — дедим.

— Ўчередда туришни истамасангиз, бозордан олинг, — деди қўшним.

— Бозорда бир пластинкани олтмиш-етмиш сўм дейдилар. Менда унча ортиб ётган пул йўқ,— дедим.

— Унинг учун ортиб ётган пулнинг бўлиши шарт эмас. Бозордан ҳам магазиндаги баҳо билан пластинка олиш мумкин, — деди.

Қўшнимнинг бу гапига мен ҳайрон қолдим.

— Сиз менинг билан ўйнашаётирсиз, — дедим.

— Нима учун ўйнашай? Ишонмасангиз, эртага мен билан бирга бозорга тушинг. Мен истаган пластинкани гизни арзон баҳо билан олиб бераман, — деди.

Эртаси кун қўшнимга эргашиб, пластинка сотилатурғон ерга бордик. Ҳар кимнинг қўлида ҳар хил пластинка, ҳали баҳосини сўраганимиз йўқ. Қўшним мендан сўради:

— Сизга қандай пластинка керак?

Мен Мулла Тўйчи, Қарим Зокирни, домла Ҳалим, «Рўмолим» деган пластинкаларнинг исмини санадим. Ҳаммаси топилди. Қўшни пластинкаларни менга берди. Ҳозир менинг қўлтиғимда яхши пластинкалардан саккизтаси бор.

Қўшним ўз чўнтагидан ўн олти сўм пул чиқариб пластинка сотувчиларга узатди:

— Ҳар қайсиси икки сўмдан. Саккиз пластинка учун жами ўн олти сўм.

— Нима учун ўн олти сўм, йигирма беш сўм!

— Меники етмиш сўм!

— Меники қирқ сўм!

Пластинка сотувчилар ҳаяжон ичида теварагимизни қуршаб олдилар.

Қўшним бир қўлини юқори кўтариб, «тисс!» — деди:

— Агар ризо бўлмасангизлар, бозорқўмга борамиз!

У дарров чўнтагидан бир дафтарча чиқариб, пластинка сотувчиларнинг исmlарини сўрашга киришди:

— Қани, сизнинг исмингиз нима?

— Исмин билан нима ишингиз бор, йигирма беш сўм беринг!

— Исмингни айтмасанг, сенга пластинка йўқ, — деди қўшним.

Пластинка сотувчилар бу билан ҳам бизнинг орқамиздан қолмадилар.

Мен бу тўполоннинг ичида лой кечиb юришдан жуда уялар эдим. Секин қўшнимнинг қулоғига:

— Бу пластинкаларни мендан олинг, — дедим. Қўшним менга бир кўзини қисиб, жим туришга имо қилди.

Мен қора терга ботганим ҳолда, товуш чиқармас-

дан, қўшним қаерга борса, унинг орқасидан боришга мажбур бўлдим.

Ниҳоят, олдимиздан бир милитсия чиқиб қолди. Даъвогарлар теварак-четга тарқала бошладилар. Қўшним тўғри милитсиянинг ёнига борди, мен унинг орқасида эдим.

— Биринчи номерли трамвай тўғри вокзалга борадими, Текстилкамбинатга? — деб сўради.

— Тўғри вокзалга, — деди милитсия.

— Биз Текстилкамбинатга бормоқчи эдик, қайси трамвай билан борамиз?

— Ун биринчи билан.

— Ун биринчи бу томондами, нариги томондами, қайси ёқда? — деб, қўшним даъвогарлар турган тарафларга ишора қилди.

— Юринглар, мен ҳам шу тарафга бораётирман, кўрсатиб қўяман, — деди милитсия. Биз милитсияга эргашиб, трамвай остановкасигача бордик. Даъвогарлар энди биздан тамом айрилиб қолгон эдилар. Трамвайга чиқиш олдида, қўшним мендан пластинкаларни олди. Мен уларни тиқилинчда синдириб қўйишим мумкин эди.

Мен ҳар қанча эзилган бўлса ҳам, арзон баҳо билан пластинка олганимдан хурсанд эдим. Уйга келган чоқда, қўшним қўлтиғидан пластинкаларни чиқариб менга берди. Мен дунё топқон кишидай теримга сигмасдан уйга кириб келдим. Дарров хотинимга пластинкаларни узатиб, ҳаммасини бир бошдан қўйиб чиқишни сўрадим. Хотинимнинг ҳам шодлиғи унча-мунча эмас эди. Шунча шодлиқ билан қўйилган биринчи пластинка тинкага теккан эски «Фигон» бўлиб чиқди. Бу пластинкадан ўзимизда ҳам учтаси бор эди. Қолгон пластинкаларни ҳам қўйиб кўрдик, ҳаммаси бир-биридан баттар эски, ишдан чиққан нарсалар экан.

Пластинкани қўлтиғлаб, югурганимча қўшнимнинг уйига бордим. Воқеани унга айтиб бердим. Қўшним бир оз хафаланиб:

— Яхши кўрмаган эканмиз-да, бизни алдаптилар, — деди. — Лекин мен, пластинкаларни олганда, уларнинг устида ёзилган «Баёт», «Рўмолим» деган ёзувларни ўқиғандай бўлган эдим. Шундан билдимки, мен яна чайқовчининг қўлига тушибман.

МУНДАРИЖА

Икки оғиз сўз	5
Манзумалар	7
Ҳажвий ва мутойиба шеърлар	16
Ҳажвий ҳикоялар. Хандалар	56

Адабий-бадиий нашр

АБДУЛҲАМИД МАЖИДИЙ

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

Тошкент «Маънавият» 2000

Муҳаррир *Р. Қобулова*
Бадий муҳаррир *С. Аъзам*
Техн. муҳаррир *Т. Золотилова*
Мусаҳҳиҳ *С. Абдусаматова*

Теришга берилди 14.01.00. Босишга рухсат этилди 23.03.00. **Бичими** 84×108¹/₃₂.
Литературная гарнитураси. Юқори босма усулида босилди. Шартли
б.т. 8,40. Шартли кр.-отт. 8,82. Нашр т. 8,6. 5000 нусха. Буюртма № 6.
Нархи шартнома асосида.

«Маънавият» нашриёти. Тошкент, Шодлик кўчаси, 6. Шартнома 2—00.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Тошкент китоб-
журнал фабрикасида чоп этилди. Тошкент, Юнусобод даҳаси, Муродов
кўчаси, 1-уй. 2000.